خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا   لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژەی چاپکردنی کتێب
د. لوقمان رەئوف   ئەرسەلان حەسەن
باوان عومەر   بابان ئەنوەر

ئیمانوێل کانت

بەرەو ئاشتی هەمیشەیی

هەوڵێکی فەلسەفییانە

وەرگێڕانی
ڕێبین ڕەسوڵ

2017

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (177)

ناوی کتێب: بەرەو ئاشتی هەمیشەیی
بابەت: فەلسەفیی
نوسینی: ئیمانوێل کانت
وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ
بەرگ: ئومێد محەمەد
دیزاینی ناوەوە: جەلیل حسێن
تایپ و هەڵەچن: زریان رەحیم- کەیوان عمر- نیاز کمال
چاپخانە: حەمدی
ساڵی چاپ: 2017
چاپ: یەکەم
تیراژ: 500 دانە
نرخ: 3000 دینار
لەبڵاوکراوەکانی: دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955a044 - 0533220180
سلێمانی - گردی سەرچنار- نزیک کۆمەڵگەی بەهاران

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارەی سپاردن (1253)ی ساڵی 2017ی پێدراوە

ئیمانوێل کانت

بەرەو ئاشتی هەمیشەیی

هەوڵێکی فەلسەفییانە

وەرگێڕانی
ڕێبین ڕەسوڵ

2017

پێرست

پێشەکی 7
دەسپێک 11
بەشی یەکەم: بنەما سەرەتاییەکان بۆ بەدیهێنانی......13
بەشی دووەم: ماددەکانی بەدیهێنانی ئاشتی.............29
بەشی سێیەم: لەبارەی گرێنتیکردنی ئاشتی.............59
بەشی چوارەم: بڕگەیەکی نهێنی پێشنیازکراو..........81
بەشی پێنجەم: لەبارەی ناکۆکی نێوان ئەخلاق و.....87
بەشی شەشەم: لەبارەی سازانی سیاسەت و 123

ناونیشانی کتێبەکە بەعەرەبی: (نحو السلام الدائم، محاولة فلسفية، تأليف: عمانوئيل كانط، ترجمة وقدم له الدكتور نبيل الخورى، استاذ الفلسفة فى الجامعة اللبنانية، كلمة التمهيد من: أنطون هينين، دار صادر، بيروت، الطبعة الاولى، 5891).

بەراوردکراوەتەوە بەدەقی وەرگێڕاوی عەرەبی (مشروع للسلام الدائم، للفيلسوف كانت، ترجمه الى العربية وقدم له: الدكتور عثمان امين، مكتبه الانجلو المصرية، القاهرة، 2591).

پێشەکی

ئاشتی هەمیشەیی، بەردەوام بەشێکبووە لەخەون و خەیاڵی مرۆڤ لەهەموو سەردەم و کاتەکاندا، بۆیە دەبینین فەلسەفەکارێکی گەورەی وەکو ئیمانوێل کانت، دێت کتێبێکی تایبەتی خۆی بۆ تەرخاندەکات. خەونی بەدیهێنانی جیهانێک، کە لەسەر بنەمای ئاشتی و لێکتێگەیشتن و هاریکاری دامەزرابێت، جیهانێک لەسەر بنەمای پەیمانێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری لەشێوەی پەیمانی نێو دەوڵەتی، ئەم خەونە بوو فەلسەفەکارێکی وەکو کانتی هاندا، تاوەکو ئەم هەوڵەی خۆی بخاتەگەڕ، مزگێنی هاتنی ئەم جیهانە تازەیە ڕابگەیەنێت و پێشبینی پێویستی سەرهەڵدانی بکات.

فەلسەفەکاران بەچەندین قۆناغ لەپێش کۆمەڵگە و سیاسەتمەدارانەوەن، کانت لەساڵی (1795)دا ئەم کتێبەی نوسیوە، ناوی ناوە هەوڵێکی فەلسەفییانە، دەیان ساڵ بەر لەدامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان، داوای دامەزراندنی ڕێکخراوێکی لەم شێوەیەی ئەنجومەنی ئاسایشی نێو دەوڵەتی دەکات، تاوەکو بتوانێت کێشەو ململانێ نێو دەوڵەتییەکان یەکلاییبکاتەوە، ڕۆڵی هەبێت لەدامەزراندنی ئاشتی هەمیشەیی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیدا، کاربکات بۆ چەسپاندنی بنەماکانی یاسای نێودەوڵەتی لەبواری دادپەروەری و سەروەری یاسادا، بەڕەچاوکردنی بنەماکانی مافی گەلان لەچارەی خۆنوسیندا.

ئەم کتێبەی ئیمانوێل کانت، کە ئێمە لێرەدا ناوەکەیمان بەمشێوەیە داناوە، کە وەرگێڕە عەرەبەکانیش پەسندیانکردوە لەکاتی وەرگێڕانی ناوی کتێبەدا، ئەوەش دەڵێین کە ناونیشانی ئەسڵی کتێبەکە بەزمانی ئەڵمانی، ئەگەرچی هەمان ئەم مانایە دەگەیەنێت، بەڵام زمانێک و دەستەواژەیەکی ئاینییانەی

مەسیحی پێوە دیارە، زیاتر گوزارشتە لەحەسانەوەو ڕەحەتی هەمیشەیی، لەکاتی مردنی مرۆڤەکاندا بەکاردێت.

لەکاتێکدا ئەم کتێبەی کانت، کتێبێکی فەلسەفییە لەبارەی ئاشتی و بنەماکانی ماف، لەهەمانکاتیشدا کتێبێکی سیاسییە، ڕێبەرێکی گرنگە بۆ سیاسەتمەداران، بەتایبەتیش لەچەند بەشێکدا بەوردی قسە لەبارەی سیاسەتمەداری ئەخلاقی، ئەخلاقی سیاسی دەکات، ئاماژە بۆ ئەم دژکارییانە دەکات، کە لەنێوان ئەم دوو چەمکەدا هەن.

لەمێژە حەزمدەکرد ئەم کتێبە بکەمە کوردی، چونکە بەخۆم چەندینجار ئەم کتێبەم خوێندبۆوە، زۆریش چێژم لێوەرگرتبوو، پێشموایە خوێنەری کوردیش دەتوانێت چێژ لەم کتێبە وەربگرێت، ناکرێت بێبەشبێت لەیەکێک لەکتێبە ناودارەکانی ئیمانوێل کانت.

لەکۆتایی ئەم پێشەکییە کورتەدا، پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکەم، کە لەم وەرگێڕانە کوردییەدا، پشتم بەدوو دانە وەرگێڕانی عەرەبی بەستوە تاوەکو بتوانم کتێبەکە بەباشترین شێوە بکەمە کوردی، یەکێکیانم

وەکو سەرچاوەی سەرەکی وەرگێڕانەکە وەرگرتوەو ئاماژەمپێکردوە، ئەویتریشیان وەکو سەرچاوەیەکی لاوەکی و گەڕانەوە بۆی لەکاتی پێویستداو بەراوردکردنی کە بریتییە لەکتێبی (مشروع للسلام الدائم، للفيلسوف كانت، ترجمه الى العربيه وقدم لە: الدكتور عثمان امين، مكتبه الانجلوالمصريه، القاهره، 1952).

ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل
کۆلن، 3/3/2015

دەسپێک

پێویست ناکات پرسیار لەبارەی مەبەستی ئەم خاوەن هۆتێلە هۆڵەندییە بکەین، کە نەخشی گۆڕێکی لەسەر دەرگای هۆتێلەکەی خۆیدا کێشابوو: ئەرێ بەم کارە گاڵتەئامێزەی ویستویەتی لۆمەی زۆرینەی خەڵک بکات، یا مەبەستی سەرۆکی وڵاتان بووە، ئەوانەی تینوی شەڕی بەردەوامن، یا تەنیا مەبەستی ئەو فەلسەفەکارانە بووە کە خەون بەئاشتییەکی خۆشەوە دەبینن.

بەڵام ئێمە دەمانەوێت لێرەدا ئەم مەرجە دابنێین: مادام ئەوانەی بەشێوەیەکی پراکتیکی کاری سیاسی دەکەن، خۆیان پێ گرنگە و بەچاوی خۆبەزلزانینەوە تەماشای ئەو کەسانە دەکەن، کە بەشێوەیەکی تیۆرییانە کاری

سیاسی دەکەن، وا تەماشایان دەکەن گوایە خەڵکانی دانان و هیچ مەترسییەکیان نییە بۆ سەر ئەو دەوڵەتەی، کە پێویستە پرنسیپەکانی خۆی لەسەر بنەمای ئەزمون دابنێت.

مادام وا تەماشایان دەکەن گوایە ئەوانە یاریزانی ناپرۆفیشناڵن، بەکەمێک تواناوە دەتوانرێت بەسەریاندا زاڵ ببن، ئەوە پێویستە لەسەر سیاسەتمەداری شارەزا، لەگەڵ خودی خۆیدا لۆژیکی بێت، ئەگەر ڕاوبۆچوونەکانی دژکار کەوتنەوە لەگەڵ ڕاوبۆچوونەکانی فەلسەفەکاردا، ئینکاری لێنەکات و بەمەترسیش تەماشای نەکات بۆ سەر دەوڵەت، ئەوە مەرجێکی پێشوەختەیە و نوسەر هەوڵدەدات لەمیانەیدا خۆی لەهەموو شرۆڤە و ڕاڤەکردنێکی خراپ، یا تۆمەتبارکردنێک بەدووربگرێت.

بەشی یەکەم

بنەما سەرەتاییەکان
بۆ بەدیهێنانی ئاشتی
هەمیشەیی لەنێوان وڵاتاندا

ماددەی یەکەم:

"هیچ ڕێککەوتنێکی ئاشتی بەرێککەوتن دانانرێت، ئەگەر لایەنەکان نیازیان وابوو، یا بەو مەبەستە مۆریانکرد تاوەکو جەنگێکی تازە هەڵبگیرسێننەوە".

ئەم جۆرە ڕێککەوتنە زیاتر لەئاگربەست دەچێت، یا شەڕ ڕاگرتن، نەوەکو ئاشتییەک ببێتە ڕێگر لەبەردەم هەر دەستدرێژییەکدا. ناساندنی ئاشتییەکی وا گوایە هەمیشەییە، زێدەگوتن و گومانکارانەیە، چونکە ڕێککەوتنی ئاشتی دەبێت هەموو هۆکارەکانی هەڵگیرسانی جەنگ لەداهاتودا لەناوببات، ئەگەر ئەم هۆکارانە لەم کاتەدا بۆ هەردوو لایەن نادیاریش بن، بەجۆرێک ئەگەر زۆر وردیش بن، تەنانەت بەجۆرێک بێت لەکاتی گەڕان و هەڵکۆڵین بەنێو بەڵگەنامە کۆنەکانیشدا، نەتوانن جارێکیتر هیچ هۆکارێک بدۆزنەوە.

ئەگەر مەبەست و نیازیش هەر تەنیا ئەوە بوو لایەنەکان لەئایندەدا بتوانن دەرفەتێکی باشتر بدۆزنەوە، بۆ ئەوەی کێشەیەکی کۆن زیندوبکەنەوە و بانگەشەی بۆ بکەن، بەبێ

ئەوەی هیچ لایەنێک مەبەستی بێت بیخاتەڕوو لەبەرئەوەی هەردوو لایەن بایی ئەوەندە هیلاک و بێهێز بوون چیتر توانای شەڕکردنیان نەماوە- ئەوە ڕێگایەکە زیاتر نزیکە لەفڕت و فێڵی یەسوعییەکان، پێویستە کەرامەتی پاشاکان ئەوەندە بەرز و باڵابێت وەکو کەرامەتی وەزیرەکانیان، بەجۆرێک ئەگەر ویستێکی ئاواش بەدیدەکرا، ئەمان ڕێگا بەم کارە نەدەن.

خۆ ئەگەر بەدوای ڕاوبۆچوونی بەشێک لەڕۆشنگەرانی هزری سیاسیدا بڕۆین، شەرەفی دەوڵەتمان بەستەیەوە بەپڕۆسەی بەهێزکردنی بەردەوامی ئەم دەوڵەتە، بەبێ گوێدانە شێوازەکانی ئەم بەهێزبوونە، ئەوە بەدڵنیاییەوە بڕیارێکی وا لەلای خەڵک وەکو زیرەکییەکی سکۆلایی بێئەنجام تەماشادەکرێت.

ماددەی دووەم:

" هیچ دەوڵەتێکی سەربەخۆ، ئینجا گەورەبێت یا بچوک، ناکرێت ببێتە موڵکی دەوڵەتێکی تر، جا لەڕێگای میراتەوە بێت، یا لەمیانەی ئاڵوگۆڕی بازرگانی و کڕین و پێشکەشکردنەوە بێت وەکو دیاری".

دەوڵەت ـ وەکو ئەم پارچە زەوییەی کە خەڵک کردویانەتە شوێنی جێنشینبوونی خۆیان، شتێک نییە مامەڵەی پێوە بکرێت. دەوڵەت بریتییە لەکۆمەڵێکی مرۆڤانە، کەس بۆی نییە دەسەڵاتی خۆی بەسەریاندا بسەپێنێت، یا دەست لەکاروباریان وەربدات. دەوڵەت وەکو قەدی درەخت وایە، ڕەگوڕیشەی تایبەتی خۆی هەیە، تێکەڵکردن و ئاوێتەکردنی لەگەڵ وڵاتێکی تر، وەکو ئەوەی ڕوەکێک بێت لەڕوەکێکی تردا موتوربە بکرێت، مانای وایە وەکو کەسێکی مەعنەوی لەبوونی خۆی دادەماڵرێت. گۆڕینی ئەم کەسایەتییە مەعنەوییە، بۆ شتێک وەکو هەر شتێکی تر، ناکۆک و دژکارە لەگەڵ بیرۆکەی گرێبەستی ئەسڵی، کە بەبێ ئەم، ناتوانین وێنای هیچ مافێک بکەین بەسەر گەلدا.(١)

کەس نییە نەزانێت ئەورووپا چەندە دووچاری مەترسی بۆتەوە، تەنانەت لەسەردەمی ئێمەشدا، بەهۆی ئەم وەهمی دەستبەرسەرداگرتنە کە لەلای خەڵکێک بڵاوبۆتەوە، هەرگیز بەهیچ شێوەیەک لەلای خەڵکانی تری نێو وڵاتاندا باو نییە، بۆیە

ئەم وەهمە ڕێگای ئەوەی پێداون بڕوایان وابێت، وڵاتان دەشێت لەنێوان خۆیاندا هاوسەرگیریبکەن و تێکەڵاوببن، ئەوەش فڕت و فێڵێکی تازەیە وڵاتان دایانهێناوە تاوەکو لەمیانەی هاوسەرگیری و تیکەڵاوی خێزانی نێوان بنەماڵەکان بەبێ ماندووبوون - بتوانن کۆنترۆڵی وڵاتانی تر بکەن، سەروەری ئەوان بەدەستبێنن، سنوری خۆیان فراوانتر بکەن.

هەر لەم ڕوانگەیەوە بوو کە هەندێک وڵات چوون سوپاکەی خۆیان بەکرێ دایە وڵاتێکی تر، تاوەکو شەڕی دوژمنێکی هاوبەشیان بۆ بکات. ئەوەی کاری وا بکات، مانای وایە کەسەکان وەکو شتومەک بەکاردێنێت بەو شێوەیەی کە خۆی گەرەکیەتی.

ماددەی سێیەم:

"پێویستە بەتێپەڕینی کات، سوپای هەمیشەیی بەتەواوی هەڵبوەشێنرێتەوە".

ئەم سوپایەی بەردەوام لەئامادەباشیدایە بۆ جەنگ و شەڕکردن، هەمیشە دەبێتە هەڕەشەی سەپاندنی جەنگ بەسەر وڵاتانی

تــردا، چونکە کـارێـکـی لـەم شـێـوەیـە هانی وڵاتانی تریش دەدات بۆ ئەوەی هێزی زیاتر کۆبکەنەوە، ئەوەش هانی پێشبڕکێی بەردەوام دەدات لەپێناو بەدەستهێنانی هێزی زیاتری بێسنور.

ئـەم پیشبڕکێ و ململانێیە، دەبێتە هۆی زیاتر بوونی خەرجی دارایی لە پڕچەککردنی سوپادا، بەشێوەیەک خەرجییەکانی بەدیهێنانی ئاشتی، زیاتر دەبێت لەجەنگێکی کورت و کەم ماوەی خێرا.

کـۆکـردنـەوەی ئـەم هـەمـوو هێز و سوپا زۆرە، دەبێتە هۆی ئەوەی لایەنێک دەستبکات بەکارێکی شەڕخوازانە، تاوەکو باری گرانی خــەرجـی و دارایـــی ســوپــا، لـەسـەرخـۆی کەمبکاتەوە. جگە لەوەش، بەکرێگرتنی خەڵک و ناچارکردنیان بۆ ئـەوەی خەڵک بکوژن، یا خۆیان بکوژرێن، مانای وایـە ئێمە وەکو ئامێرێکی تـەواو مامەڵە لەگەڵ ئەو مرۆڤانە دەکەینو کە کەوتونەتە دەست کەسانی تر ـ مەبەست لێرەدا دەوڵەتە. ئەوەش لەگەڵ مافی مرۆڤایەتیدا یەکناگرێتەوە، کە لەناوەوەماندا هەیە.(٢)

ئـەوە لـەکـاتـێـکـدا ئێمە دەزانـیـن پرسی ڕاهێنانی سـەربـازی و جەستەیی کـە مـاوە مـاوە، هاوڵاتیانی خۆبەخش ئەنجامیدەدەن، لەپێناو تەندروستی لەشی خۆیان و پاراستنی وڵاتـەکـەیـان لـەدەسـت هـەر هـەڕەشـەیـەکـی بێگانەدا، کارێکی تەواو جیاوازە.

ڕەنـگـە هـەنـدێـک وڵات کـاتـێـک دەبـیـنـن یەکێک لەوڵاتەکان پارەیەکی زۆر عەمبار و کۆدەکاتەوە، ئەمە وەکو هەڕەشەی سەپاندنی جەنگ تەماشابکەن، بۆیە ڕەنگە ئەم وڵاتانەش دەستپێشخەری بکەن، هێرشی پێشوەختە ئەنجامبدەن بۆ پاراستنی خۆیان.

لەڕاستیدا، ئەگەر ئێمە لەنێوان ئەم سێ هێزەدا: هێزی سوپا، هێزی هاوپەیمانێتی، هێزی پارە، بەوردی تەماشابکەین، دەبینین هێزی پارە یەکێکە لەئامڕازە هەرە بەهێزەکانی جەنگ، ئەگەرچی زەحمەتە بتوانرێت بەوردی بخەمڵێنرێت.

ماددەی چوارەم:

" دەوڵەت مافی ئەوەی نییە پارە لەدەرەوە قەرزبکات بۆ ئـەوەی جەنگە دەرەکییەکانی خۆی پێ بەڕێوەببات".

بێگومان ئەگەر دەوڵەت لەپێناو بەرژەوەندی

ئابوری نیشتیمانیدا داوای هاوکاری و قەرز و یارمەتی، لەناوەوە یا لەدەرەوە بکات، ئەوەش بەمەبەستی ڕێگا دروستکردن، بونیادنانی کۆمەڵگەی تازە، عەمبارکردنی بەروبوم وەکو خۆ ئامادەکردنێک بۆ وشکەساڵی لەساڵانی داهاتودا، ئەوە کارێکی ڕاست و دروست ئەنجامدەدات و هیچ گومانێک هەڵناگرێت.

بەڵام کێشەیەک هەیە ڕەنگە ببێتە هۆی ململانێ لەنێوان وڵاتاندا، کێشەی ئەوەی کاتێک هەر وڵاتێک قەرز وەردەگرێت، ئەم قەرزە سودی دەچێتە سەر، سودەکەش ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر دەبێت و لەئاستێکی دیاریکراودا ناوەستێت، ئەگەر وڵاتەکە نەیتوانی لەکاتی دیاریکراوی خۆیدا بیداتەوە ـ ئەگەرچی گرێنتی زۆر هەیە وڵاتان پێشکەشیدەکەن بۆ ئەوەی بتوانن لەکاتی دیاریکراوی خۆیدا ئەم قەرزە بدەنەوە، قەرزبەخشەکانیش بەیەکەوە داوای هەموو پارەکە ناکەنەوەـ ئەم جۆرە سیستمە لەقەرزکردن، داهێنانێکی تازەی گەلێکە زۆر شەیدای بازرگانییە، توانایەکی مەترسیدار بەپارە دەبەخشێت، لەلایەن هەندێک وڵاتەوە وەکو پاساوێک تەماشادەکرێت بۆ دەستوەردان لەکاروباری وڵاتانی تردا.

بەڕاستی ئەم جۆرە کارە، بریتییە لەهێزێکی دارایـی زۆر مەترسیدار و هەڵگیرسێنەری جەنگە و سامانێکە لەکۆی گشتیدا، زۆر لەوە زیاترە کە چەند وڵاتێک بەیەکەوە هەیانە. ئـەم قـەرزە بەئـاسانی نـادرێتـەوە، مەگەر بەزیادکردنی باج نەبێت - بێگومان ئاسانە باج زیادبکرێت، بەمەرجی ئەوەی پڕۆسەی بازرگانی و پیشەسازی و قازانج بەدەستهێنان ئاسانتر بکرێت.

بەکورتی، ئەم ئاسانکارییەی هەڵگیرسانی جەنگ لەپاڵ ئەو ئـارەزوەی، کە پاشایان بۆ ئـەم کـارە هەیانە، ئارەزوێکە پێدەچێت هاوشانی مۆرکی سروشتی خۆڕسکی مرۆڤانە بێت، لەهەمانکاتیشدا بەربەستێکی گەورەیە لەبەردەم بەدیهاتنی ئاشتی هەمیشەییدا. بۆیە پێویست دەکات ئەم بەربەستە بەماددەیەک لابدرێت بەجۆرێک ماددەکە ببێتە بەشێک لەبنەماکانی ئاشتی، بەتایبەتیش ئێمە دەزانین ئیفلاسکردنی وڵاتێک دەبێتە هۆی پەرێشانکردن و ئیفلاسپێکردنی چەندین وڵاتی تری بێتاوان ـکە قەرزیان بەم وڵاتە داوە و ناتوانن تازە چیتر پارەکانیان وەربگرنەوەـ ئەوەش دەبێتە

هۆی ئەوەی ئەم وڵاتانە زەرەرێکی زۆر بکەن، دووچاری کارەساتی ئابوری و بازرگانی بێن، بەبێ ئەوەی هیچ گوناه و تاوانێکیان هەبێت. بۆیە، بەهۆی ئەوەی باسمانکرد، وڵاتانی تر بۆیان هەیە هاوپەیمانێتی لەدژی ئەم وڵاتەدا بکەن، کە بەم شێوەیە ڕەفتاردەکات، بەرەنگاری چاوچنۆکییەکانی ببنەوە.

ماددەی پێنجەم:

"هیچ وڵاتێک بۆی نییە لەمیانەی هێزەوە دەستوەربداتە نێو کاروبار و دەستور و سیستمی وڵاتێکی تر، یا شێوازی حوکمڕانی تێیدا".

باشە چ پاساوێک بۆ ئەم دەستوەردانە هەیە؟ ئایا ئەمە ئابڕوچوونی وڵاتێکە لەبەرامبەر هاوڵاتیانی وڵاتێکی تردا؟ پێویستە ئەم خراپەکارییانە ببێتە نمونەیەک وڵاتەکەی تر، کە دەیەوێت دەستوەردان بکات سودی لێوەربگرێت، چونکە پیشانیدەدات هەر گەلێک لەنێو ئاژاوەدا بژی، چ جۆرە شەڕانگێزییەک بۆ خۆی دێنێت.

بەگشتی، دەشێت بگوترێت ئەم نمونە خراپەی کەسێکی ئازاد پێشکەشیدەکات

بەکەسانی تر وەکو ئابڕوچوونێکی قبوڵکراو ـ Scandalum acceptum، هیچ زیان بەکەسانی تر ناگەیەنێت، مادام ئەم خۆی بەئازادی قبوڵیکردوە.

ناکرێت هەمان شت لەبارەی دەوڵەتەوە بگوترێت، کە لەبارەی کەسەکانەوە دەگوترێت، چونکە دەوڵەت لەئاکامی ئەم ململانێیە ناوخۆییەدا دووپارچە دەبێت، هەر لایەک بەشێکی بۆ خۆی دەبات، هەوڵدەدات کۆنترۆڵی هەمووی بکات. لەم حاڵەتەشدا، دەستوەردان بۆ یارمەتیدانی لایەنێک لەم لایەنانە، نابێتە دەستوەردان لەدەستوری وڵاتەکەی تر، بەهۆی ڕەوشی واقیعی ئێستایەوە کە بریتییە لەئاژاوەگەری.

بەڵام مادام ئەم کێشەو ناکۆکییە ناوخۆییانە چارەسەر نەکراون، ئەوە دەستوەردانی وڵاتانی بێگانە لەئیش و کاری گەلێکی تر، بەپێشێلکردنی مافی گەلێکی سەربەخۆ دادەنرێت، کە لەخەباتدایە لەدژی گەندەڵی ناوخۆیی، بگرە ئەم جۆرە دەستوەردانانە دەبێتە هۆی ئەوەی وڵاتەکانیش بەهۆی ئەم کارەیانەوە

دووچـاری ئابڕوچوون بێن، لەکۆتاییشدا دەبێتە هۆی هەڕەشە بۆ سەر سەربەخۆیی هەموو وڵاتانی ناوچەکە.

ماددەی شەشەم:

"هـیـچ وڵاتـێـک بـۆی نییە لـەکـاتـی جەنگ لەگەڵ وڵاتێکی تر، ڕێگا بەخۆی بدات پەنا بباتە بەر هەندێک کاری دوژمنکارانەی وەکو: تیرۆرکردن، ژەهرخواردکردن، پێشێلکردنی مەرجەکانی خۆبەدەستەوەدان، هاندانی کەسانێک بۆ خیانەتکردن. پەیڕەوکردنی ئەو کارانە دەبێتە هۆی ئەوەی لەکاتی گەڕانەوەی ئاشتیدا، وڵاتان نەتوانن جارێکی تر متمانە بەیەکتری بکەنەوە".

ئەم کارانە، بێزراون، پیلانێکی جەنگی ئابڕووبەرو شەرمەزارکەرن، بۆیە دەبێت تەنانەت لەکاتی جەنگیشدا، هەندێک متمانە لەنێوان لایەنە دوژمنکارەکاندا بمێنێتەوە، ئەگینا ئەستەمە هیچ ئاشتییەک بەدیبێت، جەنگ دەگۆڕێت بۆ شەڕی مان و نەمان و لەناوبردنی یەکجارەکی.

لەگەڵ ئەوەی جەنگ خۆی شێوازێکی زۆر بێزراوە لایەنەکان بەناچاری پەنای بۆ دەبەن، تاوەکو لەمیانەی هێزەوە مافەکانی خۆیان بەدەستبێنن، لایەنی بەرامبەر ناچار بکەن دان بەم مافانەوە بنێت. لەم حاڵەتەشدا، لایەنەکان هێشتا لەنێو قۆناغی خۆڕسکی و سروشتیدان، لەمیانەی هێزەوە مافی خۆیان بەدەستدێنن ـ چونکە هیچ دادگایەک نییە بتوانێت بەهێزی یاسا ئەم کێشانە یەکلاییبکاتەوە ـ بۆیە لەم حاڵەتەدا ناکرێت هیچ لایەنێک بەدوژمنێکی زۆردار وەسفبکرێت.

ئەم جۆرە وەسفە، پێویستدەکات پێشتر بڕیاری دادگای لەبارەیەوە دەرچووبێت، بۆیە ئەوەی ئەم کێشەیە یەکلاییدەکاتەوە، ئەنجامی جەنگەکەیە ـ وەکو ئەوەی پێشتر دەگوترا ویست و بڕیاری خوا ـ دەیسەلمێنێت کە کێ لەسەر حەقە و کێ زۆردارە.

ناشێت وێنای سەپاندنی جەنگێک بکەین گوایە ئەوە جەنگی فێرکردنی ئەدەبە لەلایەن وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر. پەیوەندی نێوان وڵاتان، پەیوەندییەک نییە لەسەر بنەمای گەورەو کۆیلەی ملکەچ دامەزرابێت، ئەم

جۆرە وێناکردنە دەبێتە هۆی بەرپابوونی جەنگی کاولکار، کە لەکۆتاییدا هەردوولا هیلاکدەکات، هەموو مافێکیش لەناودەبات، ڕێگا لەسەرهەڵدانی ئاشتیش دەگرێت، مەگەر لەنێو گۆڕستانێکی گەورەدا نەبێت بۆ مرۆڤەکان.

بۆیە پێویست دەکات ئەم جۆە جەنگانە بەتەواوی قەدەغە بکرێن، شێوازی تر بگیرێنەبەر بۆ گەیشتن بەم ئامانجە ـ بەڵام ئەم شێوازنە خۆیشیان لەکۆتاییدا دەگەنە ئەم ئەنجامە، ئەوە کارێکی سروشتییە، چونکە پەیڕەوکردنی پیلانی ناحەز و دوژمنکارانە، خۆیان بەرەو ئەم ئەنجامەمان دەبات بەجۆرێک دوای جەنگیش هەر ناوەستێت و کۆتاییشی نایەت و دەبێتە سەرەخۆرەی پرۆسەی ئاشتیش. بۆ نمونە، بەکارهێنانی سیخوڕ، کارێکی زۆر شەرمەزارکەرانەیە و نیشانەی بێئابڕویی دوژمنە، ئەوەش سیفەتێکە هەرگیز بنەبڕ ناکرێت.

ئەگەرچی ئەو یاسایانەی خستمانەڕوو، لەلایەنی تێڕوانینی بابەتییەوە ـ مەبەستمان نیازی پاشایانە ـ هەر تەنیا یاسای قەدەغەکردنن، بەڵام هەندێک یاسای تریش

هـەن، کـە دەبـێت پـەیـڕەویـان لێبکرێت لەو کـاتـەدا، کـە دەردەچــن بـەبێ ڕەچـاوکـردنـی بارودۆخ وەکو ماددەکانی (1، 5،6) لەکاتێکدا هەندێکی تـر لـەمـاددەکـانـی وەکـو (2،3،4) فروانتر و نەرمترن، بەبێ ئەوەی لەبنەماکانی مـاف و یـاسـا دەرچــووبــن، بــەو مـانـایـەی جێبەجێکردنیان پەیوەستە بەبارودۆخ، دەشێت هەندێک دوابخرێن، بەمەرجێک ئەم دواخستنە دیاریکراوبێت و بێکۆتایی نەبێت.

بـۆ نـمـونـە، گـێـڕانـەوەی ئــازادی و سەربەخۆیی و سـەروەری بۆ گەلێک کە لەلایەن حکومەت و گەلێکی ترەوە داگیرکراوە، ناکرێت هەتاهەتایێ هـەر دوابخرێت وەکو ئـەوەی لـەمـاددەی پێنجەمدا هاتوە - وەکو ئــەوەی ئـیمـپـڕاتـۆری ڕۆمـانـی ئۆگستۆس کردبوویە نەریت، کاتێک بەڵێنیدەدا، هەرگیز کاتی جێبەجێکردنی بەڵێنەکەی نەدەهات. بۆیە ناکرێت گێڕانەوەی ئـازادی بۆ داگیرکراو، لـەلایـەن داگـیـرکـەرەوە ڕەتبکرێتەوە، بەڵام دەکرێت بۆ ماوەیەک ئەم کارە دوابخرێت، بەمەبەستی ئـەوەی بـەهـۆی پەلەکردنەوە ئەنجامەکە پێچەوانە نەکەوێتەوە.

لێرەدا قەدەغەکردن پەیوەندی بەشێوەی بەدەستهێنانەوە هەیە، کە پێویستدەکات لەئایندەدا هیچ بەهایەک و شەرعییەتێکی نەمێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەکاتی خۆی ـ واتا ئەو کاتەی کە وڵاتەکە داگیرکراو دەستی بەسەردا گیراوە ـ ئەم کارە لەلای هەموو وڵاتان ڕەوابووە بەپێی ئەو ڕایە گشتییەی کە لەم کاتەدا هەبووەو لەئارادابووە. لەکاتێکدا ئەم کارە ـ مەبەست داگیرکردنەکەیە ـ هیچ شێوە مافێکی پێویستی تێدا نەبووە.(٣)

بەشی دووەم

ماددەکانی بەدیهێنانی ئاشتی هەمیشەیی لەنێوان وڵاتاندا

حاڵەتی هەبوونی ئاشتی لەنێوان خەڵکانێکدا کە بەیەکەوە دەژین، حاڵەتێکی خۆڕسک نییە، چونکە حاڵەتی خۆڕسکی سروشتی بریتییە لەحاڵەتی جەنگ. ئەم جەنگە، ئەگەرچی بەردەوام جەنگی ڕاگەیەنراویش نەبووە، بەڵام بەلایەنی کەم، بەردەوام خەڵک لەژێر هەڕەشەی هێرشی دوژمنکارانەدا بوون.

کەواتە، پێویست دەکات حاڵەتی ئاشتی بێتەدی، چونکە هەر ئەوەندە بەس نییە چیتر شەڕنەبێت و لایەنەکان شەڕنەکەن، ئەوەندە بەس نییە بۆ گرێنتیکردنی ئاشتی، ئەگەر دراوسێ نەتوانێت ئەم گرێنتییە لەدراوسێیەکەی خۆی وەربگرێت - ئەوەش ناتوانرێت بەدەستبێت تەنیا لەمیانەی یاسادا نەبێت. ئەگەر ئەم گرێنتییە نەبێت، ئاساییە هەموو دراوسێیەک وا مامەڵە لەگەڵ دراوسێکەی بکات وەکو ئەوەی دوژمنکاریان لەنێواندا هەیە.[٤]

ماددەی یەکەم

بۆ بەدیهێنانی ئاشتی هەمیشەیی "پێویستە دەستوری شار لەنێو هەموو وڵاتێکدا، دەستورێکی کۆماری بێت"

تاکە دەستور کە هەڵقوڵاوی بیرۆکەی پەیمانی ئەسڵی بێت، پێویستە هەموو پڕۆژەیەکی یاسایی یاسا دانانی گەلان پشتی پێببەستێت، دەستوری کۆمارییە.(٥) دەستوری کۆماری لەسەر کۆمەڵێک بنەما دامەزراوە کە بریتین لە:

1) بنەمای ئازادی ئەندامانی کۆمەڵگە، بەو سیفەتەی مرۆڤن.

2) بنەمای ئازادی ئەندامانی کۆمەڵگە، بەو سیفەتەی ڕەعییەتن و ملکەچی یەک تاکە یاسای هاوبەش دەکەن.

3) بنەمای ئازادی ئەندامانی کۆمەڵگە لەیەکسانیان بەرامبەر بەیاسا، بەو سیفەتەی هاوڵاتین.

دەستوری لەم شێوەیە، دەستورێکی کۆمارییە. بۆیە خۆی لەخۆیدا لەبواری مافەکانەوە ئەم دەستورە وەکو بنچینەو سەرچاوەی هەموو جۆرە یاسا مەدەنییەکان تەماشادەکرێت. لەم حاڵەتەشدا، پرسەکە دەبێتە پرسی زانینی ئەوەی کە ئایا ئەم دەستورە تاکە دەستورە، کە دەتوانێت بمانگەیەنێت بەئاشتی هەمیشەیی؟

لەڕاستیدا، دەستوری کۆماری ئەوەی باشە ڕێگامان پێدەدات هیواخواز بین بگەینە ئاشتی هەمیشەیی، جگە لەوەی سەرچاوەکەی زۆر ڕوون و ئاشکرایە وەکو گوزارشتێک لەبیرۆکەی ماف. بۆیە کاتێک پێویستدەکات ڕاپرسی بەهاوڵاتیان بکرێت ـ لەنێو سیستمی کۆماریدا ناکرێت پێچەوانەی ئەمە ئەنجامبدرێت ـ تاوەکو بڕیار لەبارەی ئەوەبدەن، کە ئایا جەنگ پێویستە؟ یا پێویست نییە؟

کارێکی سروشتییە هاوڵاتیان زۆر بەوردی بیربکەنەوە، پێش ئەوەی بچنە نێو سەرکێشییەکی ئاوا مەترسیدار و بەرچاویان ڕوونە کە هەنگاوێکی لەم شێوەیە چ کاولکاری و ماڵوێرانییەکیان بەسەر دێنێت لەمیانەی شەڕدا ـ چونکە بڕیاری ئەنجامدانی شەڕ وا دەخوازێت خۆیان ئەم شەڕە ئەنجامبدەن. واتا هاوڵاتیان خۆیان شەڕدەکەن، پارەی شەڕەکەش دەدەن و دابینیدەکەن، بۆیە دەبێت بەرگەی پاشماوە و ئەنجامی ئەو کاولکارییەش بگرن کە جەنگ لەگەڵ خۆیدا دەیهێنێت. لەوەش ناخۆشتر، دەبێت بەرگەی ئەو هەموو قەرزەش بگرن، کە دێتە سەریان و دەبێتە

هۆی ئەوەی دواتر، تام و چێژی ئاشتی زۆر خۆش نەبێت، بەتایبەتیش دانەوەی ئەم هەموو قەرزە بێتامە، ڕەنگە ببێتە هۆی سەرهەڵدان و هەڵگیرساندنی جەنگێکی نوێ بۆیان.

بەپێچەوانەی ئەمە، لەنێو ئەم سیستمەدا کە مرۆڤ تێیدا بەهاوڵاتی دانانرێت، واتا لەنێو سیستمی نا کۆماریدا، بڕیاردان لەبارەی جەنگ کارێکی زۆر ئاسانە، چونکە سەرۆکی وڵات خۆی هاوڵاتی نییە، بەڵکو خاوەنی ئەم وڵاتەیە، جەنگیش بەهیچ شێوەیەک کار ناکاتە سەر چێژ و خۆشی و پاروەنان و ئاهەنگە خۆشەکانی نێو کۆشک و تەلارو دەربارەکەی خۆی و .... تاد. بۆیە دەبینین زۆر بەئاسانی دەتوانێت بڕیار لەبارەی هەڵگیرسانی جەنگ بدات، وەکو چۆن بڕیار لەبارەی ئەنجامدانی ئاهەنگێکی خۆش دەدات لەبەر هۆیەکی بێتام، زۆر بێمنەتانەش داوا لەدیپلۆماسییەکانی خۆی دەکات کۆمەڵێک پاساو داتاشن، ئەوانیش هەمیشە ئامادەن بۆ ئەم کارە.

❊❊❊❊

تاوەکو خۆمان لەتێکەڵاوی و ئاڵۆزی بەربڵاوی ـ کە زۆرجاران ڕوودەدات ـ نێوان

دەستوری کۆماری و دەستوری دیموکراتی دوور بگرین، پێویستدەکات ئەم تێبینییانەی خوارەوە بخەینەڕوو:

دەکرێت فۆڕمەکانی سیستمی سیاسی دەوڵەت، لەچەند ڕێگایەکەوە لەیەکتری جیابکرێتەوەو پۆلێنبکرێت، یا لەسەر بنچینەی ئەم کەسانەی دەسەڵاتیان بەدەستەوەیە، یا لەسەر بنچینەی شێوازی حوکمکردنی سەرۆکی دەوڵەت، ئینجا ئەم سەرۆکە هەر کەسێک بێت.

فۆڕمی یەکەم پێی دەگوترێت فۆڕمی سەروەری، دەبێتە سێ جۆر: یا ئەوەتا دەسەڵاتەکان هەمووی بەدەستی تاکەکەسێکەوەیە ـ سیستمی ئۆتۆکراتی، واتا دەسەڵاتی پاشا. یا ئەوەتا بەدەستی کۆمەڵێک و گروپێکەوەیە کە بەیەکەوە حوکمدەکەن ـ سیستمی ئەرستۆکراتی، واتا دەسەڵاتی چین و توێژی نەبیلەکان. یا ئەوەتا بەدەستی هەموو خەڵکەوەیە ـ سیستمی دیموکراتی، واتا دەسەڵاتی گەل.

فۆڕمی دووەمی حوکمکردن کە ناو دەبرێت بەسیستمی حوکمداری، ئەم فۆڕمەش لەمیانەی

شێوازی دارشتن و نوسینەوەی دەستوری دەوڵەتدا دەردەکەوێت، مەبەستمان ویستی گشتییە، کە دەبێتە هۆی ئەوەی جەماوەر بگۆڕێت و بیکات بەگەلێک، کە بەشێوەیەکی ڕەها پراکتیکی دەسەڵاتەکانی خۆی دەکات.

لێرەشدا، فۆڕم و شێوازی حوکمڕانی، یا ئەوەتا کۆماری دەبێت، یا سەرکوتکەرانەیە. سیستمی کۆماری، بریتییە لەم سیستمە سیاسییەی کە دەسەڵاتەکان لەیەکتری جیادەکاتەوە، دەسەڵاتی جێبەجێکردن ـ حکومەت ـ لەدەسەڵاتی یاسادانان ـ پەرلەمان ـ جیادەکاتەوە، تاوەکو ئەم دەسەڵاتانە بتوانن بەشێوەیەکی سەربەخۆ و بەهێز کارەکانی خۆیان ئەنجامبدەن. سیستمی سەرکوتکەر و خۆسەپێن، بەشێوەیەکی خۆڕسکی لەلایەن سەرۆکی دەوڵەتەوە بەڕێوەدەچێت، هەر خۆی یاساکان دادەنێت و دەریاندەکات، بۆیە لەژێر سایەی ئەم سیستمەدا ویستی گشتی گوزارشتە لەویستی کەسی دەسەڵاتدار خۆی، نەوەکو خەڵک.

لەنێوان ئەم سێ فۆڕم و سیستمە سیاسییەی دەوڵەتدا، سیستمی دیموکراتی

بەمانای ڕاستەقینەی وشەکە، گوزارشتە لەسیستمی سەرکوتکەرانە، چونکە سیستمی دیموکراتی دەسەڵاتێکی جێبەجێکاری وا بەرهەمدێنێت کە تێیدا هەموو بەزۆرینە دژی کەسێک دەوەستنەوە کە کەمینەیە و ڕازی نییە، هەر لەبەرئەوەی ڕای جیاوازی هەیە لەگەڵیاندا، زۆرینەیەک دژ بەکەمیینەیەک. بۆیە لەبەر ئەم هۆکارە، هەرگیز گوزارشتی ویستی گشتی، بەمانای پڕ لەوشەی ویستی گشتی بەکارنایەت و گوزارشتی لێناکات، بۆیە لێرەدا ویستی گشتی ناکۆک و ناتەبایە لەگەڵ خۆی، لەگەڵ ئازادیشدا.

هیچ فۆرم و شێوە و سیستمێکی حوکم، دروستنییە ئەگەر سیستمی نوێنەرایەتی نەبێت، چونکە ناکرێت تاکەکەسێک خۆی مافی یاسادانان و جێبەجێکردنی ئەم یاسایەشی هەبێت. ئەگەر وابێت، ئەوە یاسا و حوکم دەبنە دەروازەیەک بۆ بەدیهێنانی خواست و ئارەزوە کەسایەتییەکانی خۆی، وەکو ئەوەی بەپێوەری لۆژیکیش هەر وایە، ناکرێت پرسی هەمەکی نمایندەکراو لەئاستی گەورەییدا، لەهەمانکاتیش بوونی هەبێت لەنێو ئاستی بچوک بەو سیفەتەی کە ملکەچە بۆ ئاستە گەورەکە.

لەگەڵ ئەوەی هەردوو شێوەو سیستم و دەستورە سیاسییەکەی تر بەردەوام ترسی ئەوەمان لادروستدەکەن ئەم جۆرە سیستم و شێوازە لەحوکمڕانی بەرهەمبێنن، بەڵام بەلایەنی کەم لەتوانایاندایە خۆیان لەگەڵ سیستمی نوێنەرایەتیدا بگونجێنن. هەر بەو مانایەش بوو کاتێک فریدریشی دووەم ڕایدەگەیاند گوایە ئەم خۆی خزمەتکاری گەورەی دەوڵەتە.[٦]

لەبەرامبەر ئەمەدا، سیستمی دیموکراتی وا دەکات ئەم سیستمە نەیەتە دی و ئەستەم بێت، چونکە لەنێو سیستمی دیموکراتیدا، هەر کەسێک دەیەوێت بەخۆی ببێتە سەروەر و گەورە و ڕابەر. لێرەدا دەتوانین ئاماژە بۆ ئەوە بکەین هەرچەندە ئەم کەسانەی دەسەڵاتیان بەدەستەوەیە، لەڕووی ژمارەوە کەمتر بن، ئەوەندە زیاتر دەتوانن نوێنەرایەتی بکەن و بازنەی نوێنەرایەتییان فراوانتر دەبێت.

لەم حاڵەتەشدا، زیاتر دەستوری دەوڵەت لەگەڵ توانای دامەزراندنی سیستمی کۆماری یەکانگیر دەبێت، ئەوەش دەرفەتی زیاتر بەم دەستورە دەدات بتوانێت هەرچی زیاترە

بەرەو سیستمی کۆماری هەنگاو بنێت کەمتر بن لەمیانەی کۆمەڵێک چاکسازی بەردەوام و لەدوای یەکدا کە لەکۆتاییدا دەگاتە ئامانجی خۆی. لەبەر ئەم هۆکارەیە، دامەزراندنی ئەم جۆرە دەستورە یاساییە زەحمەتترە لەنێو سیستمی ئەرستۆکراتی، بەراورد بەسیستمی پاشایەتی، لەنێو سیستمی دیموکراتیشدا هەر ئەستەمە بێتەدی، مەگەر لەڕێگای شۆڕش و توندوتیژییەوە بێت.

لەگەڵ ئەوەشدا، لەلای گەلان شێوەو فۆڕمی سیستمی حوکم[٧] لەشێوەو فۆڕمی سیستمی دەوڵەت گرنگترە لەڕووی بایەخ و گرنگییەوە بەجۆرێک کە پێوانەناکرێت، ئەگەرچی جۆرێک لەسازان لەنێوان شێوەو فۆڕمی دەوڵەت لەگەڵ سیستمی سیاسیدا زۆر پێویستە. بۆ ئەوەی سازان هەبێت لەنێوان شێوەی حوکم و بیرۆکەی ماف، ئەوە پێویستە سیستمی حوکم نوێنەرایەتی بێت، چونکە هەر تەنیا سیستمێکی وا دەتوانێت سیستمی کۆماری مسۆگەر و مومکین بکات، ئەگەرچی نەبوونی سیستمی کۆماری هەموو جۆرە سیستمێکی تر ـ جا هەر دەستورێکی هەبێت ـ دەکاتە حوکمێکی

هەرەمەکی و سەرکوتکەرانە. هیچ یەکێک لەکۆمارە کۆنەکان ئەم جۆرە سیستمەیان نەبووە، هەموو ئەو کۆمارانەشی کە هەبوون، ناچاربوون پەنا ببەنە بەر سیستمی سەرکوتکەرانە کە تاکەکەسێک لەسەرەوە بەڕێوەیدەبات.

ماددەی دووەم بۆ بەدیهێنانی ئاشتی هەمیشەیی

"پێویستە مافی گەلان لەسەر بنەمای دامەزراندنی یەکێتی وڵاتانی ئازاد و سەربەست بێت"

گەلانیش، بەو سیفەتەی کە دەوڵەتن، وەکو مرۆڤ وان، لەنێو باری سروشتیدا ـ کە هیچ یاسایەکی دەرەکی بوونی نییە ـ تەنانەت دراوسێیەتیش لەکۆتاییدا ئازاربەخش دەبێت. لەم حاڵەتەشدا، هەر یەکێک لەوانە ماف بەخۆی دەدات، یا بگرە لەسەریەتی داوای لێکتێگەیشتن و هەماهەنگیبکات لەگەڵ ئەویتریان، ئەوەش بەپێی ڕێککەوتنێک لەسەر بنەمای دەستورێکی مەدەنی بێت بەجۆرێک بتوانێت مافی هەموو تاکێک بپارێزێت.

ڕێککەوتنێکی لـەم جـۆرە، دەشێت ببێتە سیستمێک بۆ یەکێتی نێوان گـەلان، بـەڵام مـەرج نییە ببێتە وڵاتێکی فـیدڕاڵی، ئەگینا دووچـاری دژکـاری دێینەوە. مـادام هەموو وڵاتێک پێویستی بـەوە هـەیە پەیوەندییەکی باش و گونجاوی هەبێت لەنێوان یاسادانەران و هاوڵاتیانیدا ـ حکومەت و گـەل ـ ئـەوە کاتێک کۆمەڵێک گەلی جۆراوجۆر دەچنە ژێر باڵی یەک دەسەڵاتی یاسادانان، ئەوە ئەگەر ڕووبـدات، وەکـو ئـەوە وایـە هـەمـووان ببنە یـەک گـەل و لەنێو یـەک دەوڵـەتـی گـەورەدا بژین. بێگومان ئەم کارە ناکۆکە لەگەڵ ئەو گریمانەیەی کە ئێمە پشتمان پێی بەستاوە، واتا هەبوونی کۆمەڵێک گەل و وڵات و حکومەتی جیاواز، بەجۆرێک ئەم حکومەت و وڵات و گەلانە مافی تایبەتی خۆیان هەبێت بەرامبەر بەیەکتری بەو مانایەی هەر یەکێک لەم گەل و حکومەت و وڵاتانە، بۆ خۆیان وڵاتێکی تایبەت و جیاواز پێکدێنن، بەبێ ئەوەی ناچاربن بچنە نێو وڵاتێکی تر و ببنە بەشێک لەم وڵاتە.

لـیـرەدا مـرۆڤ نـاچـارە بەبێز و ڕقێکی زۆرەوە تـەمـاشـای ئـەم دڕنـدانـە بـکـات، کە

پەیوەستی جۆرێک لەئازادین هەرگیز کۆنترۆڵ ناکرێت و لەدەرەوەی یاساکاندایە، ئەم دڕندانە پێیان خۆشترە بەردەوام لەشەڕ و جەنگ و کوشتاردابن، نەوەکو بچنە ژێر باری کۆت و پەیوەندیکی شەرعی و یاسایی، کە هەر خۆیان بتوانن بۆ خۆیانی دابنێن. ئەوانە، ئازادی شێتانەیان پێخۆشترە لەئازادی عاقڵانە، بۆیە مادام ئێمە پێمان وایە ئەمە حاڵەتێکی هەمەجی و دڕەندانەیە، دژکار و ناکۆکیشە لەگەڵ بار و حاڵەتی مەدەنییەت، جۆرێکە لەئاستنزمی و دابەزین بۆ ڕەفتاری ئاژەڵانە کە لەمرۆڤ ناوەشێتەوە، باشە نابێت بڕوامان بەوە بێت، کە ئەرک و فرمانی وڵاتە مەدەنییەکانە ـ کە هەریەکەیان بۆ خۆیان خاوەنی وڵاتی خۆیانن ـ بێن خێرا هەوڵبدەن ڕێگا لەم سوکایەتی و دڕندایەتییە بگرن؟

لەبری ئەم کارە، دەبینین هەر یەکێک لەم وڵاتانە دێت دەست بەمەزنێتی و سەروەری و گەورەیی خۆیەوە دەگرێت. بەو مانایەی کە سەروەری، گەورەیی، مەزنێتی ئەم وڵاتانە لەگەلەکەی خۆیانەوە سەرچاوەدەگرێت، بۆیە ئامادەنین ملکەچی هیچ دەسەڵاتێکی تر ببن،

که لەدەرەوەی ویستی گەلەکەی خۆیانەوە سەرهەڵبدات، یا هەڵبقوڵێت، واتا ئەمانە ناچنە ژێر باری هیچ یاسایەکی دەرەکی.

ڕۆژانە دەبینین سەرۆکی وڵاتان شانازی بەوە دەکەن گوایە دەتوانن لەپێناو هەر پرسێکدا، کە بیانەوێت، دەتوانن هەزارەها هەزار پیاو بکەنە قوربانی لەجەنگ و کوشتاردا، بەس تەنیا بۆ ئەوەی ئەم خۆی وەکو سەرۆک دووربێت لەهەموو مەترسییەک. تاکە جیاوازی نێوان مرۆڤە دڕەندەکانی ئەمریکاو مرۆڤە دڕندەکانی ئەوروپا، ئەمەیە کە ئەمریکییەکان ئامادەبوون ڕۆژانە گۆشتی هۆزە نەیارەکانیان بخۆن، لەکاتێکدا ئەوانەی ئەوروپا زانیان چۆن گەلانی دۆڕاو دەخەنە ژێر ڕکێفی خۆیان، بەکاریاندێنن، دەیانکەنە بەشێک لەڕەعییەتەکانی خۆیان، تاوەکو ژمارەی ڕەعییەتەکانیان زیاتربکەن، سودی زۆرتریان لێوەربگرن، بەکاریانبێنن لەکاتی هەڵمەت و هێرش و جەنگ و کوشتارەکانیاندا.

کاتێک مرۆڤ بەوردی لەپوچی سروشت و مۆرکی مرۆڤ ڕادەمێنێت لەمیانەی پەیوەندی نێوان گەلاندا، ئەو پەیوەندییانەی

هیچ بەربەستێکی نییە و هەموو کارێکی ناشیرینیشی تێدا ڕەوا کراوە، لەکاتێکدا ئەم پوچییە لەنێو باوەشی دەوڵەتێکی مەدەنیدا بەهۆی دەسەڵاتەکانی پاشاوە کۆنترۆڵکراوە و بەربەستی بۆ دانراوە، ئەوە مرۆڤ توشی سەرسوڕمان دێت، کە چۆن هێشتا وشە، چەمک و زاراوەی ماف، جێگای خۆی نەگرتوە لەنێو زمانی سیاسییانەی جەنگدا.

مرۆڤ سەری سوڕدەمێنێت، کە بۆچی تا ئێستا هیچ وڵاتێک ئازایەتی ئەوەی نەکردوە بەئاشکرا و بێ پێچ و پەنا ئەم زاراوە و چەمکە ـ ماف ـ لەباوەشبگرێت و بانگەشەی بۆ بکات و داوای پاراستنی بکات. لەڕاستیدا، هێشتا کەسانێک هەن گوایە زیرەکی خۆیان پیشاندەدەن و ئاماژە بۆ هۆگۆ گرۆسیۆس و بۆفندرۆف و ڤاتیل و زۆر کەسی تر دەکەن ـ ئای لەپڕوپوچی ئەم کەسانە ـ وەکو پاساوێک بۆ ڕاگەیاندنی جەنگ بەکاریاندێنن، لەکاتێکدا ئەم نوسین و بەڵگە یاساییانەی ئەم فەلسەفەکارانە بەزمان و شێوازێکی فەلسەفییانە، یا بڵێین دیپلۆماسییانە دایانڕشتون، هیچ هێزێکی یاساییان نییە، چونکە دەوڵەت وەکو خۆی کە

هەیە، پەیوەست نییە بەهیچ شتێکی هاوبەش و دەرەکی لەدەرەوەی ویستی خۆیدا.

هەرگیز ڕوویـنەداوە وڵاتێک بێت دەستبەرداری ئامانج و مەبەستەکانی خۆی بێت بەهۆی ئەو پاساوانەی، کە خەڵکانی ئاوا بەڕێز خستویانەتەڕوو. لەگەڵ ئەوەشدا، بەلایەنی کەم ئەم وڵاتانە ئەگەر بەقسەی سەر زارەکیش بێت، ڕێز لەبیرۆکەی ماف دەگرن، ئەوەش مانای وایە ئامادەییەکی ئەخلاقی هەیە ڕۆژ بەڕۆژ گەشەدەکات و بەهێزدەبێت لەلای مرۆڤ بەرەو خولیای کۆنترۆڵکردنی ئەو بەشە شەڕانگێزییەی، کە لەناوەیدایە ـ ئەوەش شتێکە مرۆڤ ناتوانێت ڕەتیبکاتەوە ـ ئەگەرچی ئەم ئامادەییە تا ئێستاش و هێشتا پێنەگەیشتوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەموو مرۆڤێک هیواخوازە لەلای کەسانیتر ئامادەییەکی هاوشێوەی ئەخلاقی لەم جۆرە ببینێت و بەدیبکات.

خۆ ئەگەر ئەم جۆرە ئامادەییە ئەخلاقییە بوونی نەبێت، ئەوە هیچ وڵاتێک لەوانەی شەڕ دەسەپێنن، هەرگیز ئامادەنەدەبوون باسی وشەی (ماف) بکەن، مەگەر بۆ گاڵتەجاڕی

نەبێت، یا بەو مانایەی کە شازادەی ئازیز دەڵێت: "ماف بریتییە لەو تایبەتمەندییەی کە سروشت بەلایەنی بەهێزی دەدات، تاوەکو بتوانێت لایەنە لاوازەکان بخاتە ژێر ڕکێفی دەسەڵات و ویستی خۆی".

وڵاتان هەرگیز ناتوانن بۆ بەرگریکردن لەمافەکانی خۆیان، داوا لەبەردەم دادگا دەرەکییەکاندا بەرزبکەنەوە، بەڵکو بۆ وەرگرتنەوە و بەرگریرکردن لەو مافانە، پەنا بۆ جەنگ و شەڕ و کوشتار دەبەن، ئەگەرچی جەنگ و شەڕیش پرسی ماف یەکلاییناکاتەوە، سەرەڕای ئەوەی سەکەوتوش بێت لەم جەنگەدا. ڕاستە ڕێککەوتننامەی ئاشتی دەتوانێت کۆتایی بۆ ئەم جەنگە دابنێت کە لەئارادایە، ئەوەش بەڕاستی کۆتاییەکە ناکرێت وا وەسفییبکەین بڵێین دادپەروەرانەیە، چونکە لەم حاڵەتەدا هەر لایەنێک دادوەری بۆ خۆی دەکات، بۆیە بەردەوام بەدوای پاساوێکی نوێدا دەگەڕێت بۆ هەڵگیرساندنەوەی جەنگ.

لەگەڵ ئەوەشدا، وەزعی وڵاتان لەسەر ئاستی مافی گەلان، جیاوازە لەوەزعی ئەو تاکانەی لەنێو چوارچێوەی بار و حاڵەتی

سروشتیدا دەژین، واتا بەبێ هەبوونی یاسا - پێویستە وڵاتان لەم ڕەوشە بێنەدەرەوە - چونکە ئەم وڵاتانە لەبەرئەوەی دەوڵەتن و بوونەتە خاوەنی دەستور و یاسای ناوخۆیان، بەهۆی ئەم ڕەوشە یاساییەشەوە ئازادبوون لەو فشارانەی کە دەخرێتە سەریان بۆ ئەوەی بچنە ژێرباری یاسایەکی تری فراوانتر و گشتگیرتر، بەپێی تێڕوانینی ئەوان بۆ چەمکی ماف.

جگە لەوەش، عەقڵ کە سەرچاوەی باڵای هەموو یاسادانانێکە، لەسەر مینبەری باڵا و بەرزی خۆیدا، ڕایدەگەیەنێت کە هەرگیز دان بەوە دانانێت، کە جەنگ ڕێگای بەدەستهێنانی ماف بێت، هەر بەتەواوی ئیدانەی ئەم شێوازەش دەکات بۆ بەدەستهێنانی ماف. لەبەرامبەر ئەوەشدا، باری ئاشتیخوازی وەکو ئەرکێکی ڕاستەوخۆی بەپەلە دەسەپێنێت. لەگەڵ ئەوەشدا، ناکرێت ئەم ڕەوشە تازەیە بێتەدی و گرێنتی بەردەوامبوونی بکەین، بەبێ هەبوونی ڕێککەوتنێکی هاوبەش لەنێوان گەلاندا.

بۆیە، پێویستدەکات هاوپەیمانێتییەکی زۆر تایبەت دابمەزرێت و دەشێت ناوبنرێت (هاوپەیمانی ئاشتی)، ئەو هاوپەیمانێتییەش تەواو جیاوازە لەڕێککەوتنی ئاشتی، بەوەی کە مەبەستییەتی هەموو جەنگەکان هەتا هەتایی کۆتایی پێبێنێت، لەکاتێکدا ڕێککەوتنی ئاشتی تەنیا بۆ کۆتایی هێنانە بەیەک جەنگ.

ئەو وڵاتەی هەوڵی (هاوپەیمانی ئاشتی) دەدات، نایەوێت لەمیانەی ئەم کارەدا هێزی زیاتری دەستبکەوێت، بەڵکو تەنیا بۆ ئەوەیەتی بتوانێت گرێنتی ئازادی و سەربەستی خۆی بکات، ئەوە بێگومان پاراستنی ئازادی و سەربەستی ئەو وڵاتانەی تریش کە هاوپەیمانن لەگەڵیدا، بەبێ ئەوەی ئەم وڵاتە ناچاربێت ملکەچبێت بۆ یاسای وڵاتانی تر ـ وەکو مرۆڤەکان لەحاڵەتی سروشتیدا.

توانای بەدیهێنانی ـ مەبەست لێرەدا واقیعی بابەتییە ـ بیرۆکەی ئەم یەکێتییە، کە پێویست دەکات هێدی هێدی فراوانتر بکرێت بەجۆرێک بکرێت هەموو وڵاتان بگرێتەوە، کارێکە دەکرێت بێتەدی. ئەگەر بەخت یاوەر بێت ئەم کارە سەربگرێت، یەکێک لەوڵاتە بەهێز و

ڕۆشنگەرەکان بێنە ناوی و ببنە ئەندام تێیدا ـ سروشت و مۆرکی سیستمی کۆماریش وایە خۆی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەرەو ئاشتی هەنگاو دەنێت و خولیای ئاشتیخوازانەی هەیە ـ ئەوە لەمیانەی ئەم کارەدا، جەمسەرێکی گەورە بۆ ئەم یەکێتییە دروستدەبێت، کە دەبێتە هاندەر بۆ ئەوەی وڵاتانی تریش بۆ پاراستنی ئازادی خۆیان بەگونجان لەگەڵ بیرۆکەی مافی گەلان، ئەوانیش داوا بکەن ببنە ئەندام لەم یەکێتییەدا، ئینجا دەکرێت بازنەی جوگرافی ئەم هاوپەیمانێتییە فراوانتر بکرێت، بەشێوەیەک هەموو ئەو وڵاتانە بگرێتەوە کە هاوشێوەن.

ئەگەر ئەندامانی گەلێک لەگەلان گوتیان:" هەرگیز نابێت شەڕ لەنێوان ئێمەدا هەڵبگیرسێت و ڕووبدات، چونکە ئێمە دەمانەوێت خۆمان لەنێو دەوڵەتدا ڕێکبخەین، واتا دەمانەوێت دەسەڵاتی باڵای یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەریمان هەبێت، کار بۆ ئەوە بکەین هەموو شەڕو ناکۆکییەکانمان بەشێوەیەکی ئاشتییانە چارەسەربکەین"، ئەوە کارێکی زۆرباشە.

لەکاتێکدا ئەگەر خەڵکەکە گوتیان:" هەرگیز نابێت شەڕ و کوشتار لەنێوان ئێمە و وڵاتانی تر ڕووبدات، ئەگەریش هەرگیز دان بەبوونی دەسەڵاتێکی باڵای یاسادانانەوە نەنێین کە مافی ئێمە لەنێو ئەم وڵاتانەدا، مافی ئەوانیش لەلای ئێمە مسۆگەربکات"، ئەوە لەم حاڵەتەدا ناتوانین بزانین لەسەر چ بنەمایەک من دەمەوێت گرێنتی مافی خۆم بکەم، مەگەر ئەم گرێنتییە لەناوەڕۆکدا مەبەست لەو ئەلتەرناتیڤە بێت کە هەیە لەبارەی پەیمانی کۆمەڵی مەدەنی، کە بریتییە لەیەکێتی ئارەزومەندانەی ئازادانە، کە پێویستدەکات عەقڵ بیبەستێتەوە بەمافی گەلان، تاوەکو ئەم وشەیە بەتەواوی بێ مانا نەبێت.

بیرۆکەی مافی گەلان، ئەگەر بەو مانایە تەماشابکرێت، کە بریتییە لەبیرۆکەی مافی جەنگ، ئەوە بێگومان دەبێتە بیرۆکەیەکی زۆر ناماقوڵ ـ بەمانای ڕاستەقینەی ئەم وشە و زاراوەیە ـ چونکە ئەم هەڵوێستە هزرییە پاساوی بەخشینی سیفەتی ماف، بەم کار و ڕەفتارانە دەدات، کە لەسەر بنەمای هێز

دامەزراون، واتا بەپێی بنەمای تایبەت، نەوەکو لەسەر بنچینەی یاسای بابەتی گشتی و ڕەوا، ئەوەش دەبێتە بەربەست لەبەردەم ئازادی تاکەکەسی و سنورداری دەکات. مەگەر مەبەست لێی دانپێدانانی تەواو بێت بەوەی کە هەموو مرۆڤێک لەم حاڵەتانەدا، مافی ئەوەیان هەیە یەکتری لەناو ببەن، بەوەش لەنێو قوڵایی گۆڕەکانیان دەگەنە ئەم ئاشتییە هەمیشەییە، لەگەڵ خۆیاندا هەموو توندوتیژییەک دەخەنە ژێر گۆڕ.

لەڕوانگەی عەقڵییەوە، ئەو وڵاتانەی کە پەیوەندی هاوبەشیان لەنێواندایە، هیچ ڕێگایەکیان لەبەردەمدا نییە بۆ دەربازبوون لەحاڵەتی ناشەرعییەت کە سەرچاوەی هەڵگیرسانی جەنگە، تەنیا ئەوە نەبێت وەکو تاکەکان دەستبەرداری ئەو ئازادییە دڕندە و ئاژاوەگێڕییە بن، تاوەکو ملکەچیبکەن بۆ پێویستی سەپاندنی یاسا، ئینجا پێکهێنان و دامەزراندنی (دەوڵەتی نەتەوەکان) کە بەشێوەیەکی خێرا لەمیانەی ئازادیدا گەشەدەکات. دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەکان،

بەخێرایی فـراوان دەبێت تاوەکو لەکۆتاییدا هەموو گەلانی سەر زەوی دەگرێتەوە.

لەگەڵ ئـەوەی وڵاتـان هەرگیز حـەز بەم شێواز و ڕێگایە ناکەن، بەهۆی ئەو بۆچوون و تێگەیشتنەی، کە وڵاتەکان خۆیان لەبارەی مافی گەلانەوە دروستیانکردوە. بۆیە، مادام هەر زوو پێشتر ئەم شتانە ڕەتدەکەنەوە کە لەواقیعدا ڕاسـت و دروسـتـن، لەبەرئەوەی هێشتا بۆچوونێکی پۆزەتیڤ و باش لەبارەی پرسی (کـۆمـاری جیهانی) نەهاتۆتە ئـارا و دروستنەبووە، ئەوە هیچمان بۆ نامێنێتەوە ـ ئەگەر بمانەوێت هەموو شتێک نەدۆڕێنین ـ تەنیا ئـەوە نەبێت ڕێگای ئەلتەرناتیڤ و نێگەتیڤ بگرینەبەر، کە بریتییە لەدامەزراندنی یەکێتییەکی هەمیشەیی بەردەوام لەفراوانبووندا بێت، بتوانێت بمانپارێزێت لەجەنگ و کوشتار، ئەم ئامادەییەی مرۆڤ کۆنترۆڵ وماڵی بکات، بۆ دوژمنداری و هێرشکردنە سەر یەکتری، کـە دژکـارە لـەگـەڵ بیرۆکەی مـافدا. لەگەڵ ئـەوەی ئێمە دەزانـیـن مەترسی تەقینەوەو سـەرهـەڵدانـەوەی ئـەم مەیل و خولیایە بۆ توندوتیژی، هەمیشە ئامادەیە.[٨]

ماددەی سێیەم لەبارەی بەدیهێنانی ئاشتی هەمیشەیی

" لەمیانەی یاسای جیهانیدا، پێویستە مافی هاوڵاتی و میوانی بێگانە پارێزراو بێت "

لێرەش وەکو هەموو ماددەکانی پێشوتر، پرسەکە پرسی چاکەکردن و خێر پێکردن نییە، بەڵکو پرسی مافە. بەو مانایەش بێت، ئەوە گوزارشتی میوانداریکردنی خەڵکی بێگانە و ڕەفتارکردن لەگەڵی لەلایەن خەڵکی ئەم وڵاتەی ڕووی تێدەکات، وەکو ئەوەی دوژمنە، کارێکی ناڕەوایە.

دەشێت پێشوازی لەم کەسانە نەکرێت و ڕێگایان پێنەدرێت بێنە نێو وڵات، ئەگەر ئەم ڕەتکردنەوەیە نابێتە هۆی ئەوەی ژیانی بخاتە مەترسییەوە، بەڵام نابێت ڕەفتاری دوژمندارانەی لەبەرامبەردا بنوێنرێت، مادام ئەو ڕەفتاری ئاشتیخوازانەی پەیڕەوکرد لەو شوێنەدا کە تێیدا ماوەتەوە و ژیاوە.

لێرەدا مەبەستمان (مافی میوانداریکردن) نییە کە بانگەشەی بۆ دەکات ـ ئەوە پێویستی بەڕێککەوتنێکی تایبەتی هەیە لەمیانەیدا دەکرێت بۆ ماوەیەک ببێتە خاوەن شوێن و ماڵ ـ بەڵکو

زیاتر مەبەستمان مافی سەردانیکردن و مانەوەی کاتییە، کە ڕێگا بەهەموو کەسێک دەدات ئینتیمای خۆیان بۆ کۆمەڵگەیەک پیشانبدەن و دەربخەن، بەپێی مافی موڵکدارێتیکردنی هاوبەشی ڕووبەری زەوی بەگشتی، مادام زەوی خۆیشی خڕە، ئەوە خۆ مرۆڤەکان ناتوانن هەتاهەتایی هەر ئاوا بەپەرتوبڵاوی بمێننەوە، بەڵکو ناچارن لەکۆتاییدا بەرگەی دراوسێیەتی و خزمایەتی یەکتری بگرن، چونکە لەبنەڕەتدا هیچ کەسێک مافی موڵکدارێتیکردنی پارچە زەوییەکی زیاتر و گەورەتری پێنەدراوە لەکەسێکی تر.

ڕاستە ئەم بەشانەی گۆی زەوی، کە هێشتا خەڵکی تێدا ناژی، لەگەڵ دەریا و سارا و بیابانەکان دەبنە هۆی پەرتوبڵاوکردنەی مرۆڤەکان بەسەر شوێن و ناوچەی جیاوازدا، بەڵام کەشتی و حوشتر (کەشتی بیابان) ڕێگا بەمرۆڤ دەدەن، سەرەڕای ئەم ناوچە فراوانییەش، بەڵام لەیەکتری نزیکببنەوە بەمەبەستی دروستکردن و پەرەپێدانی پەیوەندی نیوانیان، لەو مافانەی کە هەموو کەسێک لەڕەگەزی مرۆڤایەتی لەسەر زەوی بۆی هەیە خاوەندارێتیان بکات.

بەهۆی ئەوەوە، زۆرداری و دڵڕەقی هەندێک لەدانیشتوانەکانی سەر لێواری دەریاکان، بۆ نمونە بەربەرەکانی سەر لێواری دەریا، وا دەکات بێن دەستبەسەر ئەم کەشتییانەدا بگرن، کە نزیک بەلێواری ئەواندا تێدەپەڕن، یا دەریاوانەکان دەگرن، لەگەڵ ئەو کەسانەی لەخنکان ڕزگاریان دەکەن، ئینجا دواتر وەکو کۆیلە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن.

یا وەکو ئەوەی دانیشتوانی بیابان (هۆزە عەرەبەکان) ئەنجامیدەدەن، کاتێک پێیان وایە هەر کەسێک لەسنوری ئەم هۆزانە نزیکبکەوێتەوە، نێچیرێکی باشە بۆ هێرشکردنە سەری، گرتن و کوشتنی، ئەوەش ڕەفتارێکە تەواو پێچەوانەی مافی سروشتییە. لەگەڵ ئەوەشدا، مافی میوانداریکردن و سەردانیکردن لەوڵاتانی نامۆ و بێگانەدا، هەر لەوە تێپەڕناکات کە مرۆڤ دەتوانێت ئەزمونێک تاقیبکاتەوە، پەیوەندی لەگەڵ دانیشتوانە ڕەسەنەکانی ئەم وڵاتانە دروستبکات کە ڕوویان تێدەکات.

بەم شێوەیە، ناوچە دوورە دەستەکان، دەتوانن پەیوەندی لەگەڵ یەکتری و لەناوخۆیاندا دروستبکەن، ئەوەش دەبێتە

هۆی دروستبوونی ڕەوشێک و پەیوەندییەکی فەرمی و ڕەوا، بەجۆرێک هێدی هێدی ڕێگا بەڕەگەزی مرۆڤایەتی دەدات، لەمیانەی ئەم هاوسێیەتییەو پەیوەندییەدا، بەرەو یەکێتی جیهانی هەنگاو بنێت.

ئێستاش، ئەگەر ئەم ڕەفتارە دڵڕەقانە بخەینەڕوو کە وڵاتانی مەدەنی پیشانیدەدەن، بەتایبەتیش وڵاتانی بازرگانی نێو کیشوەری ئەورووپی خۆمان، تێبینی ئەوە دەکەین، کە ئەم زوڵم و ستەمەی لەلایەن ئەم وڵاتانەوە پەیڕەودەکرێت لەکاتی سەردانیکردنیان بۆ وڵات و گەلانی نامۆ - ئەم سەردانانە لەلای ئەم گەلانەدا بەوشەی هێرشکردنەسەر و داگیرکردن وەسفدەکرێت - دەبینین شێوە و قەبارەی زۆر مەترسیداریان هەیە.

ئەمریکا و ئەو وڵاتانەی تر کە ڕەشپێستەکانی تێدا نیشتەجێن، لەگەڵ هەندێک دورگەی تر...تاد، لەلایەن ئەم کەسانەی کە دۆزراونەتەوە، وا دانراون و تەماشا کراون، گوایە هی کەس نییە و بێ خاوەنە، بۆیە بەهیچ شێوەیەک هیچ بەهایەکیان بۆ دانیشتوانە ڕەسەنەکان دانەناوە.

لەوڵاتی هیندی خۆرهەڵاتیش (وڵاتی هیندستان)، بەپاساوی دامەزراندنی نوسینگەی ئاڵوگۆڕ و حەواڵەکردنی پارە، سوپایەکی گەورەی بێگانەیان ناردە ئەم وڵاتە، کە دواتر بۆ سەرکوتکردنی دانیشتوانە ڕەسەنەکان بەکارهێنراو، جەنگێکی دوور و فراوانیان بەرپاکرد لەنێوان هەموو ئەم وڵاتانەی کە چووبوونە ناوییەوە، بووە هۆی بڵاوبوونەوەی برسێتی و بزوتنەوەی ناڕەزایی و خیانەتکاری، هەموو ئەو شەڕانگێزییەی هاوشانی ئەم جۆرە کارانەن.

وڵاتانی چین و ژاپۆنیش، کە زوو نیازی ئەم میوانانەیان زانی، بەشێوەیەکی حەکیمانە ڕەفتاریانکرد، چونکە چین ڕێگای بەئەوروپییەکاندا ریگایەک و دەروازەیەکیان هەبێت بۆ نێو ئەم وڵاتە، بەڵام نەیهێشت پێیدا بچنە ژورەوە. ژاپۆنیش تەنیا ڕێگای بەیەک گەلی ئەوروپیدا کە دەروازەیەکی هەبێت، ئەویش هۆڵەندییەکانن، بەڵام پاش ئەوەی جۆرێک لەگۆشەگیری خستە سەریان کە زیاتر لەگۆشەگیری دیل دەچێت، ڕێگای پێنەدان تێکەڵاوی دانیشتوانە ڕەسەنەکان ببن.

لەوەش خراپتر ـ یا ڕەنگە وا باشتر بێت بڵێین لەوەش باشتر ئەگەر لەڕوانگەی ئەخلاقییەوە تەماشای ئەم پرسە بکەین ـ ئەوان هەرگیز بەم ڕادەیە توندوتیژ نین. ئەم کۆمپانیایانەش کە لەسەر لێواری ئیفلاسبووندا بوون، دورگەکانی شەکریش کە قەڵای کۆیلایەتی و ناشیرینترین سزا بوو، هیچ بەرهەمێکی باش و ڕاستەقینەی نەبوو، جگە لەوەی ئەم دورگانە خۆیان بەشێوەی ناڕاستەوخۆش هیچ سودێکیان لەم کارانە نەدەبینی، تەنیا سودی ناشەریفانەی هەبوو بۆیان، چونکە دانیشتوانی ئەم ناوچانەیان دەبرد و دەیانکردنە سوتەمەنی جەنگ، لەسەر پشتی کەشتییە جەنگییەکانی خۆیاندا لەئەوروپا شەڕیان پێدەکردن، لەپێناو ئەم وڵاتانەی کە دروشمی وا بەرزدەکەنەوە گوایە خاوەنی ئاینێکی پاک و ڕاستن، خۆشیان مرۆڤی خێرخواز و باشن.

مادام پەیوەندی نێوان گەلانی سەر زەوی پتەو بووە، لەسەر ئاستی جیهانیدا بڵاوبۆتەوە، بەجۆرێک پێشێلکردنی مافێک لەهەر جێگایەک بێت، کاریگەری نێگەتیڤ دەکاتە سەر هەموو شوێنێک، ئەوە چیتر بیرۆکەی مافی جیهانی

چەمکێکی وەهمی نییە، چیتر زێدەڕۆییکردن نییە لەبارەی ماف، بەڵکو ئێستا کە هێشتا ئەم پەیماننامەیە نەنوسراوەتەوە، زۆر پێویستترە تاوەکو مافی مەدەنی و مافی گەلان بپارێزێت، بەگشتی مرۆڤ بەرەو ڕووی مافی گشتی ئاڕاستەبکات، ئەوەش بەم ئاڕاستەیەدا بێت کە پێشەوەبچێت ڕووەو ئاشتی هەمیشەیی، کە مرۆڤەکان دەتوانن بۆ خۆیان بەدیبهێنن، بەمەرجێک، بەردەوامبن لەنزیکبوونەوە لەیەکتری.

بەشی سێیەم

لەبارەی گرێنتیکردنی ئاشتی هەمیشەییدا

هیچ کەسێک گرێنتی پێویستمان پێنادات تەنیا سروشت نەبێت، ئەو داهێنەرە مەزنەی، کە لەمیانەی بزاڤی میکانیکی خۆیدا، ئامانجێکی پاک و بێگەرد بەدیدێنێت، کە بریتییە لەدروستکردنی هەماهەنگی و گونجاندن لەنێوان مرۆڤەکان، ئەگەر خۆیشیان ویستی ئەمەیان نەبێت.

لەبەر ئەم هۆیەشە کە ئەم کارانەی سروشت دەیانکات ناودەنرێن چارەنوس، چونکە کارێکن ئەنجامی کردەیەکی حەتمین و لەهۆکارێکەوە دەردەچێت، کە هێشتا زۆر ڕوون و دیار نییە. لەگەڵ ئەوەشدا ناودەنرێت ویستی خوا،[٩] بەهۆی ئەو مەبەستگەراییەی کە لەمیانەی سیاقی سەیرورەتی جیهانەوە دەردەکەوێت، گوزارشتە لەحیکمەتێکی قوڵ و هەڵقوڵاوی هۆکارێکی باڵایە، کە چاودێری ئامانجی کۆتایی بابەتی ڕەگەزی مرۆڤایەتی دەکات، پێشتر ڕێڕەوی پڕۆسەکەی داڕشتوە.

ڕاستە ئێمە لەمیانەی جوانی و ئێستاتیکای سروشتەوە، ئەم چاودێرییە خواییە ناناسین، بگرە لەتواناشماندا نییە لەمیانەی جوانی و ئێستاتیکای سروشتەوە، ئیدراکی ئەم ویستە

خواییە بکەین. لەگەڵ ئەوەشدا ـ وەکو هەموو جارێک کە شێوە و فۆڕمی شتەکان بەگشتی دەگێڕینەوە بۆ ئامانجە مەبەستدارەکانی ـ مافی ئەوەمان هەیە، بگرە پێویستە لەسەرمان لەمیانەی هزرو بیرکردنەوەوە، هەستیپێبکەین و بیدۆزینەوە، تاوەکو بیرۆکەیەکمان هەبێت لەبارەی ڕاستی و دروستی بەراورد بەهونەری مرۆڤانە.

ئەگەر بیرۆکەی پەیوەندی سروشتی، هەماهەنگی، تەبایی، ئامانجەکەی کە ڕاستەوخۆ عەقڵ بەسەرماندا دەیسەپێنێت ـ مەبەستمان ئامانجی ئەخلاقییە ـ لەڕوانگەی تێڕامانکارییەوە بیرۆکەیەکی باڵایە، ئەوە لەڕوانگەی تیۆری کردەییەوە ـ بۆ نمونە سەبارەت بەبیرۆکەی پێویستی ئاشتی هەمیشەیی، ئەگەر بەم شێوەیە بەکاربێت، کە بریتییە لەپێشینەیی سروشت بۆ گەیشتن بەم ئامانجە ـ خاوەنی بنچینەی خۆیەتی لەسەرئاستی متمانەپێکردن لەلایەنی سیفەتی واقیعییانەیەوە.

بەکارهێنانی زاراوەی سروشت، کاتێک بابەتەکە بەتەنیا پەیوەستبێت پێیەوە، وەکو

ئەوەی لێرەدا هەیە لەبواری تیۆری ـ نەوەکو بواری ئاینی ـ دا، زۆرتر گونجاو و تەبایە لەگەڵ عەقڵی مرۆڤ ـ کە لەسەریەتی بەپێی ئەم پەیوەندییەی نێوان هۆکار و ئەنجام هەر لەنێو چوارچێوەی سنوری ئەزمونی مومکیندا بمێنێتەوە ـ واتا پشتبەستن بەوشەی سروشت ئاسانتر و خاکییانەترە، لەپشتبەستن بەوشەی (ویستی خوایی). ئینجا واتەماشاکردنی خۆمان وەکو ئەوەی دەتوانین ناوەڕۆکەکەی بزانین، چونکە ئەگەر بانگەشەی ئەوەمانکرد ئێمە دەتوانین دەرگای پڕ نهێنی و داخراوی مەبەستەکانی ویستی خوایی بکەینەوە و بیزانین، وەکو ئیکار[١٠] کە دوو باڵی بۆ خۆی دروستکردو، ویستی لەسایەیانەوە بفڕێت.

پێش دەستنیشانکردنی گرێنتییەکانی ئاشتی هەمیشەیی، پێویستدەکات لەسەرەتادا بەشێوەیەکی وردتر، باسی ئەم مەرجانە بکرێت کە سروشت بۆ کەسەکانی داناوە، کە لەسەر شانۆ فراوانەکەیدا دەجوڵێنەوە. ئێستاش ئێمە دێین ئەوە دەخەینەڕوو، کە سروشت چۆن ئاشتی بۆ دانیشتوانەکەی دابیندەکات، بریتین لەم شتە کاتییانە:

1) سروشت مرۆڤی وا دابەشکردوە، بەجۆرێک بتوانن لەهەموو شوێنێکی سەر زەویدا بژین.

2) بەهۆی جەنگەوە، بەسەر هەموو ناوچەکاندا بڵاویکردونەتەوە، تەنانەت لەم ناوچانەش کە ئامادەیی میوانداریکردنیان تێدا نییە، تاوەکو ئاوەدانیبکەنەوە.

3) بەهۆی هەمان ئەم شێوازانەوە، ناچاریکردون تاڕادەیەک پەیوەندی یاسایی و ڕەوا لەگەڵ یەکتریدا ببەستن.

ئەوەی جێگای سەرسوڕمانیشە، ئەوەیە کە ئێمە لەنێو بیابانە ساردەکاندا دەیبینین، کە دەکەونە سەر لێواری دەریای بەستو، هێشتا هەندێک ڕوەکی دەریایی دەڕوێن لەژێر بەفرەکاندا، لەمیانەی هەڵکۆڵینی ئاژەڵاندا دەردەکەون. هەروەها ئەوەی جێگای سەرسوڕمانیشە، بیابانە لم و خوێیاوییەکانیش تەنیا بۆ ڕۆیشتنی حوشتر باش و بەکەڵکن، وەکو ئەوەی ئەم ئاژەڵە بەمەبەستی ئەم کارە دروستکرابێت، تاوەکو مرۆڤ بتوانێت بەم شێوەیە ئاسانتر ئەو ناوچە سەختانە ببڕێت، پەکینەکەوێت.

ئامانجی بەدیهێنانی ئاشتی، زۆر بەڕوونی لەمیانەی ویستی خواوە دەردەکەوێت لەنێو سروشتی سەر لێواری دەریای بەستەڵەکدا، چونکە جگە لەئاژەڵی خوریدار، کۆمەڵێک ئاژەڵی دەریاییش هەن، وەکو نەهەنگ و سەگی دەریا و گامێشی دەریایی، کە بەهۆی گۆشت و بەزو و پێستیانەوە دەبنە خۆراک و سوتەمەنی بۆ دانیشتوانی ئەم ناوچە بەستەڵەک و ساردانە.

لەوەش سەیرتر هەیە، مەبەستم ئەم وریاییەیە کە سروشت گرتویەتییەبەر، بەشێوەیەک ئەستەمە ئێمە تێیبگەین، تاوەکو بتوانێت پێداویستی ئەم ناوچانە دابینبکات، کە ڕوەکی تێدا ناڕوێت، ئەوەش لەمیانەی لافاوی ڕوبارەکاندا دار و درەختی شکاوی زۆر لەگەڵ خۆیدا دێنێت تاوەکو دانیشتوانە ڕەسەنەکان بتوانن سودی لێوەربگرن، بۆ دروستکردنی بەلەم و چەک و کەپر بۆ ژیانی خۆیان، بەتایبەتیش کاتێک دەزانین ئەم خەڵکانە بەردەوام سەرقاڵی ڕاوکردنی ئاژەڵن بۆ بژێوی ژیانی خۆیان، بۆیە کاتی ئەوەیان نییە لەناوخۆیاندا بەشەڕ بێن، هەمیشە

بەئاشتی لەگەڵ یەکتردا دەژین. لەگەڵ ئەوەشدا، بێگومان ئەوەی پاڵی پێوەناون بچن لەم ناوچانەدا بژین، هەر بریتی بووە لەجەنگ.

یەکەم ئاژەڵ کە مرۆڤ وەکو ئامرازێکی جەنگی بەکاریهێناوە، پاش ئەوەی شارەزای ماڵیکردن و کۆنترۆڵکردنی بوو، ئەو کاتانە بوو کە مرۆڤ سەرقاڵی ئاوەدانکردنەوەی سەر زەوی بووە، ئەم ئاژەڵەش ئەسپ بوو.

بەڵام فیل، لەقۆناغێکی دواتر ماڵیکراو بەکارهێنرا، پاش ئەوەی وڵاتان ڕەوشیان باشتر بوو و زیاتر لەسەر خاکدا جێگیر بوون، وەکو چۆن هونەری کشتوکاڵی هەندێک جۆرە گەنم و جۆ، کە ئێمە ئیمڕۆ نازانین لەکوێوە هاتون، لەگەڵ هونەری موتوربەکردنی درەخت و بەربومی کشتوکاڵی، بەهێزکردن و گەورە کردنیان ـ پێدەچێت پێشتر لەئەوروپا تەنیا دوو جۆرە میوە بوونیان هەبوو بێت، ئەوانیش سیو ئەجاص بووبن ـ لەلایەن ئەم وڵاتانەوە سەریهەڵداوە کە موڵکداریێتی خاکێکی جێگیریان کردوە، جێنشین و پارێزراو بوون.

وردتریش بڵێم، ئەم کاتانە بووە کە هۆزە شوانکارەو( ) ڕاوچییەکان ـ ئینجا ڕاوی

کێوی و ئاژەڵان بووبێت، یا ڕاوی دەریایی - خۆیان لەگەڵ ژیانی تازەی قۆناغی کشتوکاڵی گونجاندبێت. کاتێکیش خوێ و ئاسن دۆزرانەوە، ڕەنگە ئەم دوو ماددەیە یەکەم کاڵا و بەرهەم بوو بن، کە ناوچەی زۆر جیاواز و گەلانی زۆر جیاوازیان پێکرابێت بەمەبەستی بازرگانی و داهات پەیداکردن. ئەوەش هەر لەسەرەتاوە گەلانی ناچارکرد پەیوەندی لەنێوان خۆیاندا دروستبکەن، بگرە لەوەش زیاتر، بەهۆی ئەم ئاڵوگۆڕە بازرگانییەوە چوونەتە ناو پەیوەندی کۆمەڵایەتیش.

سروشت هەوڵیداوە و کاریکردوە بۆ ئەوەی وا لەمرۆڤ بکات بتوانێت لەهەموو شوێن و ناوچەیەکدا لەسەر گۆی زەوی خۆیان بژیێنن، ویستویەتی لەڕێگای هەمان شێوازی سەپێنراوی خۆیەوە، ناچاریان بکات لەهەموو شوێن و ناوچەیەکیش گوزەران بکەن، ئەگەر دژی ئارەزوی خۆیشیان بوو بێت. بەبێ ئەوەی ئەم ناچارکردنە گریمانی بیرۆکەی ئەرک بێنێتە ئارا، کە دەکرێت لەژێر ناوی یاسای ئەخلاقیدا خۆی بەسەریاندا بسەپێنێت، بەڵام لەپێناو گەیشتن بەم ئامانجە،

سروشت جەنگی وەکو شێوازێک بەکارهێناوە.

بەم شێوەیە، ئێمە ئێستاش کۆمەڵێک گەل و میللەتان دەبینین، زمانەکانیان شایەدن لەسەر ئەسڵ و بنەچە و ڕەگوڕیشەیان: هۆزەکانی سامۆیید کە لەسەر لێواری دەریای بەستەڵەکدا نیشەجێن، بەزمانێک قسەدەکەن زۆر نزیکە لەزمانی گەلێکی تر کە لەشاخی ئەلتایی لەدووری دوو هەزار میل لەشوێنی سامۆیید دەژین.

گەلێکی تریش هەن سوارەی مەنگۆلین، حەزیان بەشەڕ و جەنگە، بەشێکی خۆیان دەرکردوە و ڕاویان ناون تاوەکو گەیشتونەتە ناوچە بەستەڵەکەکان، ئەگەر جەنگ و ڕاوەدونان نەبووایە، ئەم گەلە هەرگیز بۆ خۆشی[11] شوێنی خۆیان جێنەدەهێشت تاوەکو ڕووبکەنە ئەم ناوچە سەختە بەستەڵەکە.

هەروەها سەبارەت بەو فینلەندییانەش کە لەباکوری ئەوروپا نیشتەجێن، بەلاپۆنیۆن ناودەبرێن، ئەوانە پێشتر بەهۆی هێرش و فشاری هەردوو گەلی گوتی و سارماتی لەمەجەڕییەکان[12] دابڕاون، بەڵام نزیکی زمانەوانی هەمیشە ئەم مەجەڕییانەی بەیەکەوە بەستۆتەوە، سەرەڕای ئەو دوورییە جوگرافییە زۆرەی نێوانیان.

ئــەرێ بــاشــە، ئــەدی ئــەوە چییە پاڵی بەهۆزەکانی ئەسکیمۆوە ناوە بەرەو باکوری ئەمریکا کۆچبکەن. دیارە ئەسکیمۆ لەنێو هەموو گەلانی ئەمریکادا، ڕەگەزێکی مرۆیی تایبەت و زۆریش جیاوازن، ڕەنگە ئەم ڕەگەزە نەوەی یەکێک لەگەلە ئەوروپییە جەنگاوەرەکان بوو بێت. یا چ شتێک پاڵی بەگەلی بیشیرەوە ناوە، ئەوەندە بەرەو باشور بڕۆن تا گەیشتنە دورگەی ئاگر،(١٣) ئەگەر جەنگ و شەڕو کوشتار نەبوو بێت، کە هەمیشە سروشت وەکو شێوازێک بۆ بڵاوکردنەوەی مرۆڤ بەسەر گۆی زەویدا بەکاریهێناوە؟

جەنگ خۆی، پێویستی بەهۆکارێکی تایبەت نییە بۆ ئەوەی سەرهەڵبدات، بەڵکو پێدەچێت ڕەگوڕیشەی لەنێو سروشتی مرۆڤایەتیدا داکوتا بێت، بگرە ڕەنگە وا تەماشاش بکرێت گوایە کارێکی نەبیلانەیە، مرۆڤ لەپێناو مەزنێتی، گەورەیی هانای بۆ دەبات، بەبێ ڕەچاوکردنی ئەم بەرژەوەندییانەی کە دواتر بەدەستدێن.

بۆیە دەبینین ئازایەتی سەربازی ، ئینجا لەنێو هۆزە دڕەندەکانی ئەمریکادا بێت، یا لەئەوروپا لەسەردەمی سوارچاکەکاندا، خۆی لەخۆیدا

جۆرێک لەپیرۆزی و مەزنێتی پێوەیە، نەوەکو هەر بەتەنیا لەکاتی جەنگدا ـ کە ئەوە کارێکی ئاساییە ـ بگرە لەکاتی ئاشتیشدا، دەبێتە پاڵنەرێک بۆ هەڵگیرسانی جەنگ. زۆرجاریش تەنیا لەپێناو نمایشکردن و پیشاندانی ئەم سیفەتەی کە جەنگ خۆی لەخۆیدا مەزنێتی خۆی هەیە، بەڕادەیەک هەندێک لەفەلسەفەکاران وا ستایشیانکردوە وەکو ئەوەی تایبەتمەندییەکی زۆر بێگەردی مرۆڤایەتی بێت، جەنگ هەڵدەگیرسێت و هێرش دەکرێتە سەر گەلانی تر.

ئەم فەلسەفەکارانە، قسەی ئەم یۆنانییەیان بیرچۆتەوە، کە دەڵێت:" جەنگ خراپە، چونکە ئەوەندە مرۆڤی شەڕانگیز دروستدەکات، زۆر زیاترن لەم مرۆڤە شەڕانگێزانەی کە لەناویان دەبات". لێرەدا بەوەندە وازدێنین لەبارەی ئەم ڕێوڕەسمانەی، کە سروشت دەیانگرێتە بەر بۆ گەیشتن بەئامانجە تایبەتییەکانی خۆی لەبارەی ڕەگەزی مرۆڤایەتی، بەو سیفەتەی کە جۆرێکە لەئاژەڵ.

ئێستاش لەبارەی پرسیاری پەیوەست بەجەوهەری گەڕان بەدوای ئاشتیدا، بۆمان هەیە ڕابمێنین لەوەی، کە سروشت بەم

ئـاڕاسـتـەیـەدا چـی دەکــات، تـاوەکـو مـرۆڤ بــەرەو ئـەم ئامانجە ببات، کـە عەقڵی خۆی وەکـو ئـەرکێک بەسـەریدا دەسـەپێنێت، ئینجا بەهێزکردنی خولیا ئەخلاقییەکەشی. باشە چۆن گرێنتی ئەوە دەکات، کە پێویستە مرۆڤ بیکات، بەڵام نایکات. بەپێی یاساکانی ئـازادی، خۆی مرۆڤ پێی وایە ناچار نییە ئەم کارانە بکات، بەبێ ئەوەی لە ئەنجامی ئەم ئازادیەی، مرۆڤ لەلایەن سروشتەوە ناچاربکرێت پابەندبێت، ئـەوەش بەپێی هاوسـەنگی و تـەبابیەک لـەگەڵ هەر سێ مافە گشتییەکەدا:

1) مافی مەدەنی.
2) مافی گەلان.
3) مافی جیهانی.

کاتێک لەبارەی سروشتەوە دەڵێم: دەیەوێت ئەم کارە ڕووبدات، یا ئەو کارەی تر، مەبەستم ئەوە نییە وەکو ئەرکێک بەسەرماندا بیسەپێنێت ـ چونکە تەنیا عەقڵی کردەیی خۆی ئـازادەو، لەسەرووی هەموو ناچار کردنێکەوەیەو، دەتوانێت ئەرکمان بەسەردا بسەپێنێت ـ بەڵکو مەبەستم ئەوەیە خۆی ئەم شتانە دەکـات کە دەیەوێت ئێمە ناچاربکات بیکەین، ئینجا پێمان خۆشبێت، یا پێمان ناخۆشبێت.

یەکەم:

ئەگەر هەر گەلێک لەگەلان، بەهۆی دابەشبوونی ناوخۆییەوە، نەیتوانی ملکەچی یاساکان بێت، ئەوە لەمیانەی جەنگ و شەڕی دەرەکیدا، خۆی دەبینێتەوە کە ناچارە ملکەچیبکات، چونکە هەموو ئەم ڕێوشوێنانەی کە سروشت دەیانگرێتەبەر، پێش کەمێک ئاماژەمان بۆ کردن، وا لەهەر گەلێک دەکات ناچار بێت تەماشای تەنیشتی خۆی بکات، ببینێت کە گەلێک هەیە دراوسێیەتی فشاری دەخاتە سەر، تاوەکو خۆی لەنێو دەوڵەتێکدا ڕێکبخات، هێزێکی هەبێت بتوانێت بجەنگێت، بەرگەی چاوچنۆکی دراوسێیەکەی بگرێت.

لێرەدا، سیستمی کۆماری تاکە سیستمە بەتەواوی لەگەڵ مافەکانی مرۆڤدا گونجاو و تەبایە، ڕاستە زەحمەتترین سیستمە لەدامەزراندن و پێکهاتندا، وەکو چۆن پاراستنیشی هەر کارێکی سەختە و هەموو ئاستێک دەبەزێنێت. لەبەرئەوە دەبینین زۆر کەس بانگەشەی ئەوە دەکەن گوایە هەر گەلێک بیەوێت لەنێو چوارچێوەی کۆمارێکدا خۆی ڕێکبخات، پێویستە لەسەری پێشتر

ئەندامەکانی خۆی پـەروەردە بکات تاوەکو دەگەنە ئاستی مەلائیکەتەکان، چونکە مرۆڤ بەهۆی خۆپەرستییەوە لەوە بێتواناترن بتوانن سیستمێکی ئاوا بەرز بونیادبنێن.

کـەچـی سـروشـت، دێـت ئـەم مـەیلـە بەرژەوەندخوازییە بۆ ئەوە بەکاردێنێت تاوەکو پشتگیری ویستی گشتی پێبکات، کە نەدارە لەئاستی پراکتیکدا، ئەگەرچی عەقڵیشی کردبێتە بنەمای کاری خۆی، خاوەنی ڕێزی زۆریش بێت. لەواقیعدا، هەر ئەوەندە بەسە بۆ ئەوەی دەوڵەتێک بەباشی و تەواوی ڕێکخراو بێت - ئەگەرچی بێگومان ڕێکخستنی دەوڵـەت هەر لەتوانای مرۆڤ خۆیدایە - هێزی ئەم ویست، مەیل، ئارەزوانەی کە ئێمە قسەیان لەبارەیەوە دەکەین، ئاڕاستەی یەکتریان بکەین، بەجۆرێک هەر یەکێکیان دەتوانێت یەکێکی تر پەکبخات، یا بیانسڕێتەوە. بـەم شـێوەیە لـەڕوانگـەی عەقڵانییەتەوە، ئەنجامەکە وا دەردەکـەوێت وەکو ئەوەی ئەم دوو مەیل و ئارەزوە، ناکۆک و دژکارە، هەر بوونیان نەبێت.

مرۆڤ لەنێو دەرونی خۆیدا، ناچارە ئەگەر لەلایەنی ئەخلاقیشەوە زۆر باش نەبوو، بەڵام

وا هەستبکات کە دەبێت هاوڵاتییەکی باش بێت، بەم شێوەیە دەکرێت پرسی دەوڵەت چارەسەربکرێت، ئەگەر گەلەکەش هەموویان ئیبلیسیش بن.

هەرچەند ئەم قسەیە نامۆش بێتە بەرچاو ـ بەمەرجێک ئەندامانی ئەم گەلە توانای بیرکردنەوەیان هەبێت ـ بۆیە لێرەدا ڕێگایەک بۆ چارەسەکردنی ئەم پرسە دەخەمەڕوو: "دۆزینەوەی شێوە ڕێکخستنێکی وا کە بتوانێت جەماوەرێکی زۆر لەو خەڵکە عاقڵانە، بەیەکەوە کۆبکاتەوە کە دەیانەوێت یاسای گشتی دابنێن لەپێناو پاراستنی مانەوەی خۆیاندا، ئەگەرچی هەر یەکێک لەمانە بەنهێنی حەز بەوە دەکات خۆی سەرپێچی ئەم یاسایانە بکات، پێیانەوە پابەندنەبێت. ئینجا دەستورێکی دارێژراو و ئامادەکراویان پێبدرێت بەجۆرێک ئارەزوەکانی ئەمانە، سەرەڕای ئەوەی دژکار و ناکۆکیشن، بەڵام وایان لێبکات ببنە بەربەست و ڕێگر بەرامبەر بەیەکتری، بەڕادەیەک ڕەفتاری ئەمانە لەناو پانتایی گشتیدا، وا دەردەکەوێت وەکو ئەوەی ئەم مەیل و ئارەزوانە هەر بوونیشیان نەبووبێت".

پرسێکی لەم جۆرە دەبێت چارەسەرەکەی مومکین بێت، چونکە ئەم پرسە تایبەتە، پرسی ئەوە نییە، کە چۆن لەلایەنی ئەخلاقییەوە خەڵک باشتر بکرێن، بەڵکو پرسی ئەوەیە چۆن دەکرێت سروشت بەکاربهێنرێت لەپێناو ئاڕاستەکردنی ئەم خولیا، ئارەزوە دژکار و ناکۆکە شەڕانگێز، دوژمنکارانەیەی لەنێو هەموو خەڵکدا هەیە، بەشێوەیەک وایان لێبکرێت ناچاربکرێن ملکەچی بکەن بۆ کۆمەڵێک یاسای بەزۆر سەپێنراودا.

ئا لەم حاڵەتەدا، ئەم مرۆڤانە ئاشتی بەرهەمدێنن، لەناوخۆیاندا بەجۆرێک یاساکان دەبنە ڕێگا پیشاندەری ئەم ئاشتییە بەدەستهاتوە. بگرە ئەوە دەکرێت لەنێو وڵاتانی ئێستاشدا پەیڕەو بکرێت و بەدیبێت، هەرچەندە لەڕووی ڕێکخستنەوە کەموکوڕی و کێشەشیان هەبێت.

ئێمە دەبینین خەڵک لەناو ئەم وڵاتانەدا، بەشێوەیەکی وا ڕەفتاردەکەن، کە زۆر نزیکە لەڕوخساری ئەم ڕەفتارانەی خودی بیرۆکەی ماف دەیسەپێنێت، ئەگەرچی هەرگیز بنەما ئەخلاقییەکان هۆکاری ئەم جۆرە ڕەفتارانەش نین. ئێمە نابێت لەنێو دەوڵەتدا پشت بەئەخلاق ببەستین، بۆ بەدەستهێنانی سیستمێکی باش و

گونجاو، بەڵکو وا باشترە کار بۆ ئەوە بکرێت خەڵک ببێتە خاوەنی کولتورێکی ئەخلاقی باش کە لەبەرژەوەندی ئەم سیستمەدا بێت.

وەکو ئەوەی ئاماژەمان بۆ کرد، دەشێت عەقڵ پەنا بباتە بەر پێشینەیی سروشت و بەرجەستەبوونی، لەمیانەی دوالیزمی کۆک و ناکۆکدا بەکاری بێنێت وەکو ئەوەی لەڕوخساردا دیارە. لەڕووی ناوەڕۆکیشەوە، دەکرێت هەندێکیان بەرامبەر بەهەندێکی تریان ئاڕاستەبکرێن، وەکو شێواز و ڕێگایەک بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی سروشت هەنگاوی بۆ دەنێت، ئەویش بریتییە لەڕەخساندنی دەرفەتی پراکتیککردنی بنەماکانی ماف، لەپێناو بەهێزکردنی ئاشتی ناوخۆیی و دەرەکی، گرێنتیکردنی بەو ڕادەیەی کە لەسەر دەوڵەت خۆی پێویستە بیکات.

لێرەدا دەکرێت ڕاست بێت ئەگەر بڵێین، سروشت بەشێوەیەک کە هەرگیز ناکرێت بەرەنگاری ببینەوە، دەیەوێت لەکۆتاییدا سەرکەوتن هەر تەنیا بۆ ماف بێت. ئەو شتانەی کە مرۆڤ پێشێلیدەکەن و پراکتیکی ناکەن، دەبینین سروشت خۆی دێت لەکۆتاییدا

ئەنجامیاندەدات، ئەگەرچی بەهۆی ئەم کارەیەوە، کۆمەڵێک ئەنجامی مەترسیداریش بەرهەمدێت: "ئەگەر دارحەیزەران زۆر بچەمێنیتەوە، دەشکێت، ئەوەی دەیەوێت هەموو شتێک بەدەستبێنێت، هیچی دەستناکەوێت". (بوتیرویک).

دووەم:

بیرۆکەی مافی گشتی، گریمانی جیاکاری و دابڕان دەکات، لەنێوان کۆمەڵێک وڵاتی دراوسێی یەکتری، کە هەر یەکەیان بۆ خۆی، سەربەخۆیە لەئاست ئەوانیتردا. بەڵام، مادام ئەم ڕەوشە خۆی لەخۆیدا، بریتییە لەحاڵەت و باری جەنگ و کوشتار - مەگەر سیستمی فیدڕاڵی بتوانێت کۆنترۆڵی هەژان و تەقینەوەی ئەم ڕەوشە دوژمنکارانەیە بکات - ئەوە سیستمی جیاکاری و دابرانی نێوان وڵاتان لەڕوانگەی عەقڵەوە، باشترە لەوەی هەموو ئەم وڵاتانە بەیەکەوە بکەونە ژێر دەسەڵات و کۆنترۆڵکردنی یەک تاکە دەوڵەت، بەشێوەیەک هەمووان داگیربکات و کۆماری پاشایەتی جیهانی ڕابگەیەنێت.

بەڕاستیش کاتێک حکومەت بەهێز، فراوانتر و گەورەتر دەبێت، ئەوە یاساکان هێز و توانای خۆیان لەدەستدەدەن. سیستمێکی سەرکوتکەری توندوتیژیش، بەردەوام دەتوانێت ڕەوشەکە ئاڵۆزتربکات لەمیانەی خنکاندنی تۆی خێر و ئاشتییەوە. لەگەڵ ئەوەی هیچ وڵات و پاشایەک نییە، حەز بەوە نەکات ئاشتی بەردەوام بۆ خۆی دابینبکات، لەمیانەی کۆنترۆڵکردنی هەموو جیهانەوە، ئەگەر بۆی بچێتە سەروپێی بکرێت. بەڵام سروشت ڕای پێچەوانەی هەیە، دوو شێواز و ڕێگا بەکاردێنێت بۆ ڕێگرتن لەتوانەوەی گەلان لەنێو یەکتریدا و هێشتنەوەیان بەجیاوازییەوە:

1) فرەیی زمانەکان دەپارێزێت.

2) فرەیی ئاینەکان دەپارێزێت.(١٤)

ڕاستە ئەم جۆرە کارە خۆی، هەڵگری تۆی دووبەرەکی و ناکۆکییە، پاساوێکیشە بۆ ململانێ و ناکۆکی و شەڕ، بەڵام بەهۆی پێشکەوتنی شارستانییەت، هەرچەندە مرۆڤەکان لەسەر بنەمای پرنسیب، زیاتر لەیەکتری نزیک بکەونەوە، ئەم جۆرە فرەییە دەبێتە هۆی زیاتر لێکتێگەیشتن لەباوەشی ئاشتییەکدا کە ئەنجامی

لاوازی و بێهێزی لایەنی بەهێز نییە، ئەنجامی بێهێزی هیچ لایەنێک نییە، وەکو ئەم ئاشتییەی کە سیستمی سەرکوتکەر بەرهەمی دێنێت، کەمێک پێش ئێستا قسەمان لەسەری کرد، ئەو ئاشتییەی لەسەر گۆڕستانی ئازادی بەرهەم دێت. بەڵکو بەپێچەوانەوە، ئەم ئاشتییەی لەدایک دەبێت، بەرهەمی هاوسەنگی هێزە، هەر ئەوەش گرێنتی درێژەکێشانی ئەم ئاشتییەیە، هاوسەنگی هێز لەمیانەی ململانێیەکی زیندودا[١٥]

سێیەم:

وەکو چۆن سروشت بەحیکمەتی خۆی گەلان لەیەکتری جیا دەکاتەوەو دادەبڕێنێت کە هەموو وڵاتێک دەیەوێت لەژێر کۆنترۆڵ و باڵادەستی ئەم دابن، ئینجا بەمەکرو فڕت و فێڵ بێت، یا بەزەبری هێزو سەپاندن. بەپێی بنەمای مافی گەلان، ئەوە سروشت دێت بەرژەوەندی هاوبەش بەکاردێنێت لەنێوان گەل و نەتەوە جیاوازەکان، تاوەکو لەنێو یەک یەکێتی دیاریکراودا بەیەکەوە کۆیان بکاتەوە.

بیرۆکەی مافی جیهانی بەتەنیا ناتوانێت بەرامبەر بەتوندوتیژی و جەنگ بوونی خۆی

بپارێزێت، بۆیە ئەم بەرژەوەندییە خۆی لەڕوحی بازرگانیکردندا دەبینێتەوە کە هەرگیز ناکرێت لەگەڵ جەنگدا بسازێت و بگونجێت. ئەوە ڕوحێکە هەموو گەلێک کۆنترۆڵ دەکات و ئاڕاستەیان دەکات، ئینجا زوو یا درەنگ. ڕوحییەتی بەرژەوەندخوازی وا دەکات وڵاتان خۆیان ببینن کە ناچارن - بەبێ ئەوەی ئەم ناچارییە بچێتە خانەی پاڵنەر و هۆکاری ئەخلاقی - بۆ ئەوەی بەشداری لەم کارە نەبیلەدا بکەن، کە هەم ئاشتی لەگەڵ خۆیدا دێنێت، هەمیش بەرهەمی ئاشتییە، بەتایبەتیش کە توانای دارایی و پارە، کاراترین هێزە پێویستدەکات وڵاتان بەدەستیبێنن.

هەروەها وڵاتانیش خۆیان دەبیننەوە، کە ناچارن هەر کات بینیان خەریکە ئاگری جەنگ هەڵدەگیرسێت، لەمیانەی ناوبژیوانییەوە، هەوڵبدەن کۆنترۆڵیبکەن، نەهێڵن گەشەبکات، وەکو ئەوەی وڵاتان لەنێوان خۆیاندا جۆرێک لەهاوپەیمانێتییان بۆ ئەم کارانە دامەزراندبێت.

لۆژیکی شتەکان وایە کە دامەزراندنی هاوپەیمانێتی گەورە، لەپێناو هەڵگیرساندنی جەنگ زۆر کەم بەرهەمدێت و ڕوودەدات، زۆر

کەمیش سەرکەوتودەبێت، مەگەر لەهەندێک حاڵەتی زۆر دەگمەندا نەبێت. بەم شێوەیە سروشت، بەهۆی کردەی پێشینەیی، خۆڕسکی مەیل، ئارەزوەکانی مرۆڤ، دێت گرێنتی ئاشتی هەمیشەیی دەکات، ئەگەرچی ئەم گرێنتییە بەتەنیا بەس نییە تاوەکو بتوانین تیۆریزەی هاتن و دابینکردنی بەمومکین دابنێین. بەڵام، لەڕوانگەی کردەییەوە، بایی ئەوەندەش هەیە پشتی پێببەسترێت. بۆیە ئێستاش لەسەرمان پێویستە چاومان ببڕینە ئەم ئامانجە ـ ئەگەرچی ئامانجێکی وەهمیش نییە.

بەشی چوارەم

بڕگەیەکی نهێنی پێشنیازکراو بەمەبەستی ئاشتی هەمیشەیی

دانـــانـــی بـڕگـــەیـــەکـــی نـهـێـنـی لـەنـێـو دانوستاندنەکانی تایبەت بەمافی گشتی، لەلایەنی بابەتییەوە، بەهۆی ناوەڕۆکەکەیەوە، بەناکۆک و دژکار دادەنرێت. بەڵام لەلایەنی خودییەوە، دەکرێت کارێکی قبوڵکراو بێت، بەتایبەتیش ئەو کەسەی بڕگەیەکی وا داوادەکات و دەیسەپێنێت، ڕەنگە لەوە بترسێت کە ناو و کەرامەتی، جێگای گومان بێت، ئەگەر بەئاشکرا ڕایبگەیەنێت کە ئەم، داوای ئەو بڕگەیەی کردوە.

ئـەو ڕسـتـەیـەی ئێستا دەیـخـەیـنـەڕوو، دەشـێـت تـاکـە دارشـتـنـی گـونـجـاو بـێـت بۆ بڕگەیەکی لەم شێوەیە: "پێویستە لەسەر ئەم وڵاتانەی خۆیان بۆ جەنگ ئامادەدەکەن، ئەم مەرجانە ڕەچاوبکەن کە فەلسەفەکاران وەکو بنچینەیەک بۆ ئاشتی هەمیشەیی لەنێوان مرۆڤدا دایانناوە".

پـێـدەچـێـت مـایـەی شـــەرمـــەزاری بێت بـۆ دەسـەڵاتـی یـاسـادانـانـی نـێـو دەوڵـــەت، ئـــەو دەســـەڵاتـــەی کـــە بـێـگـومـان پێویستە زۆرتـــریـــن حـیـکـمـەتـی تـێـدا بـێـت، ئـەگـەر پێویستی بەجێبەجێکردنی ڕێنمایی توێژێک

لەدانیشتوانەکەی خۆی بێت ـ فەلسەفەکاران ـ لەبارەی ئەو بنەمایانەی دەشێت بیانگرێتەبەر لەئاست وڵاتانی تردا، ئەگەرچی ئەم کارە زۆر حەکیمانەشە.

کەواتە، پێویستە دەوڵەت بەنهێنی، مەبەستەکانی خۆی بشارێتەوە و ئاشکرایان نەکات، ئینجا داوای هاوکاری لەفەلسەفەکاران بکات، تاوەکو ڕاوبۆچوونی خۆیانی بۆ ئاشکرا بکەن. واتا بواریان پێبدات، ئازادانە و بەئاشکرا، گوزارشت لەبیر و بۆچوونی خۆیان بکەن، لەبارەی ئەم بنەمایانەی کە پێویستە بگیرێنەبەر بۆ چارەسەرکردنی بابەتی جەنگ و ئاشتی، کە بێگومان فەلسەفەکارانیش، خۆ دریغی ناکەن لەگێڕانی ئەم ڕۆڵەدا، ئەگەر ڕێگایان پێبدرێت.

لەم بارەیەوە وڵاتان پێویستیان بەهیچ ڕێککەوتنێکی تایبەت نییە، چونکە ئەم جۆرە ڕێککەوتنانە خۆیان لەناوەڕۆکدا، بەشێکن لەم ئەرکەی عەقڵی گشتی دەیسەپێنێت، کە لەلایەنی ئەخلاقییەوە عەقڵێکی یاسادانەرە. لەلایەکی تریشەوە هەرگیز هیچ کەسێک بانگەشەی ئەوە ناکات، کە پێویستە لەسەر دەوڵەت

بۆ ئـەوەی ئەم پرسە بەدیبێنێت، پێشینەیی بداتە فەلسەفەکاران، بیانخاتە پێگەیەک کە لەسەروی بڕیار و بۆچوونەکانی شارەزایانی یاسایی بێت - ئەوانەی نوێنەری دەسەڵاتی گشتین - هەر ئەوەندە بەسە دەوڵـەت گوێ لەفەلسەفەکاران بگرێت.

شارەزایان و یاسادانەران دروشمێکیان بۆ خۆیان هەڵگرتوە، کە بریتییە لەهاوسەنگی و تـەرازوی ماف و کێردی دادپـەروەری، کێرد بـەزۆری بۆ پاراستنی هاوسەنگی و تەرازو بەکارنایەت بەرامبەر بەهەر هەڕەشەیەکی دەرەکی، بەڵکو بۆ ئەوەیە ئەم کێردە بخاتە نێو یەکێک لەشانەکانی خۆی، ئەگەر ڕەتیکردەوە بگەڕێتەوە و پاشگەزبێتەوە.

ئەوە گەورەترین مەترسییە کە دووچاری شـــارەزا و یـــاســـادانـــەران دێـــت، ئـەگـەر فەلسەفەکار نەبێت - تەنانەت لەسەر ئاستی یاسای ئەخلاقیشدا - چونکە کاری ئەم، تەنیا بریتییە لەجێبەجێکردنی یاسا کارپێکراوەکان، نەوەکو بچێت لـەوە بکۆڵێتەوە کە ئایا ئەم یاسایانە پێویستیان بەچاکسازی و گۆڕانکاری هەیە یان نا؟ ئەم بۆخۆی جێبەجێکردنی یاسا

کارپێکراوەکان دەکاتە گرنگترین و لەپێشترین کاری خۆی، ئەگەرچی ئاواش نییە.

بۆ ئەوە دەکات؟ چونکە ئەم دەسەڵات لێرە وەردەگرێت، بێگومان ئەوە سەبارەت بەهەردوو کۆلێژەکەی تریش هەر ڕاستە: کۆلێژی لاهوت و کۆلێژی پزیشکی. کەچی کۆلێژی فەلسەفە لەخوارەوەی هەموو ئەم دەسەڵاتە مەعنەوییانە دانراوە، خراوەتە ئاستی هەرە خوارەوە، بەو مانایەی کە دەگوترێت گوایە فەلسەفە خزمەتکاری لاهوتە، هەروەکو دوو کۆلێژەکەی تر. ئەگەرچی کەسیش نازانێت ئایا ئەم خزمەتکارە لەبەردەم و لەپێش خانمە ناسک و نازدارەکەیدا دەڕوات و بڵێسەی ئاگری بەدەستەوەیە تاوەکو ڕێگای بۆ ڕۆشنبکاتەوە؟ یا لەدواوەی دەڕوات و کراسە فشوفۆڵەکەی هەڵدەگرێت بۆ ئەوەی بەسەر زەویدا نەخشێت؟

زۆرکەمجار مرۆڤ پێشبینی ئەوە دەکات پاشاکان ببنە فەلسەفەکار، یا بەلایەنەکەی تریشەوە فەلسەفەکاران ببنە پاشا، بگرە پێویست ناکات کەسیش ئەم هیوایە بخوازێت، چونکە بێگومان دەسەڵات ڕا و بۆچوونی

ئازادانەی عەقڵ گەندەڵدەکات. بەڵام پاشا بەوە ڕازی نەبێت، یا پاشا ـ گەل، مەبەستم ئەم گەلانەیە کە خۆیان بەپێی یاساکانی یەکسانی حوکمی خۆیان دەکەن، ڕازینەبن توێژی فەلسەفەکاران بتوێنەوە و بزربکرێن، یا ناچار بەبێدەنگی بکرێن.

بەپێچەوانەوە، دەبێت بواریان پێبدرێت بەئازادی و ڕاشکاوانە بیرو بۆچوونی تایبەتی خۆیان بڵاوبکەنەوە و بیخەنەڕوو، ئەوەش کارێکە بۆ هەبوونی بەرچاوڕوونی، لەبارەی سەرجەم پرسە گشتییەکان، ناکرێت فەرامۆشبکرێت. ئەم توێژە، بەسروشتی خۆین ناتوانێت یانە و کۆمەڵە و گروپ پێکبێنێت، بۆیە لەسەروی هەموو کارێکی تێکدەرانە و ناحەزانەیە، هیچ مەترسییەک دروستناکەن بۆ سەر دەسەڵات.

بەشی پێنجەم
لەبارەی ناکۆکی نێوان ئەخلاق و سیاسەت لەئاست ئاشتی هەمیشەییدا

وەک دیارە، ئەخلاق خۆی زانستێکی کردەییە بەمانای بابەتی ئەم وشەیە، بەوەی کە بریتییە لەکۆمەڵێک یاسای ڕەهای سەپێنراو بەسەرماندا بەوەی کە دەبێت چیبکەین. کەواتە ئاساییە ئەگەر بڵێین کارێکی ناماقوڵانەیە مرۆڤ هەوڵبدات بیەوێت ئەم بیرۆکەیە بۆ ئەرک، بەکۆمەڵێک دەسەڵاتی گەورەوە نمایشبکات، تاوەکو دواتر بتوانێت بانگەشەی ئەوە بکات و بڵێت کە ناتوانێت ئەم کارانە بکات کە پێویستن و ئەرکن لەسەرشانی.

خۆ ئەگەر مەسەلەکە وابێت، ئەوە دەبووایە بیرۆکەی ئەرک لەنێو یاسا ئەخلاقییەکاندا بسڕێتەوە و بەلاوە بنرێت. بۆیە ناکرێت ناکۆکی و ململانێ هەبێت لەنێوان سیاسەت، وەکو ئەوەی پراکتیککردنێکە لەسەر بنەمای پراکتیکی ماف، لەگەڵ ئەخلاق، وەکو ئەوەی کە بریتییە لەناوەڕۆکی تیۆری سیاسی، کەواتە هیچ ناکۆکییەک لەنێوان تیۆر و پراکتیکدا نییە. مەگەر ئەو کاتە نەبێت کە ئێمە چەمکی ئەخلاق، کورتبکەینەوە لەسەر عەقیدە و بڕوایەکی گشتی کە بانگەشەی وریاییدەکات، واتا بانگەشەی تیۆرێک بکات

پشت بەو بنەمایانە ببەستێت کە هەوڵدەدات باشترین شێواز و ڕێگای تاکەکەسیانە بگرینەبەر، لەپێناو دابینکردنی بەرژەوەندی خۆمان وەکو کەس، ئەم کارەش دەبێتە هۆی ئەوەی بەگشتی پرسی ئەخلاق بەلاوە بنرێت و بوونی نەبێت.

سیاسەت دەبێژێت: "وەکو مار دانا بن"، ئەخلاقیش ئەم ڕستەیە تەواودەکات و دەبێژێت: "وەکو کۆتریش نەرم و نیان بن". ئەگەر ئەم دوو ڕوانینە، نەتوانن لەنێو یەک بیرۆکەدا پێکەوە بژین و هەڵبکەن، لەبەرئەوەیە کە ململانێ و ناکۆکییەکی ڕاستەقینە هەیە لەنێوان سیاسەت و ئەخلاقدا.

خۆ ئەگەر پێداویستی وا بکات هەردووک بەیەکەوە کۆببنەوە، ئەو کاتە بیرۆکەی پێچەوانە مەحاڵدەبێت، چیتر بوارێک نییە بۆ خستنەڕووی پرسی ئەوەی چۆن دەکرێت سنورێک بۆ ئەم بەریەککەوتنە دابنرێت وەکو کێشەیەک. ئەگەرچی ئەم وتەیەی خوارەوە کە دەڵێت: "ڕاستگۆیی باشترین سیاسەتە"، تیۆرێک لەخۆ دەگرێت کە بەردەوام لەکاتی پراکتیکدا ناکۆک و دژکار دەکەوێتەوە.

ڕستە و گوتەزاکەی تریش کە گوتەزایەکی تیۆرییە دەڵێت: "ڕاستگۆیی باشترە لەهەموو سیاسەتێک"، لەسەرووی هەموو نارەزایەتییەکدایە و پێوانەناکرێت، مەرجی ڕەهای سیاسەتی باشە بەگشتی وەکو خۆی. خواوەندی ئەخلاق لەبەرامبەر جوپیتەر ـ خواوەندی هێز ـ هەرگیز پاشەکشە ناکات، چونکە جوپیتەر خۆی ملکەچی چارەنوسە، واتا عەقڵ بایی ئەوەندە مەعریفەی تەواوی نییە بتوانێت پێشنینی تەواوی هەبێت بۆ ئەنجامە پۆزەتیڤ و نیگەتیڤەکانی کار و کردەوەکانی مرۆڤ، یا بتوانن کار و کردەوەکان ئەنجامنەدەن.

ئەم ئەنجامانە پەیوەستن بەکاریگەری بەرایی سروشتی، ئەگەرچی مرۆڤ هیواخوازن ئەنجامەکان گونجاو و تەبا بێت لەگەڵ هیوا و ئاواتەکانیان. لەگەڵ ئەوەشدا، عەقڵ هەرگیز کەمتەرخەم نییە لەوەی ڕێنمایی پێویستمان پێبدات بۆ سەرکەوتن لەبەدەستهێنانی ئەو شتانەی هەوڵیان بۆ دەدەین، مەگەر ئێمە خۆمان زۆر مکوڕبین لەسەر گرتنەبەری

ڕێگای ئـەرک، ئـەو کـاتـەش بێگومان هیچ درێغیناکات لـەوەی ڕێنماییمانبکات بـەرەو ئامانجی کۆتاییمان.

پـیـاوێـک کـە پراکتیکی بـێـت، پـێـی وایـە ئەخلاق هەر تەنیا بریتییە لەتیۆر، خەمبارانە ڕەتـکـردنـەوەی خـۆی دەخـاتـە پـاڵ هـیـوا و ئاواتی گەشبینانەی ئێمە، لەگەڵ ڕازیبوونی بەو چەمکەی، کە چی دەکرێت و دەکرێت چی بکرێت. بەبۆچوونی ئـەم، سروشتی مرۆڤ خۆی وایـە هەمیشە ناگاتە ئاستی پێویست، بۆ گەیشتن بەئامانجی کۆتایی کە بریتییە لەئاشتی هەمیشەیی. بێگومان گەیشتن بەم ئامانجە دیـاریـکـراوە، هـەر بەتەنیا بـەوەش نایەتەدی کە هەموو مرۆڤەکان هیواخوازبن و بیانەوێت هەر کەسێک لەلایەنی خۆیەوە بەشێوەیەک ژیان بباتە سەر کە پشت ئەستور بێت بەبنەماکانی ئـازادی لەنێو سیستمێکی شـەرعیدا، واتا هـەر بەتەنیا یەکێتی بەکۆمـەڵ و ویستی گشتی یەکگرتو بەس نییە بۆ گەیشتن بەم حاڵەتە.

چـارەسـەرکـردنـی ئـەم کێشە سـەختە، پێویستیشە تاوەکو کۆمەڵگەیەکی مەدەنی

بونیادبنرێت و بتوانێت هەموو مرۆڤ لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە، مادام ئەم هەموو ویستە تاکەکەسییە جیاوازە لەلای هەمووان هەیە، ئەوە پێویستیشە هۆکارێکی بەهێزیش هەبێت، بتوانێت یەکیان بخات و بیانتوێنێتەوە لەنێو یەک تاکە ویستی هاوبەشدا، ئەوەش کارێکە هیچ ویستێک ناتوانێت ئەنجامی بدات.

چیتر ئێمە ناتوانین هیواخوازی ئەوەبین بتوانین ئەم بیرۆکەیە بەشێوەیەکی کردەیی بەدیبێنین، دەوڵەتی یاسایی بەبێ بەکارهێنانی ڕێگای هێز کە خۆی لەسەر ئەم بنەمایە دامەزراوە، دواتریش بۆتە مافی گشتی، لەسەر ئەم مافە دامەزراوە، بتوانێت دەستپێشخەری بکات لەم بوارەدا. کەواتە، پێویستە هەر لەسەرەتاوە پێشبینی ئەوە بکەین دەکرێت ئەزمونێکی واقیعی ببینین، کە زۆر بەفراوانی لایداوە لەم بیرۆکە تیۆرییە، چونکە ناکرێت بڕوا و متمانە بەوە بکەین هەستی ئەخلاقی لەلای یاسادانەر بایی ئەوەندە بوونی هەیە تاوەکو وایلێبکات. ئەم جەماوەرە دڕندەیە، پاش ئەوەی لەنێو یەک گەلدا ڕێکدەخرێت،

ئەرکی ئەوەی پێبسپێرێت ویستی گشتی لەسەر بنەمای دەستورێکی یاسایی دابڕێژێت.

کەواتە، ئەوەی دەسەڵات دەگرێتەدەست، ڕازینابێت بەوەی گەل یاساکانی خۆی بەسەردا بسەپێنێت، بەڵکو ئەم دەیەوێت یاساکانی خۆی بەسەر گەلدا بسەپێنێت. ئەم وڵاتەی کە هەموو یاسایەکی بێگانەی لەسەر شانی خۆی لاداوە و شانی خۆی هەڵتەکاندوە، هەرگیز ڕازینابێت ملکەچیبکات بۆ دادگای وڵاتێکی تر لەبواری دەستنیشانکردنی ئەم شێواز و ڕێگایانەی، کە دەشێت بیانگرێتەبەر بۆ بەرگریکردن لەمافەکانی خۆی بەرامبەر بە ئەمان.

خۆ ئەگەر گریمانی ئەوەبکەین بەشێک لەجیهان هەستدەکات باڵادەست و بەهێزترە لەبەشەکەی تر، ئەوە هەرگیز ئەم دەرفەتە ئاسانە لەدەست خۆی نادات تاوەکو دەسەڵات و جوگرافیای خۆی فراوانتربکات، بەشە لاوازەکە داگیرنەکات، یا نەیخاتە ژێر ڕکێف و دەسەڵاتی خۆی، ئەگەر ئەم بەشە لاواز و بێهێزە هیچ کێشەیەکیشی بۆ ئەم دروستنەکردبێت، ئەم هەر داگیریدەکات مادام هێزی هەیە و بەتواناترە.

بەمشێوەیە دەبینین هەموو پلانە تیۆرییەکانی ئێمە، کە لەسەر بنەمای مافی مەدەنی، مافی گەلان لەبڕیاردان لەبارەی چارەنوسی خۆیان، مافی جیهانی، وەکو زیندە خەون وان، نایەنەدی. لەکاتێکدا مومارەسەی کردەیی کە لەسەر بنەمای هەڵقوڵاو لەتاقیکردنەوە و ئەزمونی مرۆڤانە وەرگیرابێت، ئەم جۆرە شارەزاییەی کە ناشێت بەلاوەبنرێت، ڕەچاوی بزوتنەوەی واقیعی نێو جیهان نەکرێت، بەڵکو دەبێت بەشێک لەبنەماکان لێرەوە وەربگیرێن و سەرچاوەبگرن، پەند و وانە لەڕووداوەکانی جیهان، بکرێنە ئەزمونێکی باش، تەنیا ئەم ڕێگایە دەتوانێت هیواخواز بێت بەوەی بتوانێت بنچینەیەکی پتەو و بەهێز بەدەستبێنێت، تاوەکو بیرۆکە و وریایی سیاسی خۆی لەسەر بونیادبنێت.

بێگومان ئەگەر ئازادی و یاسای ئەخلاقی نەبووایە، تاوەکو لەم ئازادییە هەڵبهێنجێت، ئەگەر هەموو ئەوەی ڕوودەدات، یا دەشێت ڕووبدات لەنێو چوارچێوەی کۆمەڵایەتیدا، لەوە زیاتر نەبێت کە تەنیا ئەنجامێکی بەرایی سروشتییە، ئەو کاتە سیاسەتیش وەکو ئەوەی

که بریتییە لەهونەری بەکارهێنانی ئەم بەراییە بەمەبەستی سیاسەتی مرۆییانە، دەبێتە تەنیا وێنەیەک لەبارەی حیکمەتی کردەیی، چەمکی مافیش هەمیشە وەکو بیرۆکەیەکی وشک و بریشک دەردەکەوێت.

بەپێچەوانەوە، ئەگەر پەیڕەوی هەماهەنگی و گونجاندنمان کرد لەنێوان حیکمەتی هەڵقوڵاو لەشارەزایی و سیاسەت، وەکو ئەوەی شارەزایی بکەینە مەرجی کۆت و بەندکردنی سیاسەت، ئەو کاتە لەسەرمان پێویستە بڕوامان بەوە هەبێت کە دەکرێت ئەم دووە بەیەکەوە بسازێن و بگونجێن. لەم حاڵەتەشدا، دەتوانم وێنای هەبوونی سیاسەتمەدارێکی ئەخلاقی بکەم، مەبەستم پیاوێکی دەوڵەتە کە بڕوای بەوە هەبێت دەکرێت بنەماکانی ڕەفتارێکی گونجاو و سازاو لەگەڵ ئەخلاق، هەر هەمان بنەمای زیرەکی و وریایی و توانای سیاسیش بێت. لەگەڵ ئەوەشدا، ناتوانم وێنای ئەوە بکەم، کە پیاوێکی ئەخلاقی سیاسی هەبێت، بتوانێت بۆ خۆی یاسای ئەخلاقی وا دابهێنێت لەگەڵ پیاوێکی دەوڵەتمەداردا بگونجێت.

سیاسەتمەداری ئەخلاقی، لەم پرنسیببەوە

دەستپێدەکات، کە دەڵێت ئەگەر لەنێو دەستوری هەر وڵاتێکدا، یا پەیوەندی نێوان وڵاتان ئاڵۆز و نالەبار بوو، درز و کەلێنی وا هەبوو، یا سەریانهەڵدا کە ناکرێت بشاردرێنەوە و پینەبکرێن، ئەوە سەرۆکی وڵاتەکان بەتایبەتی، لەسەریانە ئەگەر قوربانی بە بەرژەوەندی تایبەتی خۆشیان بدەن، پێویستە بێن بەدوای ئەو شێواز و ڕێگاچارانەدا بگەڕێن کە بتوانرێت بەزووترین کات، ئەم درز و کەلێنانە چارەسەربکەن، لەمافی سروشتی نزیکبکەونەوە، وەکو نمونەیەک کە عەقڵ بەردەوام دەیخاتە بەرچاومان بۆ ئەوەی سودی لێوەربگرین.

بەڵام، مادام وریایی و زیرەکی سیاسی، کە گریمان دەکرێت هاوشان و گونجاو بێت لەگەڵ ئەخلاقدا، ناکۆکە لەگەڵ پرۆسەی هەڵوەشاندنەوە و تێکدانی ئەم پەیوەندییانەی ڕەگوڕیشەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەیەک ڕێکدەخەن لەنێو دەوڵەتێک، یا یەکێتییەکی جیهانیدا، دەبێت ڕێگای لێبگیرێت، ئەگەر پێشتر دەستورێکی باشتر ئامادەنەکرا بوو تاوەکو بتوانێت جێگای سیستمی ئێستا بگرێتەوە،

ئەوە بەڕاستی کارێکی زۆر ناماقوڵە مرۆڤ بێت داوابکات، بیەوێت بەشێوەیەکی لەناکاو و ڕاستەوخۆی خێرا، ئەم کێشە و کەموکوڕییانە چارەسەربکرێت.

بەلایەنی کەم، ناکرێت داوا لەدەسەڵاتداران بکەین لەزەینی خۆیاندا بەردەوام بیر لەم جۆرە چاکسازییانە بکەنەوە، ئەوەش بەمەبەستی نزیکبوونەوە لەئامانجی خۆیان، یا باشترین دەستور بەپێی بنەماکانی یاسای ماف.

دەوڵەت، سەرەڕای ئەوەی دەستورە کارپێکراوەکەی، هێشتا هەر لەسەر بنەمای دەسەڵاتی تاکەکەسی سەرکوتکەر دامەزراوە، بەڵام دەتوانێت پەیڕەوی لەسیستمی حوکمی کۆماری بکات، بەهیوای ئەوەی ئەم ڕۆژە بێت کە تێیدا گەل ئامادەبن بۆ لەباوەشگرتنی بیرۆکەی یاسا، پەیڕەوکردنی، ملکەچکردن بۆی، وەکو ئەوەی ئەم یاسایە خاوەنی هێزی چەکداری ماددی بێت، لەمیانەی هێزەوە بسەپێنرێت، تاوەکو بتوانێت بەخۆی یاسای تایبەت بۆ خۆی دابنێت - لێرەدا مەبەستم ئەم یاسایانەیە کە هەڵقوڵاوی چەمکی مافن.

ئەگەر گریمانی ئەوە بکەین شۆڕشێک هەڵگیرسا، کەسێکی خراپ هات، توانی لەمیانەی بەکارهێنانی شێوازی توندوتیژ و نارەوادا، سیستمی حوکم لەناو ببات کە ڕەنگە باشتریش بووبێت لەوەی ئەم شۆڕشە لەگەڵ خۆیدا هیناویەتی، ئەوە هێشتا هەر باش نییە جارێکی تر گەل بگەڕێتەوە بۆ سەر سیستمە کۆنەکەی پێشوتری پێش شۆڕش کە بوونی هەبوو. لێرەدا، ئەگەرچی ئەم کەسانەی دەوڵەت بەڕێوەدەبەن، هەموو مافێکیان هەیە تاوەکو سزای ئەم کەسانە بدەن، کە بەشدارییانکردوە لەم شۆڕشە دۆڕاوەدا، ئینجا بەشداری ئەم کەسانە شێوازی توندوتیژانەی وەرگرتبێت، یا تەنیا چووبنە ژێر باڵی خیانەتکارییەوە و بەخۆفرۆش دابنرێن.

سەبارەت بەپەیوەندییە دەرەکییەکانی وڵاتانیش، ئەوە کەس بۆی نییە داوا لەهیچ وڵاتێک بکات تاوەکو واز لەدەستورەکەی خۆی بێنێت، ئەگەر ئەم دەستورەی سیستمێکی تاکڕەوی و سەرکوتکەرانەش بێت، ئەگەرچی سیستمی سەرکوتکەرانە کاراترین سیستمە لەئاستی دوژمنە دەرەکییەکاندا، مادام ئەم

دەوڵەتە ڕەنگە مەترسی ئەوەی لەسەر بێت ڕاستەوخۆ لەلایەن وڵاتانی ترەوە قووتبدرێت و داگیربکرێت. بۆیە، پێویستدەکات بواربدرێت تاوەکو ئەم پڕۆژەیە بۆ چاکسازی هەیە، لەکاتێکی باشتر و دەرفەتێکی لەبارتردا جێبەجێبکرێت.(١٦)

زۆرجار دەردەکەوێت کە مرۆڤە ئەخلاقییە سەرکوتکەرەکان ـ ئەوانەی لەبواری کردەییدا هەڵەدەکەن ـ بەجۆرەها ڕێگا هەڵە بەرامبەر بەوریایی سیاسی دەکەن ـ وەکو ئەوەی زۆر بەپەلە ئامۆژگاری گرتنەبەری هەندێک ڕێوشوێن بکەن ـ بەڵام ئەزمون دەتوانێت هێدی هێدی بیانگێڕێتەوە بۆ گرتنەبەری ڕێگای باشتر و گونجاوتر، دوای ئەوەی توندوتیژی زۆریان بەرامبەر بەسروشت بەکارهێنا. کەچی سیاسییە ئەخلاقییەکان دێن بنەما سیاسییەکانی کە دژ بەمافن، دەڕازێننەوەو جوانتر پیشانیدەدەن، بەپاساوی ئەوەی گوایە سروشتی مرۆڤایەتی خۆی بێتوانایە لەئاست بەدیهێنانی بیرۆکەی خێر، کە عەقڵ خۆی دەیسەپێنێت. بەم شێوەیە دێن هەرچەندەی لەتوانایاندا بێت، بەردەوامدەبن لەم کارانەی

کە پێشێلکردنی مافەکانە، بەبێ ئەوەی هیچ توانایەکیان هەبێت بۆ ئەنجامدانی چاکسازی ڕاستەقینە.

ئەم جۆرە سیاسییە بەتواناییانە، ئەو مەعریفە کردەییە بەکار ناهێنن کە خۆیانی پێ بادەدەن و شانازی پێوە دەکەن، بەڵکو دێن کۆمەڵێک کاری ئازاربەخش پەیڕەودەکەن و لەپیاهەڵدانیان بۆ دەسەڵاتدارانـدا، تەنیا ڕەچاوی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان دەکەن، ئامادەن ئەگەر بۆیان بکرێت و بچێتەسەر، لەپێناو ئەم بەرژەوەندییانەدا هەموو گەل، جیهانیش بکەنە قوربانی.

ئەوانە، ئەو کاتەی بەرزدەبنەوە بۆ ئاستی سیاسی، دێن وەکو پیاوانی تەواو یاسایی و پڕۆفیشنال ڕەفتار دەکەن، نەک وەکو پیاوانی یاسادانەر. لەڕاستیدا، ئەوانە لەسەریان نییە بیر لەیاساکان بکەنەوە، وەکو یاسادانەرێک بیربکەنەوە، بەڵکو کاریان ئەوەیە ڕێوشوێنی جێبەجێکردنی یاساکان بگرنەبەر، بۆیە دەبینی ئەوانە دەستوری کارپێکراوی ئێستایان پێ باشتر و پەسندترە، بەباشترین دەستوری مومکینی دادەنێن.

خۆ ئەگەر هات و دەسەڵاتە باڵاکان، ئەم دەستورەیان گۆڕی و هەمواریانکردەوە، ئەوە ئەم هەموارکردنە لەلای ئەمانە، وەکو باشترین و نمونەترین کار وەسف دەکرێت. کەواتە ئەم جۆرە کەسانە، لەسەر ئاستی یاساییدا، هەڵوێستیان زیاتر دەچێتە ژێر باری میکانیکی پەتی. خۆیان لەوەهەمدان، پێیان وایە ئەو توانایەی هەیانە، وایان لێدەکات بتوانن هەموو کارێک ئەنجامبدەن، بۆیە دەبینین شانازی بەوە دەکەن گوایە دەتوانن بەپێی بنەما و چەمکەکانی ماف، بڕیار لەسەر بنەماکانی سیستمی سیاسی گشتی بدەن ـ بەشێوەیەکی پێشینە و بەرایی، نەوەکو بەشێوەیەکی ئەزمونگەرایی.

لەبەرئەوەش کە بانگەشەی ئەوەیانکردوە گوایە شارەزاییان هەیە لەمرۆڤ، ئەوەش کارێکە خۆ دەبێت هەر هەیانبێت، چونکە بەردەوام لەکارلێکردندان لەگەڵ خەڵکدا، بەبێ ئەوەی مرۆڤ بناسن، بزانن چۆن دەکرێت پێشڤەببرێت، چونکە مەعریفەی لەم شێوەیە، وا دەخوازێت خاوەنەکەی باڵابێت بەرەو ئاستی تێگەیشتن لەکولتوری ئەنترۆپۆلۆژیدا (مرۆناسی).

ئەگەر ئەمانە بێن پرسی مافی مەدەنی، مافی گەلان بخەنەڕوو، وەکو ئەوەی عەقڵ دەیخوازێت، خۆشیان چەکدارکردوە بەم چەمکە بێ سەر و شوێنانە، ئەوە هەرگیز ناتوانن هەنگاوی پێویست بهاوێژن، تەنیا لەمیانەی زەینی لاساییکەرەوە نەبێت، هەمان شێوازە باوەکەی خۆیان دەگرنەوەبەر. شێوازێک دەگرنەبەر کە لەسەر چەمکی پێشینەیی و بەرایی عەقڵی وەستاوە، شێوازێکی میکانیکی پەتی، کە پشت بەزۆر سەپاندنی سەرکوتکەرانە دەبەستێت، لەهەندێک بواردا کە چەمکە عەقڵییەکان بەگشتی، دەخوازێت سەپاندن و زۆرە ملێی یاسایی، تەنیا لەنێو بنەمای ئازادانەدا دەتوانێت ڕەوابەخش بێت.

ئەم کەسانەی بانگەشەی ئەوەدەکەن گوایە شارەزان، پێیان وایە دەتوانن ئەم پرسە، لەمیانەی بەلاوەنانی ئەم بیرۆکەیەدا چارەسەربکەن، یا پێیان وایە دەتوانن لەڕێگای پێداچوونەوە، بەراوردکردنی جۆرەها سیستمی سیاسی، کە تا ئەو کاتە بوونیان هەبووە، بگەنە ئەنجامێک. لەکاتێکدا دیارە، کە زۆرینەی هەرە زۆری ئەم دەستور و سیستمانە، خۆیان مافیان پێشێلکردوە. ئەوانە دێن - ئەگەرچی

بەشێوەیەکی پراکتیکیش بڕوایان پێی نییە ـ پشت بەم بنەمایانە دەبەستن کە دەکرێت ئێمە لێرەدا ئەم سەفسەتەیەی ئەوان، بەم شێوەیە کورتبکەینەوە و بیانخەینەڕوو:

یەکەم:

هەر کاتێک دەرفەتێکی گونجاو هاتە پێشەوە، بەزۆرە ملێ و سەپاندن دەستبەسەر مافی دەوڵەت، گەل، گەلانی دراوسێدا بگرە. دوای سەپاندنی ئەمری واقیع، ئاسانترە بتوانیت پاساو بخەیەڕوو، بەشێوەیەکی باشتریش دایبڕێژیت، شاردنەوەی کاری توندوتیژیش ـ بەتایبەتی لەڕۆژانی سەرەتاییدا کە دەسەڵاتی باڵای نێو دەوڵەت کۆنترۆڵی دەسەڵاتی یاسادانی کردوە، دەسەڵاتی یاسادانانیش ملکەچی فرمانەکانیەتی بەبێ ئەوەی بتوانێت وتووێژیان لەبارەیەوە بکات ـ ئاسانترە لەوەی داگیرکەر بێت پاساو بۆ ئەو کارانەی بێنێتەوە و بەرسڤی قسە و قسەلۆکەکان بداتەوە. بگرە پیشاندانی ئەم جۆرە ئازایەتییە، ئەو بۆچوونە لەلای خەڵک، لەناوخۆی وڵاتدا دروستدەکات، کە ئەوەی ڕوویداوە کارێکی

ڕەواو شەرعییە. ئینجا لەدواییشدا، فاکتەری سەرکەوتن دێت لەم هەڵمەتە وەکو باشترین پارێزەر دەردەکەوێت، چونکە سەرکەوتن کەموکوڕییەکان دادەپۆشێت.

دووەم:

بەردەوام وا ڕەفتار بکە کە تۆ هەموو ئەو کارانە ڕەتدەکەیتەوە، کە ڕوودەدەن، هەموو ئەم کارانەی خۆت پیلانت بۆداناون و جێبەجێیان دەکەیت، وەکو ئەوەی بۆ نمونە، پاڵ بەگەلەکەتەوە بنێیت بەرەو بێئومێدی، بیهێوابوون، هەڵگەڕانەوە بڕۆن. بەردەوام ئەوە ڕەتبکەوە کە تۆ بەرپرسیاری لەم ڕەوشەی هاتۆتەئارا، بەڵکو بەپێچەوانەوە بانگەشەی ئەوەبکە کە هاوڵاتیان و خەڵک، خۆیان بەرپرسیارن لەم ڕەوش و دۆخە خراپە، بەهۆی ئەوەی ئاژاوەیان دروستکردوە، هەوڵی هەڵگەڕانەوە دەدەن لەدەسەڵات.

ئەگەر لەکاتێکدا ویستت هێرشبکەیتە سەر گەلێکی دراوسێ و داگیریبکەیت، تۆمەتەکە بخەسەر سروشتی ڕەفتاری مرۆڤایەتی، بەوەی کە خودی مرۆڤ سروشتی وایە ئەگەر زوو دەستپێشخەری نەکات لەبەکارهێنانی هێزدا، ئەگەر زوو هێزی خۆی پیشان نەدات

و نەیسەپێنێت، ئەوە بێگومان دەبێتە پارویەکی چەور بۆ هێزی دوژمنەکانی و هەر کات بیانەوێت هێرشیدەکەنە سەر و خەڵکەکەشی کۆیلە دەکەن، وڵاتەکەش داگیردەکەن.

سێیەم:

پەرتبکە و سودمەندبە: مانای وایە ئەگەر بینیت لەنێو ڕیزی گەلەکەی خۆتدا، کەسانێک هەن خاوەنی توانا و پێگە و کەسایەتی تایبەتی خۆیانن، تۆشیان بەگەورە و ڕابەری خۆیان هەڵبژاردوە، ئەوە هەر زوو مەهێڵە بەیەکەوە بگونجێن، کێشەیان بۆ دروستبکە لەگەڵ خەڵک و گەلەکەی خۆت.

لێرەدا پێویستە تۆ زۆر خۆت لەگەڵ و میللەت نزیکبکەیتەوە، بانگەشەی ئەوە بکەیت کە بڕوات بە ئەوپەڕی ئازادی هەیە، ئەوجا دەبینی هەموو شتێک بەویستی خۆت بەڕێوەدەچێت، لەژێر کۆنترۆڵی ڕەهای تۆدایە. لەبەرامبەر وڵاتانی بێگانەشدا، شێوازێکی تر هەیە کە ئەنجامەکانی نیمچە مسۆگەرن و دەبێتە هۆی ئەوەی یەکە بەیەکە ملکەچی خۆیان بۆ تۆ پیشانبدەن، ئەویش دروستکردنی کێشەیە لەنێوانیاندا، بانگەشەکردنی ئەوەی

که تۆ بـەردەوام لایەنگر و پەنا و پاڵپشتی بێهێزەکانی.

ڕاستە لەڕۆژێکی وەکو ئەمڕۆدا، کەس نییە بەم مەکر و فرت و فێڵە سیاسییانە بخەڵەتێت، چونکە لەسەر ئاستی جیهاندا ئاشکرا بووە، بۆیـە هیچ پێویست نـاکـات شـەرمـەزاربـیـت لەئاستیدا، بانگەشەی ئـەوە بکەیت گوایە لەبەرئەوەی پڕە لەزوڵم و ستەمی ئاشکرا، بۆیە پەیڕەویان لێناکەیت.

وڵاتـی گـەورە و زلهێز، هەرگیز شـەرم لەبڕیار و ڕاوبـۆچـوونـی جـەمـاوەری خۆی ناکات، بەڵکو تەنیا شەرم لەم شتانە دەکات کە بەرامبەر بەیەکتری پیشانیدەدەن و دەیڵێن. مادام تاکە فاکتەری کاریگەر لێرەدا لەئاست ئەم بنەما سوک و ناشیرینانە، ئەوە نییە کە بترسێت ئاشکرا ببێت، بەڵکو شکستە لەتوانای بەکارهێنان و ئیدارەدانی ئەم بنەما ناشیرینانە ـ چونکە لەم لایەنەوە، وڵاتان هەموو وەکو یـەک وان لـەبـارەی بنەمای ئەخلاقییەوە ـ ئـەوەی بۆی دەمێنێتەوە شانازی پێوەبکات، بـێـگـومـان هـەر ئـەوەیـە کـە دەشـێـت پشتی خـۆی پـێ ببەستێت، مەبەستم زیاترکردن،

بەهێزترکردنی توانای خۆیەتی بەهەموو ئەو شێواز و ڕێگایانەی کە لەبەردەمیدایە، ئینجا هەر چییەک و هەر چۆنیش بێت.(١٧)

*****

ئەوەی کە سیاسەتی نا ئەخلاقی، لەنێو هەموو ئەم فاکتەرانەدا دەیگرێتەبەر، لەژێر پاساوی گواستنەوەی گەلان لەباری جەنگەوە بۆ باری سروشتی، بۆ باری ئاشتی، ئێمەش وەکو ئەنجامێکی ئەم ڕەفتارانە دەستمان دەکەوێت، بریتییە لەوەی مرۆڤ ناتوانن خۆیان لەبیرۆکەی ماف بدزنەوە، ئینجا لەسەر ئاستی پەیوەندی تایبەتدا بێت، یا لەسەر ئاستی پەیوەندییە گشتییەکان.

ئەنجامێک پێمان دەڵێت، مرۆڤەکان ئازایەتی ئەوە ناکەن هەموو شێوەیەکی ملکەچی بۆ بیرۆکەی مافی گشتی ڕەتبکەنەوە، ئەوەش لەنێو بواری مافی گەلاندا دەردەکەوێت. بگرە بەپێچەوانەوە، مرۆڤ بەهەموو شێوەیەک وا تەماشای بیرۆکەی ماف دەکەن، کە شایانی ئەوپەڕی ڕێزە، ئەگەرچی ئەو مرۆڤانە لەهەمانکاتیشدا هەموو جۆرە فڕت و فێڵێک دادەهێنن، جۆرەها ڕووپۆش دەپۆشن تاوەکو

لەبواری پراکتیکدا خۆیان لەماف لابدەن و بدزنەوە.

لەبەرامبەریشدا، پەیڕەوی توندوتیژییەک دەکەن، کە هاوشانە لەگەڵ فرت و فێڵ و ساختەچییەتی، بەشێوەیەکی پراکتیکی دەیکەن بەسەرچاوەی هەموو مافێک. بۆ ئەوەی ئاستێک و ڕادەیەک بۆ ئەم جۆرە سەفسەتەیە دابنرێت و ـ ئەگەر بۆ ئەو زوڵم و ستەمەش نەبێت کە خۆی لەپەنایەوە حەشارداوە ـ نوێنەری وڵاتە گەورەکان ناچاربکرێن دان بەوە دابنێن کە ئەوان بەرگری لەماف ناکەن، بەڵکو بەرگری لەو هێزەدەکەن، کە هەنگاوەکانی خۆیان لەسەر ڕێتمی هەڵسوکەوتی ئەم ڕێکدەخەن وەکو ئەوەی ئەم هێزە مافی شانشینیان پێبدات.

باشترە ئەگەر ئەمانە، ئەم وەهمە بڕەوێننەوە کە خۆیان و خەڵکیشی پێ هەڵدەخەڵەتێنن، دەستبکەن بەئاشکراکردنی ئەو بنەما باڵایەی کە پلانی ئاشتی هەمیشەیی لێبەرهەمدێت، پیشاندانی بەڵگەی ئەوەی کە هەموو ئەو شەڕانگێزییەی بوونەتە بەربەست لەبەردەم ئاشتیدا، لەوەوە دێت کە مرۆڤی ئەخلاقی

سیاسی لەبارەی ماف، دێت لەو شوێنەوە دەستپێدەکات کە تێیدا سیاسەتمەداری ئەخلاقی کۆتایی دێت.

مادام ئەویش دێت بنەماکان وا لێدەکات ملکەچی ئامانج و مەبەستەکان بن ـ واتا لەبری ئەوەی گا بخاتە پێش گاسن، دێت گاسن دەخاتە پێش گا ـ ئەوەش وای لێدەکات پلانی تایبەتی خۆی تێکبدات و هەڵیبوەشێنێتەوە کە بریتییە لەهەماهەنگی و سازان لەنێوان سیاسەت و ئەخلاقدا.

لەپێناو ئەوەی وا بکرێت فەلسەفەی کردەیی زیاتر لەگەڵ خودی خۆیدا بگونجێت، وا چاکە پێش هەموو شتێک، ئەم پرسە چارەسەر بکرێت و بزانرێت کە ئایا بۆ چارەسەرکردنی پرسی عەقڵی کردەیی، پێویست دەکات لەبنەمای مادییەوە دەستپێبکات کە بنەمایەکە لەبنەماکانی ئەم وزە زەینییە، واتا مەبەست ـ وەکو ئەوەی کە بابەتی ویستی ئازادە ـ یا ڕاستەوخۆ بەبنەمای هەرگیز، دەستپێبکات، واتا مەبەستم ئەوەیە کە پەیوەستە بەئازادی لەبواری پەیوەندییە دەرەکییەکان کە بەم

شێوەیە گوزارشتی لێ دەکرێت: وا ڕەفتار بکە وەکو ئەوەی بتوانیت هیواخواز بیت ئەم بنەمایانەی لەمیانەیدا ڕەفتاردەکەیت، ببێتە یاسایەکی گشتی بۆ ڕەفتاری خەڵک ـ ئینجا ئەو ئامانجە هەرچییەک بێت کە بۆی دەچیت و کاری بۆ دەکەیت.

بێگومان دەبێت لەو بنەمایەی دواییەوە دەستپێبکەین، چونکە وەکو بنەما، یەکێکە لەبنەماکانی ماف و بەدیهێنانی ڕەها لەخۆدەگرێت. لەکاتێکدا بنەمای یەکەم، سیفەتی ئیلزامی لەخۆ ناگرێت، مەگەر پەیوەست بێت بەهەندێک مەرجی واقیعییەوە. واتا لەو کاتەدا کە مرۆڤ بەدوای ئامانجێکی دیاریکراو دەکەوێت، چاوی تێدەبڕێت و هەوڵدەدات پێی بگات، ئەگەر ئەو ئامانجە، بۆ نمونە بریتیبێت لەئاشتی هەمیشەییش، ئەوە خۆی لەخۆیدا ئەرکە.

کەواتە پرسەکە وا دەخوازێت لەم بنەما ڕەهایەوە هەڵقوڵابێت کە مرۆڤی خاوەنی ئەخلاقی سیاسیی پشتی پێدەبەستێت ـ کێشەی مافی گشتی، تەنانەت کێشەی مافی گەلان و مافی جیهانیش ـ بەتەواوی کێشەیەکی

تەکنیکین. لەکاتێکدا لەنێو ئەوەی دووەمدا، واتا ئەو بنەمایەی سیاسەتمەداری ئەخلاقی پەیڕەویدەکات، کێشەیەکی ئەخلاقییە، بۆیە دەخوازێت بەرپرسەکان لەئاستیدا شێوازێکی تەواو جیاواز بگرنەبەر بەرەو ئاشتی هەمیشەیی، هەرگیز ئارەزوەکە بەتەنیا لەسەر ئەوە نەبێت وەکو ئەوەی دەستکەوتێکی ماددی بەدەستبێت، بەڵکو بەو سیفەتەی دەبێت وەکو ئەنجامێکی ڕێزگرتن لەئەرک بێتەدی.

چارەسەرکردنی کێشەی یەکەم، واتا پرسی زیرەکی و وریایی سیاسی، پێویستی بەمەعریفەیەکی زۆر و فراوان هەیە لەبارەی سروشت، تاوەکو بتوانرێت پرسی پیشینەیی و بەرایی سروشتی بەسەر هەوڵەکانی بەدیهێنانی ئامانجی دیاریکراو پراکتیک بکرێت. لەگەڵ ئەوەی، ئەو ئەنجامەی کە بریتییە لەئاشتی، بەردەوام دڵنیاکار نییە، هەر چەندە پشت بەهەر یەکێک لەم سێ بەشەی مافیش ببەستێت.

ئایا دەکرێت گەل بۆ درێژترین ماوە لەحاڵەتی ملکەچی و گەشانەوەدا بێت بەیەکەوە؟ ئینجا ئەوە لەمیانەی هێز و

توندوتیژییەوە بێت، یا لەمیانەی جیاکاری کۆمەڵایەتی کە زۆرجار کەرامەتی مرۆڤەکان دەوروژێنێت، ئەوەش بەهۆی باڵادەستی پاشا و گەورەی وڵات بەتەنیا، یا کۆمەڵێک دەسەڵاتدار بەیەکەوە، یا توێژێکی نەبیل کە ئەرک و فرمانی سیاسی پەیڕەودەکەن، یا لەمیانەی حوکمی زۆرینەی گەلدا؟

ئەوە پرسێکی تەواو دڵنیاکار نییە، تەنانەت مێژوو نمونەی تەواو جیاوازمان پیشاندەدات لەئاست جۆرەها حکومەت - تەنیا حکومەتی کۆماری نەبێت کە تەنیا سیاسەتمەداری ئەخلاقی دەتوانێت وێنای بکات ــ وەکو بانگەشەکردن بۆ مافی گەلان کە لەنێو ئەم یاسایانەدا هەڵهێنجراون کە بەپێی پلانی وەزاری دانراون، ئەوەش خۆی جێگای گومانە.

لەواقیعدا، ئەم مافە هەر تەنیا بریتییە لەوشەیەکی بەتاڵ لەمانا، سەردەمانێک لەخۆدەگرێت کە پوختەی بڕیارەکانی لەسەر تۆی پێشێلکردنی شاراوەی مافەکان دامەزراوە. بەڵام چارەسەری پرسی دووەم، واتا پرسی حیکمەتی سیاسی، بەپێچەوانەی ئەمەوە، ئەگەر ڕاست بێت، دەتوانین بڵێین

بەخۆی خۆی دەسەپێنێت، چونکە سادەیە لەلای هەموو کەسێک، هیچ فرت و فێڵ و ساختەچێتییەک لەخۆ ناگرێت.

جگە لەوەش، چارەسەرکردنی پرسی حیکمەتی سیاسی، ڕاستەوخۆ دەمانگەیەنێتە ئامانج، بەمەرجێک ئەو ئامۆژگارییانە لەیادنەکەین کە هەڵقوڵاوی زیرەکی و ورییایین، بەوەی کە نابێت پەلەبکەین و توندوتیژی بەکاربێنین لەکاتی هەوڵدان بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجەدا، بۆیە پێویستە بەهێمنی لێی نزیک ببینەوە و سود لەدەرفەت و بارودۆخی گونجاو وەربگرین.

بەگوزارشتێکی تر: "سەرەتا داوای مەملەکەتی عەقڵی پەتی کردەیی و دادپەروەرییەکەی بکەن، ئینجا ئامانجی دیاریکراوتان ـ سودەکانی ئاشتی هەمیشەیی ـ هەر لەخۆیەوە بەدیدێت". لەبەرئەوە ئەخلاق ئەو لایەنە باشانەی هەیە ـ لەسەر ئاستی بنەماکانی مافی گشتی، کەواتە لەسەر ئاستی سیاسەتی پێشینە و بەراییش ـ بەو ڕادەیەی پەیوەندی نێوان ڕەفتار و ئامانجی دیاریکراو

کەمدەکاتەوە، واتا سودی ماددی یا مەعنەوی پێشبینیکراو، ئەوەندە زیاتر دەکرێت لێی نزیکببێتەوە. ئەم واقیعە لەئەنجامی ئەوەوە دێت کە ویستی گشتی پێدراوێکی پێشینەیی و بەراییانەیە ـ لەسەر ئاستی یەک گەل بێت، یا لەسەر ئاستی پەیوەندی جیاوازی نێوان گەلان خۆیان ـ هەر ئەوەیە کە بەوردی دەستنیشانی دەکات چ شتێک لەنێو خەڵکدا بەماف ناودەبرێت.

ئەم یەکێتی و یەکانگیرییەی نێوان هەموو ویستەکان، بەمەرجێک گونجاوبێت لەگەڵ خۆی و لەگەڵ مومارەسەدا، دەتوانێت لەهەمانکاتدا بەپێی پێشینەیی و بەرایی سروشتی، ببێتە ئەو هۆکارەی کە بۆ نمونە، جێکەوتی باش جێدەهێڵێت، گرێنتی بەدیهێنانی بیرۆکەی ماف دەکات. بۆ نمونە، بنەمایەک هەیە لەبنەماکانی سیاسەتی ئەخلاقی کە پێی وایە دەبێت هەموو گەلێک بەپێی چەمکە یاساییەکانی وەکو ئازادی و یەکسانی، لەنێو یەک دەوڵەتدا خۆی ڕێکبخات و کۆ ببێتەوە. ئەم بنەمایە لەسەر وریایی و زیرەکی دانەمەزراوە، بەڵکو لەسەر بنەمای ئەرک دامەزراوە.

ئەخلاقمەندە سیاسییەکان زۆر بیریان لەپێشینەیی و بەرایی سروشتی کردۆتەوە، کە لەلای کۆمەڵێک خەڵک کاتێک لەنێو کۆمەڵگەدا یەک دەگرن بەرجەستە دەبێت، ئەو پێشینەییەی کە دەتوانێت ئەم بنەمایانە لاوازبکات و پلانەکەش بەتاڵبکاتەوە، بۆیە بێهودە هەوڵدەدەن بۆ ئەوەی قسەکانیان بەتاڵنەبێتەوە، نمونەی سەلمێنراوی وەرگیراو لەدەستوری خراپ وەربگرن کە لەسەردەمانی کۆن و تازەدا هەن ـ بۆ نمونە ئەو سیستمە دیموکراتییانەی لەسەر بنەمای نوێنەرایەتی دانەمەزراون ـ بەوەش ناتوانن سەرنجی کەس ڕابکێشن، بەتایبەتیش کە ئەم تیۆرە شومە هەر خۆی ئەم شەڕانگێزییە بەرهەمدێنێت، کە ئەوان خۆیان باسی لێوەدەکەن، مرۆڤ فڕێدەداتە نێو تەڵەی ئامێرە زیندوەکانی تر کە بەڕای ئەمان، هیچی پێویست نییە، تەنیا وشیاری نەبێت ـ بەپێی ڕاو بۆچوونی خۆیان ـ بەوەی کە نا ئازادن، بۆ ئەوەی هەستبکەن شومترین بوونەوەرن لەنێو جیهاندا.

ئەو پەندەی کە دەڵێت: "با دادپەروەری بێت و باڵادەست بێت، ئەگەر ببێتە هۆی

لەناوچوونی هەموو مرۆڤە هیچ و پوچەکانی دونیاش"، بنەمایەکی ئازایانەی بنەماکانی مافە، هەموو تولە ڕێگا لابەلاکان دادەخات، کە فرت و فێڵ و توندوتیژی سیاسی ڕێڕەوەکەیانی کێشاوە. بەڵام پێویستە لەسەر مرۆڤ بەهەڵە لەم قسەیە تێنەگات، پێی وابێت مافی ئەوەی هەیە توندوتیژ بێت لەبەکارهێنانی مافی تایبەتی خۆی - ئەوەش ناکۆکە لەگەڵ بنەماکانی چاکەخوازی.

بگرە ئەم بنەمایە خۆی، وا دەخوازێت لەبەهێزەکان هەرگیز مافی هیچ کەسێک ڕەتنەکەنەوە بەپاساوی ئەوەی کە ڕقیان لێیەتی، یا بیانەوێت ئەم مافە بەکەم بگرن بەناوی بەزەیی پێداهاتنەوە، ئەوەش پێش هەموو شتێک، دەخوازێت دەستورێکی ناوخۆیی هەبێت لەنێو وڵاتدا، کە لەسەر بنەمای مافی تایبەتی پەتی دامەزرابێت. ئینجا، پێویستدەکات یەکێتییەک بێتە دی لەنێوان ئەم وڵاتانەدا کە دراوسێی یەکترین، یا تەنانەت لەیەکتریش دورن - واتا وەکو ئەوەی دەوڵەتێکی جیهانی بێت - لەپێناو چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی لەنێوانیاندا هەیە بەشێوەیەکی ڕەوا.

ئەم پێشنیازەی کە ئێستا ئێمە دەیخەینەڕوو، دەیەوێت پێمان بڵێت نابێت دامەزراندنی میتۆد و شێوازی سیاسی، لەسەر بنەمای خۆشبەختی و خۆشگوزەرانی وڵات لەپشت پراکتیککردنی ئەم بنەمایانەوە بێت، بۆیە ناکرێت بەپێی ئەو ئامانجە دابمەزرێت، کە مرۆڤ دەیەوێت بەدەستیبێنێت بەپێی ویستی خۆی وەکو ئەوەی ئەمە ویستی هێزی باڵایە ـ بەشێوە کردەییەکەی ـ بۆ سیاسەت. بەڵکو دەبێت وا تەماشابکرێت کە گوزارشتە لەبیرۆکەی ئەرکی مافپەروەرانەی پەتی ـ ئەو ئەرکەی لەسەر بنەمای پێشینەیی و بەرایی هەڵقوڵاوی عەقڵ وەستاوە ـ ئینجا ئەنجامە ماددییەکانی گرتنەبەری ئەم میتۆدە هەر چییەک بێت، دەبێت قبوڵکراو بێت.

بەدڵنیاییەوە، جیهان هیچی لێ کەمنابێتەوە بە لەناوچوونی مرۆڤە شەڕانگێزەکان. شەڕانگێزی ئەخلاقی سیفەتێکە هاوشانی سروشتە، لەمیانەی مەبەستەکانی خۆیدا، دێت ململانێدەکات و خۆی لەناودەبات ـ بەتایبەتیش لەبواری پەیوەندی نێوان ئەو کەسانەی ئامادەیی هاوشێوەیان تێدایە ـ

بەم شێوەیەش دێت ڕێگا خۆش دەکات بۆ بنەمای خێرخوازی ئەخلاقی، ئەگەر ئەم کارە لەسەرەخۆ و هێمنیش بێت.

*****

کەواتە، لەلایەنی بابەتییەوە هیچ جۆرە دژکاری و ناکۆکییەک نییە لەنێوان ئەخلاق و سیاسەتدا. لەبەرامبەردا، واتا لەلایەنی خودییەوە، بەهۆی خولیای خۆپەرستانەی مرۆڤەوە، ئەم خولیایەی ناکرێت ناوبنرێت مومارەسە، چونکە لەسەر بنەماو میتۆدی عەقڵی دانەمەزراوەو، بەردەوام ناکۆکی و دژکاری هەبووەو هەیە لەنێوان ئەخلاق و سیاسەتدا، ئەم دژکارییەش لەبەرژەوەندی چاکەخوازیدایە.

ئازایەتی ڕاستەقینە کە لەنێو چاکەخوازیدا هەیە، بەپێی ئەم پەندە باوەی کە دەڵێت: خۆت تەسلیمی شەڕانگێزی مەکە، بەڵکو ئازایانە بەرەنگاری ببەوە، وەکو ئەوەی ئێستا ئێمە قسەی لەسەر دەکەین، ئەوە نییە هەر تەنیا بەرەنگاری ئەم شەڕخوازییە ببینەوە کە بەسەرماندا سەپێنراوە، قوربانی بۆ بدەین، بەتوندی بەرپەرچی بدەینەوە، بەو ڕادەیەی دەبێت خاڵی شەڕخوازانەی نێو دەرونی

خۆمان بدۆزینەوەو لەڕیشەوە هەڵیانکەنین. ئەو شەڕانگێزییەی هەڵقوڵاوی ئەو بنەما خراپەیە، کە درۆ مەترسیدارەکانی و سەفسەتە خەڵەتێنەرەکەی، پاڵمان پێوە دەنێت بڕوامان وابێت ئەوە لاوازی سروشتی مرۆڤە دەبێتە پاساوی هەموو پێشێلکارییەکان.

لەواقیعدا، مرۆڤی ئەخلاقمەندی سیاسی دەتوانێت بڵێت حکومەت و گەل، یا گەلێک و گەلێک، کاتێک هەر یەکەیان بۆ خۆیان پەنا دەبەنە بەر هێز و ساختەچێتی لەکاتی ململانێدا، ئازاری یەکتری نادەن. ئەگەرچی بەگشتی هەڵەن لەڕەتکردنەوەی ڕێزگرتن لەبیرۆکەی ماف، کە تەنیا ئەم دەتوانێت بنەماکانی ئاشتی هەمیشەیی دابمەزرێنێت، چونکە مادام هەر یەکێک لەم دوو لایەنە فێڵ لەیەکتری دەکەن، نیازی خراپیان هەیە بەرامبەر بەیەکتری، ئەوە ڕەنگە دادپەروەرانە بێت کە هەردوولا بەیەکەوە دووچاری زەرەر و زیان بێن.

لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم کارەساتە بەردەوام لەسنورێکی دیاریکراودا دەوەستێت، بەجۆرێک ڕێگا بەمانەوەی بەشێک لەڕەگەزی مرۆڤایەتی دەدات بەشێوەیەک بەس بێت بۆ ئەوەی ئەم

جۆرە ململانێیە تا ماوەیەکی زۆر دوور و درێژ، هەر بەردەوام بێت و درێژەبکێشێت، بەوەش دەبێتە پەندێک بۆ ئەوانەی کە دواتر دێن.

ئالێرەدا ویستی خوایی دێت تاوەکو کاروانی بەڕێوەچوونی جیهان ڕێکبخات، چونکە هەرگیز بنەمای ئەخلاقی لەنێو دەرون و ویژدانی مرۆڤ ناکوژێتەوە. بۆیە دەشێت بگوترێت لەلایەنی کردەییەوە، بەهۆی ئەم کولتورە گەشەکردوە عەقڵ دەوڵەمەندتر دەبێت، وا لەمرۆڤ دەکات توانای ئەوەی هەبێت بتوانێت بەپێی بنەمای ئەخلاقی، بیرو بۆچوونە مافخوازەکان بەدیبێنێت. ئەم کارە دەبێتە هۆی ئەوەی کاتێک پێشێلی ئەم مافانە دەکات، دووچاری لادان و هەڵگەڕانەوەی زیاتری بکات.

لەگەڵ ئەوەشدا، پێدەچێت پڕۆسەی ئافرێدەکردن بەگشتی، دەرفەتی بەم جۆرە بوونەوەرە گەندەڵانە دابێت تاوەکو لەسەر گۆی زەویدا بوونیان هەبێت. هیچ تیۆرێکی دادپەروەری خواییانە پاڵپشتیمان لێناکات و نابێتە پاساو بۆمان، ئەگەر خۆمان دایە دەست ئەم بۆچوونەی گوایە ڕەگەزی مرۆڤایەتی هەرگیز چاک نابێت، ناگاتە قۆناغێکی باشتر.

ئەم تێڕوانینەی کە دەبێت بڕیاری ئێمە لێیەوە هەڵقوڵێت لەبارەی ئەم پرسە هەرە باڵایە، بەجۆرێک لەلایەنی تێڕامانکارییەوە، ئەستەمە پشت بەچەمکی خۆمان ببەستین بۆ حیکمەت، تاوەکو لەتوانای باڵای شاراوەی نێو عەقڵی خۆمان تێبگەین و پێی ئاشنا بین.

لێرەوە پێویستە لەسەر گەل لەنێو دەوڵەتدا، لەسەر وڵاتان پێویستە لەپەیوەندییاندا لەنێوان یەکتری، بەجۆرێک ڕەفتاربکەن ڕەچاوی ئەم بنەمایانە بکەن، بەبێ گوێدانە هەر جۆرە نارەزایی و بەرەنگارییەک کە دەشێت بێنە پێشەوە لە ئەنجامی پەیڕەوکردنی سیاسەتی کردەیی، لەئاست ئەم میتۆد و ڕێڕەوەدا.

بەکورتی، سیاسەتی ڕاستەقینە ناتوانێت یەک هەنگاو بهاوێژێت، پێش ئەوەی ملکەچ نەکات و کڕنۆش نەبات بۆ ئەخلاق، ئەگەرچی سیاسەت خۆیشی هونەرێکی زەحمەتە، بەڵام یەکانگیری لەگەڵ ئەخلاقدا هیچ هونەرێکی تێدا نییە، لەبەرئەوەی ئەخلاق ئەم پەیمانە یەکلاییدەکاتەوە، کە ئەستەمە بۆ سیاسەت چارەسەری بکات، کاتێک ناکۆک و دژکار دەبێت لەگەڵ ئەخلاقدا. پێویستە لەسەر مرۆڤ

وەکو شتێکی پیرۆز تەماشای ماف بکات، ئینجا ڕادە و ئاستی ئەو قوربانییانە هەرچەندێک بێت، کە دەبێت پێشکەشبکرێت تاوەکو دەسەڵات بهێنرێتە ئەم باوەڕە.

لێرەدا، ناکرێت دوو پرس وەکو یەک تەماشا بکرێن و یەکسان بکرێن بەیەکتری، نابێت وێنای هەبوونی ئاستێکی ناوەندی بکەین بۆ مافێک کە ملکەچی مەرجی واقیعی و کردەییە ـ خاڵی ناوەندە لەنێوان ماف و بەرژەوەندی، بەڵکو پێویستە لەسەر هەموو سیاسەتێک ملکەچی مافەکان بێت، چونکە ئەوە تاکە ڕێگا و شێوازە بۆ پێدانی هیوای ئەوەی کە دەتوانێت بگاتە ئاستێکی باڵاتر لەبەرزی و بێگەردی، کە تێیدا دەتوانێت دەسکە گوڵی نەمری بەدەستبێنێت، ئەگەرچی ئەوەش زۆر لەسەرەخۆ و بەهێمنی دێتەدی.

بەشی شەشەم

لەبارەی سازانی سیاسەت و ئەخلاق بەپێی چەمکی باڵای مافی گشتی

کاتێک مافی گشتی لەهەموو ماددەیەک دادەماڵم - بەپێی پەیوەندییە تاقیکراوەکانی نێوان مرۆڤ لەنێو وڵاتەکاندا، یا تەنانەت پەیوەندی نێوان وڵاتانیش - وەکو ئەوەی مامۆستایانی یاسا ڕاهاتون ئاوا تەماشای بکەن، فۆڕمێکی باڵای هەیە کە هەموو بانگەشەیەکی یاسایی لەخۆی دەگرێت و بەدیدێنێت، چونکە هیچ دادپەروەرییەک بوونی نییە بەبێ ئەم - مادام ناکرێت وێنای دادپەروەری بکرێت تەنیا بەسیفەتێکی گشتی نەبێت. کەواتە، هیچ مافێک بەبێ ئەم بوونی نییە، چونکە هەموو مافێک دەبێت لەرێگای دادپەروەرییەوە قسەیان لەبارەیەوە بکرێت، لەیەکتری جیابکرێنەوە.

پێویستە لەسەر هەموو بانگەشەیەکی یاسایی توانای باڵابوونی هەبێت، مادام ئاسانە دەستنیشانی ئەوە بکەین ئەم خەسڵەتە لەنێو حاڵەتێکی دیاریکراودا بەدیدەکرێت، واتا ئایا دەشێت، یا ناشێت ئەم حاڵەتە لەگەڵ بنەماکانی کەسی بکەردا یەکانگیر بێت؟ بۆیە پەیڕەوکردنی بنەما ئاشکراکان پێوەرێکن لەپێشینەیی عەقڵییەوە سەرچاوە دەگرن، ئاسانە بەکاربهێنرێن تاوەکو ڕاستەوخۆ

بناسرێنەوە، لەم حاڵەتەشدا بەهۆی جۆرێک لەئەزمون کە لەسەر عەقڵی پەتی وەستاوە، دەتوانێت بگاتە حاڵەتی ساختەیی و ناڕەوایی ئەم بانگەشەیە.

کاتێک مرۆڤ ئاوا چاو لەهەموو ناوەڕۆکێکی ئەزمونگەرایانە دەپۆشێت، بیرۆکەی مافی گشتی و بیرۆکەی مافی گەلان دەتوانن لەخۆیان بگرن - وەکو ئەم توخمە خراپانەی لەنێو سروشتی مرۆڤدا هەن و زۆرەملێیی دەکەنە حاڵەتێکی پێویست - دەتوانێت ئەم گوتەزایەی خوارەوە وا تەماشا بکات کە بریتییە لەباڵابوونی مافی گشتی:" هەموو ئەم کارانەی کە پەیوەستن بەمافی کەسانیتر، کاری زۆردارانەن، ئەگەر لەبنەمایەک دەرچووبن کە نەکرێت ڕابگەیەنرێت".

ناکرێت ئەم بنەمایە هەر بەتەنیا وا تەماشابکرێت گوایە بنەمایەکی ئەخلاقییەو تایبەتە بەعەقیدەی چاکەخوازی، بەڵکو دەبێت وا تەماشابکرێت گوایە بنەمایەکە لەبنەماکانی مافپەروەری و تایبەتە بەمافی خەڵک. هەر میتۆدێک ئەگەر نەتوانم بەئاشکرا و شەفافانە لەپێش خەڵک ڕاییگەیەنم، بەبێ ئەوەی ببێتە

هۆی شکستهێنانی ئەو ئامانجەی مەبەستمە، واتـا هـەر میتۆدێک تـاوەکو سـەرکەوتوبێت دەبێت بەشاراوەیی و نهێنی ڕەها بمێنێتەوە، نەتوانم بەئاشکرا دانی پێدابنێم بەبێ ئەوەی نـاڕەزایـی خـەڵکی لـەسـەر دروسـتبـکـەم و بوروژێنم، ئـەوە بیگومان میتۆدێکی خراپە. ئەگەر ئەم میتۆدە دووچاری ناڕەزایی گشتی بۆوە، کەواتە دەبێت بخرێتە خانەی پێشینەیی و بـەرایی، ئـەوە ئەنجامێکی سروشتی ئەو زوڵـم و ستەمەیە کە ئـەم میتۆدە بەرامبەر بەهەر مرۆڤێک هەڵیگرتوە.

ئەوەی لێرەدا شایانی باسە، ئەوەیە بنەمای باڵایی کە بنەمایەکی تەواو نێگەتیڤە، واتا تەنیا بۆ مەعریفەی ئـەوە بەکاردێت بزانرێت چ شتێک دادپەروەرانە نییە بەرامبەر بەکەسانی تر، ئـەوەش بنەمایەکی جەخت لێکراوەیە و ناسەلمێنرێت، جگە لـەوەی جێبەجێکردنی ئاسانە وەکـو ئـەوەی لەمیانەی ئـەم نمونە وەرگـیـراوانـەی خـــوارەوەی مـافـی گشتیدا دەردەکەوێت:

یەکەم: لەبارەی مافی گشتییەوە

مافی گشتی واتا مافی ناوخۆیی. لێرەدا پرسێک هەیە زۆرجار دەخرێتەڕوو، کەسانێک هەن پێیان وایە چارەسەرییەکەی زەحمەتە، ئەگەرچی بنەمای باڵا بەئاسانی چارەسەری دەکات: "ئایا دەکرێت هەڵگەڕانەوە بەشێوازێکی ڕەوا دابنرێت بۆ ئەو گەلەی پیادەیدەکات و پەیڕەوی دەکات بۆ لەناوبردنی دەسەڵاتێکی سەرکوتکەر کە پاشای زۆردار پیادەیدەکات؟".

گومان لەوەدا نییە کە دەسەڵاتی سەرکوتکەری زۆردار مافی گەل پێشێلدەکات، بۆیە ڕوخاندنی زۆرداری، لابردنی ئەم دەسەڵاتە لەسەر تەخت، هیچ زۆردارییەکی تێدا نییە. لەگەڵ ئەوەشدا، پەنابردنی خەڵک بۆ ئەم ڕێگا و شێوازە لەپێناو بەدەستهێنانی مافەکانیان، مانای وایە ئەوانیش ڕەفتارێک پیشاندەدەن و دەنوێنن کە زۆر دوورە لەدادپەروەری، بۆیان نییە ئەگەر شکستیانهێنا، دواتریش بوونەوە ئامانجی دەستی ئەو دەسەڵاتە زۆردارە و سزادران، بانگەشەی ئەوە بکەن گوایە زوڵمیان لێکراوە.

ئەگەر بمانەوێت ئەم پرسە لەمیانەی گرتنەبەری هەڵهێنجانی متمانەدار وەربگرین، کە پشتئەستور بێت بەبنەماکانی ماف، ئەوە دووچاری وتوێژێکی زۆر دوور و درێژ دێین، ئەوەندەی بەڵگە بۆ پشتیوانی بەدەستدێنین و کۆدەکەینەوە، ئەوەندەش بەڵگەی نارەزایەتیمان پێدەگات، چونکە بەڵگەکان دژکار و ناکۆکن.

تەنیا بنەمای باڵای بانگەشەکار بۆ ئاشکرایی و شەفافی مافی گشتی، دەتوانێت ئەم هەموو ماندووبوونە زۆرەمان لەکۆڵبکاتەوە کە هیچ سودیشی نییە. بەپێی ئەم بنەمایە، پێویستە لەسەر گەل پرسیاری ئەوە بکەن ئایا بەڕاستی ئازایەتی ئەوە دەکەن پێش دامەزراندن و بەستنی پەیمانی کۆمەڵایەتی، بێن لەهەندێک حاڵەتدا ڕێگای هەڵگەڕانەوە و ڕاپەڕین بگرنەبەر؟ ڕاستەوخۆ لەئەنجامی ئەم پرسیارەدا، بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو گەلەی ڕێگا بەخۆی دەدات سیستمێکی سیاسی هەبێت مافی ئەوەی پێبدات لەهەندێک حاڵەتدا توندوتیژی بەرامبەر بەدەسەڵاتەکەی خۆی

بەکاربێنێت، وا ڕەفتاردەکات وەکو ئەوەی بانگەشەی مافی ویسایەتی شەرعی بۆ پاشا و سەرۆکەکەی خۆی بکات.

بێگومان ئەم حاڵەتەش دژی بیرۆکەی دەسەڵاتی یاساییە، چونکە لێرەدا سەرۆک چیتر وەکو سەرۆک نامێنێتەوە. بەگوزارشتێکی تر دەڵێین، ئەگەر ئەم دوو مەرجە - مەرجی پەنابردنەبەر توندوتیژی، مەرجی کۆنترۆڵکردنی پاشا و سەرۆک - خرانە نێو دەستوری دەوڵەت، ئەوە بێگومان ناکرێت هیچ دەستورێک دابنرێت، لەکاتێکدا مەبەستی خەڵک لەدامەزراندن و کۆبوونەوە لەنێو دەوڵەتێکدا، بەم شێوەیە نایەتەدی.

بەکورتی، ناڕەوایەتی هەڵگەڕانەوەی گەل، لەم ئاشکراییەی بنەماکەدایە کە لەسەری دامەزراوە، دەیکاتە ئامانجێک ئەستەمە بەدیبێت. کەواتە، پێویستە بیرۆکەی هانا بردنەبەر هەڵگەڕانەوە و ڕاپەڕین، هەر بەشاراوەیی بمێنێتەوە. لەبەرامبەریشدا، سەرۆکی وڵات ناچارنییە بێدەنگی هەڵبژێرێت لەئاست ئەو ڕێوشوێنانەی دەیگرێتەبەر وەکو دەسەڵاتدارێک، بگرە دەتوانێت

بەئازادی ئەوە ڕابگەیەنێت کە سزای مەرگ بەسەر هەموو ئەو کەسانەدا دەسەپێنێت، کە پەنا دەبەنە بەر هەڵگەڕانەوە و ڕاپەڕین لەدژی ئەم ئەنجامدەدەن، هەتا ئەگەر ئەو کەسانە بڕوای تەواویان بەوەش هەبێت، کە سەرۆک یەکەمجار یاسای بنەڕەتی دەوڵەتی پێشێلکردوە.

مادام سەرۆک هەستدەکات دەسەڵاتی هەیە، ئەوە پێویست ناکات بەرەنگاری ببنەوە ـ دەبێت ئەوە لەنێو هەموو سیستمێکی دەستووریدا قبوڵکراو بێت، چونکە ئەوەی خاوەنی دەسەڵاتێک نەبێت ڕێگای پێنەدرابێت بتوانێت بەرگری لەهەموو کەسێک بکات، لەئاست کەسانیتردا، ئەوە مافی دەسەڵات و بڕیاردانیشی نییە بەسەر هەموو کەسێکدا. سەرۆک هیچ ترسێکی لەسەر نییە لەوەی مەبەستە تایبەتەکانی دارمێن و سەرنەگرن ئەگەر ئەو میتۆدە ڕابگەیەنێت، کە بڕیاریداوە بیگرێتەبەر.
لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکەین ئەو بنەمایەی ئێمە قسەی لەسەر دەکەین،

ئەنجامێک بەدوای خۆیدا دێنێت کە سادەترە لەئەنجامەکەی پێشوتر، ئەویش ئەوەیە ئەگەر گەل سەرکەوتوبوون لەشۆڕش و ڕاپەڕینەکەی خۆیان، ئەوە دەسەڵاتدارانی لەکارخراو و لەسەرکار لادراو، هیچ پاساوێکیان بەدەستەوە نییە بۆ ئەوەی جارێکی تر، پاشا و بنەماڵە و کەسانی سەر بەدەسەڵاتە کۆنەکە، کە ئێستا بوونەتەوە هاوڵاتی و هاتونەتەوە ڕیزی خەڵک، دەست بەهەڵگەڕانەوە بکەن بۆ ئەوەی جارێکی تر بگەڕێنەوە بۆ سەر کورسی دەسەڵات. لەبەرامبەر ئەوەشدا، پێویستناکات تۆڵەیان لێبکرێتەوە و ئازاربدرێن بەو سیفەتەی کە پێشتر بەرپرس بوون لەسیاسەتەکانی خۆیاندا.

دووەم: لەبارەی مافی گەلانەوە

ئێمە ناتوانین باسی مافی گەلان بکەین، ئەگەر گریمانی ئەوە نەکەین، کە ڕەوشێکی یاسایی بوونی هەیە، واتا ئەو مەرجە دەرەکییەی ڕێگا بەمرۆڤ دەدات بەشێوەیەکی واقیعییانە مومارەسەی مافەکانی بکات. بەڕاستی مافی گەلان وەکو ئەوەی مافێکی

گشتییه، هەر لەبنەماوە لەنێو چەمکی بنەڕەتی خۆیدا، بریتییە لەڕاگەیاندنی ویستێکی گشتگیر کە ماف بەهەموو کەسێک دەدات.

ئەم سیستمە یاساییە پێویستدەکات و دەخوازێت هەڵقوڵاوی پەیمانێک بێت، پێویستناکات وەکو سیستمی یاسایی، کە دەوڵەتی لەسەر دادەمەزرێت، ئەویش بێت یاسای بەزۆر سەپێنراو و زۆرەملێ بسەپێنێت، بەڵام لەهەموو بارێکدا دەتوانێت پەیمانێک بێت دامەزراندنی یەکێتییەکی هەمیشەیی لەخۆبگرێت، کە هاوشێوەی سیستمی کۆنفیدراڵی نێوان وڵاتانی جیاواز بێت.

ئەم پەیوەندییەی کە پێشتر باسمان لێوە کرد، دەبێت بخرێتە نێو چوارچێوە و بارێکی مافپەروەرانە، تا بتوانێت بەشێوەیەکی واقیعییانە کەسە ماددی و مەعنەوییەکان یەکبخات. دیارە لەنێو بار و ڕەوشی سروشتیدا، هەر تەنیا یەک جۆرە ماف هەیە، ئەویش مافی تاکەکەسییە. ئێمە لێرەدا دیسان ڕووبەڕووی پرسی ناکۆکی و دژکاری نێوان سیاسەت و ئەخلاق دێینەوە ـ ئەخلاق وەکو عەقیدەی ماف ـ کە تێیدا بەئاسانی پێوەری ئاشکرایی و

شەفافییەتی میتۆد پراکتیک دەبێت، مەگەر بەو مەرجە بێت کە ئەم پەیمانە بتوانێت وڵاتان بەیەکەوە ببەستێتەوە، بەمەبەستی پاراستنی ئاشتی لەنێوان خۆیان و وڵاتانی تردا، نەوەکو بێت یەکیانبخات تاوەکو بەهێزتربن، هێرشی داگیرکەرانە بۆ سەر وڵاتانی تر دەستپێبکەن. لێرەدا نمایشی ئەم حاڵەتانە دەکەین، کە دژکاری لەنێوان سیاسەت و ئەخلاق زۆر بەڕوونی تێیاندا دەردەکەوێت، لەگەڵ پێشنیازکردنی چارەسەی گونجاو بۆیان:

(1)

ئەگەر سەرۆکی وڵاتێک، هات بەڵێنی بەسەرۆکی وڵاتێکی تردا لەبەرامبەر ئەوەی یارمەتی پێشکەشبکات، یا لەپێناو ئەمدا دەستبەرداری یەکێک لەناوچەکانی خۆی بێت، یا هەر جۆرە هاوکارییەکی پێشکەشبکات ... تاد. ئایا بۆی هەیە و دەتوانێت دواتر، خۆی لەم بەڵێنانەی بدزێتەوە کە داویەتی؟ لەکاتێکدا ئەگەر ئەم بەڵێنانەش جێبەجێبکات، ئەوە سەلامەتی وڵاتەکەی هەر دەکەوێتە بەر مەترسی؟ ئایا دەتوانێت لەم حاڵەتەدا

بەو پاساوە بەڵێنەکانی خۆی پێشێلبکات؟ لێرەدا پێویستدەکات ئێمە لەدوو ڕەهەند و گۆشەنیگاوە تەماشای ئەم کەسە بکەین.

یەکەم، وەکو کەسێک کە خاوەنی دەسەڵات و سەروەرییە، بۆیە مادام هەڵگری ئەم سیفەت و خاسیەتەیە، نابێت پاساو بۆ هیچ کەسێک بێنێتەوە بەرامبەر بەڕەفتارەکانی خۆی لەنێو دەوڵەتدا.

دووەم، ئەو هەر تەنیا و تەنیا فەرمانبەرێکە لەنێو ئەم وڵاتەدا، ڕاستە فەرمانبەری یەکەم و باڵادەستە، بەڵام لەسەریەتی پاساو بۆ هەموو ئەم کارانەی بێنێتەوە کە لەنێو وڵاتەکەیدا ئەنجامیان دەدات.

لەمیانەی ئەم دوو سیفەتەیدا، دەردەکەوێت کە ئەم وەکو سەرۆکی وڵات، دەتوانێت بەپێی یەکێک لەم سیفەتانە، خۆی لەم بەڵێنانە بدزێتەوە، کە بەسیفەتەکەی تری خۆی بڕیاری لێداوە. بەڵام، خۆ ئەگەر یەکێک لەوڵاتەکان، یا سەرۆکی وڵاتەکە، ئەم میتۆدەی بەئاشکرا ڕاگەیاند و کارپێیکرد، ئەوە کارێکی ئاساییە ئەگەر کەسانی تر بیانەوێت خۆیانی لێ لابدەن، یا ئەوەتا لەگەڵ خەڵک و لایەنی تر یەکبگرن بۆ بەرەنگاربوونەوەی

بانگەشەکانی، بەوەش دەردەکەوێت کە سیاسەت ئامانجی خۆی ناپێکێت و بەهەڵەدا دەچێت ـ لەبواری ڕاستگۆیی و ڕاشکاویدا. سەرەڕای ئەوەی هەموولایەک پەنا دەبەنە بەر هەموو جۆرە فڕت و فێڵ و ساختەچێتییەک و پشتی پێدەبەستن، لەگەڵ ئەوەشدا دیارە میتۆدی سیاسەتی دوو فاقی وەکو ئەوەی خرایەڕوو، میتۆدێکی دادپەروەرانە نییە.

(2)

ئەگەر یەکێک لەوڵاتە دراوسێیەکان گەیشتە ئاستێک لەمەزنێتی و گەورەیی و بەهێزی، بەجۆرێک بووە هۆی چاندنی ترس و دڵەڕاوکێ لەنێو وڵاتانی تردا، ئایا دەشێت گریمانی ئەوە بکرێت، کە بەهۆی ئەم هێزەی هەیەتی، گەرەکیەتی کۆنترۆڵی وڵاتانی دەوروبەری خۆی بکات و داگیریان بکات؟ ئایا سەرهەڵدانی ئەم ڕەوشە تازەیە، ماف بەوڵاتانی دراوسێی دەدات کە لاواز و بێهێزن، بچن هاوپەیمانێتی لەنێوان خۆیاندا ببەستن، هێز کۆبکەنەوە و هێرشبکەنە سەر ئەم وڵاتە، بەبێ ئەوەی ئەم وڵاتە هیچ کارێکی دوژمنکارانەی ئەنجامدا بێت؟

هەر وڵاتێک ئاوا بەئاشکرا بانگەشەی حەزی داگیرکاری خۆی بکات، دانیپێدابنێت کە نیازی هەیە وڵاتانی تر داگیربکات، بەشێوەیەکی خێرا خۆی دووچاری شەڕ و ماڵوێرانی دەکاتەوە. وڵاتی بەهێز، بەردەوام پێش وڵاتانی بێهێز دەکەوێت، بۆیە هاوپەیمانێتی نێوان وڵاتانی لاواز لەنێوان خۆیاندا بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەم وڵاتە بەهێزەی، کە دەتوانێت سیاسەتی پەرتکە و زاڵ بە پەیڕەوبکات، هیچ سودێکی نییە. بەمشێوەیە دەردەکەوێت ئەم میتۆدە سیاسییەی پشت بەزیرەکی و وریایی دەبەستێت، ئەگەر بێت و ئاشکرا بکرێت و ڕابگەیەنرێت، بێگومان مەبەست و ئامانجی تەواوی خۆی ناپێکێت و لەناوی دەبات، کەواتە ئەوەش میتۆد و سیاسەتێکی دادپەروەرانە نییە.

(3)

ئەگەر وڵاتێکی بچوک هەبوو، بەڵام بەهۆی هەڵکەوتەی جوگرافی خۆیەوە، ببووە ڕێگر لەبەردەم یەکگرتن و بەیەکگەیشتنی چەند وڵاتێکی گەورە و زلهێز، لەکاتێکدا ئەم جۆرە نزیکییە بۆ وڵاتانی گەورە بایەخ و گرنگی

خۆی هەیە لەپاراستن و گەشەپێداندا، ئایا ئەم وڵاتانە بۆیان هەیە ئەو وڵاتە بچوکە داگیربکەن، بەزەبری هێز بیکەنە بەشێک لەخۆیان؟

ئاساییە کە بڵێین وڵاتانی گەورە و بەهێزی پەیوەست بەم پرسە، ناتوانن هەر زوو گرتنەبەری ئەم میتۆد و شێوازەی داگیرکردنە ڕابگەیەنن. ئەگەر ڕایانگەیاند، ئەوە لەم حاڵەتەدا دوو ئەنجام دێتە پێش، یا ئەوەتا وڵاتە بچوکەکان کە دەکەونە بەر هەڕەشە یەکدەگرن لەدژیان، یا ئەوەتا پەنا بۆ وڵاتانی تری گەورە و بەهێز دەبەن بۆ ئەوەی بیانپارێزن، بەوەش وڵاتانی گەورە شەڕ دەکەن بۆ قوتدانی ئەم نێچیرە بچوکە.

کەواتە، ئەم میتۆدەش سەرکەوتونییە، چونکە بەهۆی ئەوەی ئاشکرادەکرێت و ڕادەگەیەنرێت، شکست دێنێت. بۆیە وا دەردەکەوێت کە ئەم سیاسەتەش دادپەروەرانە نییە، بگرە هەر زۆردارانەشە، چونکە ئەگەر زۆرداری و زوڵم هەر خۆی بابەت و کێشەیەکی بچوکیش بێت، بەڵام ئەم شێوە ڕەفتارە، زوڵم و زۆردارییەکی زۆر گەورە لەخۆیەوە دەگرێت.

سێیەم: لەبارەی مافی جیهانی

لێرەدا من باسی ناکەم و ناچمەسەری، چونکە هاوشێوە و لێکچووە لەگەڵ بابەتی مافی گەلان، ئاسانە ئەو میتۆدانە دەستنیشانبکرێن کە دەگیرێنەبەر و پەیڕەودەکرێن، ئینجا ئاسانیشە هەڵسەنگاندنیان بۆ بکرێت.

****

کەواتە بەپێی ئەم شرۆڤەیەی پێشوتر، بۆمان دەردەکەوێت ناکۆکی و دژکاری، نێوان ئەم میتۆدە سیاسییانەی کە پەیڕەودەکرێن، پێوەرێکی زۆر باشن بۆ دۆزینەوە و دەستنیشانکردنی جیاوازی و ناکۆکی نێوان سیاسەت و ئەخلاق ـ ئەخلاق وەکو عەقیدەی ماف. بەڵام دەبێت ئەوەش بزانین کە بەچ مەرجێک میتۆدە سیاسییەکان گونجاو و تەبادەبن لەگەڵ مافی گەلاندا.

لەڕاستیدا، ئێمە ناتوانین بگەینە ئەنجامی ڕەها بەوەی ئەم میتۆدانە هەر تەنیا لەبەرئەوەی خۆیان ڕادەگەیەنن و ئاشکرادەکەن، ئەوە مانای وایە دادپەروەرانەن، لەبەرئەوەی هەر کەسێک لەتوانا و هێزی خۆی دڵنیابێت، چیتر پێویستی بەوە نییە میتۆد و بیروباوەڕی خۆی بشارێتەوە.

ئەو مەرجەی کە بەشێوەیەکی گشتی دەکرێت وەکو پێوەرێک تەماشای بکەین و دایبنێین بۆ ئەوەی بزانین کە ئایا مافی گەلان مومکینە؟ پێش هەموو شتێک بریتییە لەوەی دەبێت سیستمێکی ماف و مافپەروەری و یاسایی بوونی هەبێت. هیچ مافێکی گشتی بوونی نابێت، ئەگەر ئەم سیستمە بوونی نەبێت، هەر چەمکێک بۆ هەبوونی ماف ئەگەر بکرێت لەدەرەوەی ئەم سیستمەدا وێنابکرێت ـ بۆ نمونە، وەکو باری سروشتی ـ ئەوە تەنیا لەچوارچێوەی مافی تایبەتدایە، نەوەکو مافی گشتی.

دیارە لەبارەی ئەم باسەوە، ئێمە پێشتر ئەوەمان ڕوونکردەوە کە یەکێتی لەنێوان وڵاتان، ئەگەر هەر بەتەنیا بۆ دوورخستنەوەی جەنگ بێت، ئەوە هاوشانە لەگەڵ تاکە ڕەوشی ئامادەیی ماف کە گونجاو و تەبا بێت لەگەڵ ئازادی ئەم وڵاتانە.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە سازانی سیاسەت لەگەڵ ئەخلاق، کارێکی مومکین نییە، تەنیا لەمیانەی شێوە و فۆڕمێکی یەکێتی نێوان وڵاتان نەبێت ـ بەپێی ئەم

سیفەتەش پێدراوێکی پێشینەیی و بەراییانەیە بەپێی بنەماکانی ماف، پێویستیشە. بنچینەی هەموو وریایی و زیرەکییەکی سیاسی لەسەر ئەنجامدانی یەکێتییەکی لەم جۆرە وەستاوە بەهەموو ئەو مانایانەی لەخۆیەوە دەگرێت. لەدەرەوەی ئەم ئامانجەدا، وریایی و توانای سیاسی، هەر هەمووی، دەچێتە خانەی گەمژەیی و زۆردارییەکی دەمامکدار.

هەموو ئەم خۆپارێزییە زەینییانەی لەکاتی ئامادەکردن و دانانی پەیمانی گشتیدا پشتیان پێدەبەسترێت، لەمیانەی خستنەڕووی گوزارشتی ئاڵۆز و تەمومژاوی نارۆشنەوە، دەبێتە هۆی ئەوەی هەر لایەنێک دواتر، لەکاتی پێویستدا، بتوانێت بەم شێوەیە ئەم پەیماننامەیە شرۆڤەبکات، کە لەبەرژەوەندی خۆیدایە.

بۆ نمونە گوزارشتی وەکو: ڕەوشی ئێستا کە هەیە، ئەم ڕەوشەی کە دەبێت دواتر بێتەدی. یا گوزارشتی گریمانەیی کە لەسەر کۆمەڵێک وێناکردنی مەبەستداری شەڕخوازانە دادەمەزرێت لەلای ئەوانیتردا. یا دەستگرتن بەپاساوی وا گوایە بەهێزی و باڵادەستی وڵاتانی تر مەترسییەکی گەورەیە لەئایندەدا و

هەر ڕوودەدات، پێویستدەکات پێشی لێبگیرێت و بنەماکانی ئەم هێزە هەڵبوەشێنرێتەوە، سەرچاوەکانی خاپوربکرێت. یا ئەوەی ناودەنرێت هەڵەی فەلسەفی، کە لەسەر بنەمای قوتدانی وڵاتانی بچوک لەلایەن وڵاتانی گەورە دامەزراوە، ئەوەش هەڵە و گوناهێکی گەورەیە، گوایە وڵاتانی گەورە و زلهێز لەمیانەی ئەم کارەیاندا خزمەتێک پێشکەشی جیهان دەکەن(١٧)

سیاسەت دێت دوو فاقی خۆی لەئاست ئەخلاقدا، دەکاتە پاساوێک کە پێویستی پێیەتی تاوەکو بەو ئاڕاستەیە، یا ئەویتردا لەئاڕاستەکانی ئەخلاق بەکاریان بێنێت، لەپێناو خزمەتکردنی ئامانجە تایبەتییەکانی خۆی. هەریەک لەخۆشویستنی مرۆڤ، ڕێزگرتن لەمافەکانیان، دوو ئەرکن لەسەر مرۆڤ. ئەرکی یەکەم ـ خۆشویستنی مرۆڤەکان ـ ئەرکێکی مەرجدارە و دەبێت پەیڕەوبکرێت، لەکاتێکدا ئەوەی دووەم ـ ڕێزگرتن لەمافەکانی مرۆڤ ـ وەکو شتێکی نامەرجدار وایە، واتا شتێکی ڕەهایە و پێویستە لەهەر کەسێک کە دەیەوێت بیباتەوە، هەست بەخۆشی و باشی و چاکەخوازی بکات و دڵنیابێت لەوەی پێشێلی ئەم کارانەی نەکردوە.

سیاسەت بەتەواوی هەماهەنگ و گونجاوە لەگەڵ ئەخلاق ـ ئەخلاق بەمانا خەلقییەکەی ـ بۆ ئەوەی کە دەبێت مافی خەڵک بدرێتە دەست دەسەڵاتداران. کەچی ئەخلاق بەمانای دووەم ـ ئەخلاق وەکو عەقیدەیەک بۆ ماف ـ لەبری ئەوەی سیاسەت کڕنۆشی بۆ ببات، کە دەبێت وابێت و پێویستیشە وابێت، ئەوە دەبینین هەوڵدەدات ناکۆکی لەگەڵدا دروستبکات و لێکتێنەگەیشتن بەرهەمدێنێت، بگرە سیفەتی واقیعییەتی لێ دادەماڵێت و هەموو ئەرکەکان دەگێڕێتەوە بۆ سۆز و بەزەیی پێداهاتنەوە.

خۆ ئەگەر سیاسەت ئازایەتی بکات و دەرفەت بداتە فەلسەفەکاران تاوەکو بنەماکانی خۆیان بڵاوبکەنەوە، ئەوە بۆی دەردەکەوێت کە لەنێو میتۆدەکانی خۆیدا، پشتی بەچ فرت و فێڵ و ساختەچێتییەک بەستوە. لەپێناو ئەم مەبەستەدا، لێرەدا من پێشنیازی بنەمایەکی باڵای دووەم دەکەم کە جەختدەکاتە سەر مافی گشتی و بەم شێوەیە دایدەڕێژم: "هەموو ئەم میتۆدانەی، کە پێویستیان بەوەیە ڕابگەیەنرێن و ئاشکرابکرێن ـ تاوەکو ئامانجەکانی خۆیان بپێکن ـ پێویستە لەیەک کاتدا، تەبا و گونجاو بن لەگەڵ ماف و سیاسەتدا".

ئەگەر ئەم سیاسەتە نەتوانێت بگاتە ئامانجەکانی خۆی تەنیا لەمیانەی ڕاگەیاندن و ئاشکراکردنیەوە نەبێت، مانای وایە گونجاو و تەبایە لەگەڵ کۆی گشتی گەل (خۆشگوزەرانی ـ بەختەوەری)، ئەو گەلەی کە ئەرک و فرمانی سیاسەتمەدارانی ئەوەیە، خۆیان لەگەڵی بگونجێنن بەجۆرێک خەڵک ڕازیبن لەڕەوش و ژیانی خۆیان. خۆ ئەگەر گەیشتن بەم ئامانجە دەشێت بێتەدی بەبێ ئاشکراکردن و ڕاگەیاندنی میتۆدی کار، واتا لەمیانەی لابردنی هەموو گومانێک لەسەری، ئەوە لێرەشدا بێگومان دەبێت گونجاو و تەبا بکرێتەوە لەگەڵ مافی گشتی خەڵک، چونکە تەنیا مافی گشتی دەتوانێت مسۆگەری گونجان و تەبایی لەنێوان ئامانجی هەمووان دروستبکات.

لەبۆنەیەکی تردا دەگەڕێمەوە سەر ئەم پرسە، زیاتر ڕاڤەیدەکەم و ڕوونیدەکەمەوە، بۆیە لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم پرسەکە، بریتییە لەپرسی داڕشتنێکی باڵا و ئاستبەرز، ئەوەش بۆ ئەمە دەگەڕێتەوە کە هەموو مەرجە ئەزمونگەرییەکان ــ مەرجەکانی میتۆدی خۆشبەختی ـ لەم شێوە داڕشتنەدا لادراون و دوورخراونەتەوە و وەکو

ماددەیەک وەرنەگیراوە کە توانای دارشتنی یاساییانەی هەبێت و تەنیا پرسی ڕەوایی لێرەدا ڕەچاوکراوە.

****

ئەگەر بەدیهاتنی باڵادەستی و سەروەری مافی گشتی، لەمیانەی پرۆسەی پێشڤەچوونێکی بێکۆتایی زەمەنییەوە بێتەدی، ئەوە بێگومان ئەرکێکە لەواقیعدا، پاساوەکانی لەمیانەی هیوای ڕاستەقینەوە خۆی دەردەخات.

ئاشتی هەمیشەیی دەبێت لەدوای ئەم شتەوە بێت کە تا ئێستا بەهەڵە ناونراوە ڕێککەوتننامەی ئاشتی، لەکاتێکدا ئەوانە هەمووی لەڕاستیدا، هەر تەنیا ڕێککەوتنی ئاگربەستن.

بەدیهێنانی ئەم پرۆژەیە، بیرۆکەیەکی پوچ و بەتاڵ نییە، بەڵکو ئەرکێکە هێدی هێدی دێتەدی و بەهەنگاوی متمانەدار و گرنگن، بەردەوام هەنگاو دەنێت بۆ پێشەوە.

پێویستە هیوای ئەوەمان هەبێت کە ئەم هەنگاوانە بەپێی پێشکەوتنی زەمەن، هێدی هێدی خێراتر بن.

کۆتایی

پەراوێزەکان:

1) پاشایەتی بەمیراتی و بۆماوەیی پشتاوپشت، ناگوازرێتەوە بۆ وڵاتێکی تر، دەشێت مافی پاشایەتی و دەسەڵاتدارێتی لەکەسێکەوە بگوازرێتەوە بۆ کەسێکی تر لەمیانەی بۆماوەیی و پشتاوپشتکردنی دەسەڵاتدا. لەم حاڵەتەشدا، دەوڵەت دەبێتە خاوەنی پاشایەکی تازە، بەو سیفەتەی کەسێکە پێشتر خاوەنی وڵاتێکی تریشە، بەڵام ناکرێت ببێتە خاوەنی دەوڵەتەکە.

2) یەکێک لەشازادە بولگارییەکان ئاوا وەڵامی ئیمپڕاتۆرێکی یۆنانی داوەتەوە کاتێک داوایلێکردووە ئەوان وەکو دوو کەس بەتەنیا شەڕبکەن بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نێوان خۆیان، لەبری ئەوەی خوێنی خەڵک و سوپاکەیان بڕژێت، ئەویش پێی دەڵێت:" ئەو ئاسنگەرەی ماشەی هەیە، لەنێو کورەی ئاگردا بەدەستەکانی ئاسنی سورکراوە و گەرم دەرناهێنێت".

3) بە بەلاش نییە کە ئێمە تا ئێستا هەر پرسیار لەبارەی ئەوە دەکەین، کە ئایا دەشێت لەنێو عەقڵی پەتی و یاسا سەپێنراوەکانی تری بڕیاردەر و ڕەتکەرەوەو یاسا ڕێگاپێدراوەکاندا، شتی وا هەبێت. بەگشتی یاساکان بنەمای پێداویستی کردەیی بابەتی ڕەچاودەکەن، بۆیە ڕێگا بەئەنجامدانی هەندێک کاری کەم دەدرێت، بۆیە

یاسای ڕێگاپێدەر ڕەنگە مرۆڤ ناچاربکات هەندێک کار ئەنجام بدات بەبێ ویستی خۆی، ئەوەش مرۆڤەکان دووچـاری ناکۆکی دەکـات لـەوەی کە ئەگەر بابەتی یاساکان خۆیان هەمان مانایان هەبێت لەم دوو حاڵەتەدا. لـەبـارەی یـاسـای ڕێـگـاپـێـدەر کـە ئێمە ئێستا باسی لێوەدەکەین، ئـەم ڕەتکردنەوەیەی گریمانی دەکـات، تەنیا لەبارەی شێوەی ئایندەیی بەدەستهێنانی مافە ـ بۆ نمونە وەکو مافی میرات و بۆماوەیی ـ لەکاتێکدا ڕتکردنەوەی ئەم حاڵەتە، واتا ڕێگاپێدان بەم حاڵەتە مانای دەستبەسەرداگرتنی ئێستا دەگەیەنێت. ئەوەش ئەگەرچی حاڵەتێکی ناشەرعی و ناڕەوایـە، دەکرێت وەکو حاڵەتێکی ڕەوا تەماشابکرێت لەکاتی گواستنەوە لـەحـاڵـەتـی سـروشـتـییـەوە بـۆ حـاڵـەتـی مـەدەنـیـیـەت، ئـەوەش لەمیانەی یاسایەکی ڕێگاپێدەر لەیاساکانی مافی سروشتیدا. بەڵام، هەر دەستبەسەرداگرتنێک کە بەنیازپاکیش بێت، دوای ئەنجامدان و دەرکەوتنی لەنێو حاڵەتی سروشتیدا قەدەغەیە. ئەوە لەبارەی حاڵەتی بەدەستهێنانی پاش حاڵەتی گواستنەوەش بۆ مەدەنییەت هەر ڕاستە.

لەنێو حاڵەتی مەدەنیشدا ئەم جۆرە دەستبەسەرداگرتنە هەمیشەییە بوونی نابێت، چونکە هەر کاتێک ڕوویدات دەشێت پوچەڵبکرێتەوەو وەکو پێشێلکردنێکی مافی

سروشتی تانەی لێبدرێت. لێرەدا هەر تەنیا ویستم سەرنجی فەقیهەکانی یاسای سروشتی ڕابکێشم بۆ بیرۆکەی (یاسای ڕێگاپێدەر) کە هەر خۆی لەناکاو بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەخەیاڵی هەموو بیرکردنەوەو عەقڵێکی ڕێکخراودا دێت، بەتایبەتیش ئەوانەی بڕوایان بەیاسا مەدەنییەکان هەیەو زۆر پشتی پێدەبەستن ـ بەتایبەتیش لەبواری مافی مەدەنیدا. لەگەڵ ڕەچاوکردنی جیاوازی ئەوەی کە یاسای ڕەتکەرەوە تەنیا لەنێو یاسای سروشتیدا خۆی بەرجەستەدەکات و ڕێگاپێدانیشی وەکو مەرجێک پێویست نییە، بەڵکو دەچێتە خانەی ڕیزپەڕی. بۆیە دەگوترێت ئەم پرسە قەدەغەیە تەنیا لەماددەکانی وەکو (1،2،3، ...) تاد نەبێت. بەمشێوەیە کۆمەڵێک ڕێزپەڕ دەخرێنە نێو یاساکان، نەوەکو بەپێی پرنسیپێک لەپرنسیپەکانەوە بێت، بەڵکو بەڕێکەوتەو بەپێی ڕەوشەکەیە. خۆ ئەگەر وا نەبووایە، ئەوە دەبوو مەرجەکان لەمیانەی (قەدەغەکردنی یاساییەوە) دابنرێن، ئەو کاتەش دەبوو بەیاسایەکی ڕێگاپێدراو.

ئەوەی جێگای داخ و پەژارەیە، ئەوەیە کە لایەنە پەیوەندیدارەکان ڕاستەوخۆ دەستبەرداری ئەم پرسە بوون کە کۆنت (ڤۆن ویندیش گریتس) خستبوویەڕوو، ئەم پیاوە عاقڵ و تێگەیشتوەی جەختیکردبووە دوا خاڵی وردی نێو ئەم کێشەیەو خستبوویەڕوو، کە تا ئێستاش

بەبێ چارەسەر ماوەتەوە. چونکە توانای خستنەڕوو لەمیانەی ئەم جۆرە دارشتنەدا (کە هاوشێوەی نمایشکردنی فۆڕمی ماتماتیکستەکانە) تاکە پێوەری ڕاستەقینەی یاسادانانە کە دەتوانرێت لەگەڵ خۆی و لەناوخۆیدا گونجاو تەبا بێت، چونکە ئەگەر ئەم بنەمایە نەبێت، ئەوە مافی مسۆگەر و دڵنیا، دەبێتە خەون و وەهم. بەگوتەیەکی تر، زۆر یاسای گشتی ـ جێگیر هەن، بەڵام پێدەچێت یاسای سەرتاپاگیر بوونی نەبێت، ئەو یاسایانەی کە نمایشی بیرۆکەی یاسا دەکەن.

4) زۆر لەتوێژەران پێیان وایە مرۆڤ نابێت مامەڵەی دوژمن لەگەڵ مرۆڤێکی تردا بکات، مەگەر ئەو کاتە نەبێت کە بەڕاستی دەستدرێژی کردبێتە سەر خەڵکانیتر. هەموو کەسێکیش بەچاوی دوژمن تەماشای ئەو کەسە دەکات کە بەڕاستی زیانی پێگەیاندوین، ئەوەش کارێکی تەواو دادپەروەرانەیە کاتێک ئەم دوو کەسە لەچوارچێوەیەکی شەرعی و یاساییدا بژین. کاتێک دوو مرۆڤ دەچنە نێو ئەم حاڵەتە، ئەوە هەر یەکەیان لەمیانەی ئەو دەسەڵاتەی کە باڵادەستە و بوونی هەیە و ملکەچن بۆی، دڵنیایی بەئەویتریان دەدات. بەڵام مرۆڤێک، یا گەلێک کە لەنێو حاڵەتی خۆڕسکی و سروشتیدا بێت، ئەم ئاسایشەم لێدەستێنێتەوەو هەست بەدڵنیایی ناکەم بەرامبەریان. تەنانەت هەر خۆی ژیانی بەمشێوەیەی لەتەنیشتم

ئازابەخشە و ئازارمدەدات ئەگەر هیچیش نەکات، چونکە لەنێو حاڵەتی ئاژاوگەریدا من بەردەوام دەکەومە بەر هەڕەشەی ئەم. تاکە ڕێگاش ئەوەیە، یا ناچاری بکەم وەکو من بێتە ژێربار و دەسەڵاتێکی یاسایی، یا ئەوەتا لەخۆمی دووربخەمەوە. کەواتە ئەوە بنەمای سادەی هەموو ماددەیەکی یاساییە: پێویستە لەسەر هەموو ئەو خەڵکانەی کە دەشێت لەکارلێکردنداین لەگەڵ یەکتری، دەبێت بچنە ژێرباری دەستورێکی مەدەنی. هەموو دەستورێکی یاسایی لەمیانەی پەیوەستبوونی خەڵک پێیەوە شەرعییەتی خۆی وەردەگرێت بەسەر:

ا) یاسای مەدەنی، کە بۆ خەڵک و گەلێک دادەنرێت.

ب) یاسای گەلان، کە پەیوەندی نێوان گەلان ڕێکدەخات.

ج) یاسای جیهانی، وەکو ئەوەی خەڵک و حکومەتەکان لەپەیوەندی دەرەکی خۆیاندا کارلێکدەکەن، وەکو ئەوەی هەموویان هاوڵاتی یەک شاری گەورەی مرۆڤانە بین.

ئەم جۆرە پۆلێنکارییە هەر لەخۆوە نییە، بەڵکو پێویستە بۆ بەدیهێنانی بیرۆکەی ئاشتی هەمیشەیی، چونکە ئەگەر یەکێک لەمانەی پەیوەندی ماددی هەیە لەگەڵ خەڵکانی تر و توانای پەنابردنە بەر هێزی هەبوو، هەر لەنێو حاڵەتی خۆڕسک و سروشتیدا مایەوە، حاڵەتی جەنگ و شەڕ هەر لەخۆیەوە بەرپا دەبێت، ئەوەش حاڵەتێکە هەمووومان دەمانەوێت خۆمانی لێ دەرباز بکەین.

5) ناکرێت ئـازادی یاسایی ـ ماف کە دەرەکییە وا پێناسە بکەین کە بریتییە لەوەی "مرۆڤ تێیدا دەتوانێت هەر شتێک بکات کە گەرەکیەتی، بەمەرجێک زیان بەهیچ کەسێکی تر نەگەیەنێت". لێرەدا دەبێت بپرسین وشەی "دەتوانێت" مانای چییە؟ بریتییە لەتوانای ئەنجامدانی کارێک کە هیچ زیانێک بەهیچ کەسێک نەگەیەنێت. کەواتە دەکرێت وشـەی "دەتوانێت" وا پێناسەبکەین "ئازادی بریتییە لەتوانای ئەنجامدانی کارێک کە زیانی بۆ کەس نەبێت".

بەمانایەکی تر، واتا مرۆڤ هەر چییەک بکات، زیانی بۆ کەس نەبێت، تەنیا کاتێک کارێک بکات کە زیانی هەیە، ئەو کاتە ئازاد نییە. ئەم قسەیە زۆرتر لەدروشم و قسەی سەر زارەکی دەچێت و زۆر گوتنە. بۆیە وا باشترە ئازادی یاسایی ـ دەرەکی ـ خۆم وا پێناسەبکەم، کە بریتییە لـە" ئـازادی مـن بریتییە لـەوەی بۆ هیچ یاسایەکی دەرەکی ملکەچ نەکەم، جگە لەم یاسایانەی کە خۆم توانیومە ڕەزامەندیان لەسەر پیشان بدەم". هەروەها سەبارەت بەیەکسانی یاسایی –دەرەکی– لەنێو دەوڵەتدا، بریتییە لەو پەیوەندییەی کە لەنێوان هاوڵاتیاندا دێتە ئارا، بەوەی بەپێی یاسا کەس بۆی نییە کەسێکی تر بچەوسێنێتەوە.

مادام بنەمای ملکەچی بۆ یاسا بەشێوەیەکی گشتی پێشتر

لەنێو بیرۆکەی دەستوری سیاسیدا هەبووە، ئەوە لێرەدا پێویست بەوە ناکات پێناسە بکرێت. ڕاستی و دروستی ئەم مافە خۆڕسک و سروشتییانە کە هاوشانی مرۆڤن و هەرگیز ناکرێت پوچبکرێنەوە، ئەو کاتە لەلای ئێمە بەرز و باڵاتر دەبێت کاتێک بیر لەبوونەوەرە باڵاکان دەکەینەوە، ئەو کاتە بیر لەپەیوەندی یاسایی نێوان خەڵک و ئەم بوونەوەرانەش دەکەینەوە لەگەڵ یەکتردا، یا ئەو کاتەی بەدوای ئەم جۆرە بیرکردنەوەیەدا دەچین و بیر لەمرۆڤ دەکەینەوە وەکو هاوڵاتی نێو جیهانێک کە لەسەروی هەست و هەستپێکردنەوە بێت، بەو سیفەتەی کە هاوڵاتییەکی سەرو هەستپێکراوییە. لەواقیعدا، ئەوەی پەیوەندی بەئازادی خۆمەوە هەیە، خۆم نابەستمەوە بەو یاسا خواییانەی، کە من خۆم ناتوانم لەمیانەی عەقڵی خۆمدا بیانناسم و بیانزانم، مەگەر ئەوە نەبێت کە خۆم پێشتر لەسەریان ڕازی بووبم ـ چونکە من خۆم سەرەتا لەمیانەی عەقڵی تایبەتی خۆمەوە بیرۆکەیەک لەبارەی ویستی خوایی دروستدەکەم تا تێیبگەم. بەڵام لەبارەی بنەمای یەکسانییەوە، کاتێک گریمانی هەبوونی بوونەوەرێکی باڵا دەکەم لەپاش خوا کە بەرزترین و باڵاترین بوونەوەرە لەنێو جیهاندا ـ ئەیۆنێکی گەورەتر ـ کە لەلای گنۆسییەکاندا ڕوحێکە لەلایەن عەقڵی نەمرەوە بەرهەمهاتوە، ئەوە هیچ پاساوێک نییە بۆ ئەوەی

من تەنیا ئەم فرمانە جێبەجێبکەم کە ڕەوشـی خۆم بەسەرمدا دەیسەپێنێت، واتا تەنیا من دەبێت ملەکچی بکەم و فرمانەکان بەجێبگەیەنم، ئەویش تەنیا فرمان دەربکات، ئەوەش ئەرک و فرمانی هەردووکمانە من و ئەیۆن.

لەم حاڵەتەدا، بنەمای یەکسانی ـ وەکو بنەمای ئازادی ـ بەسەر پەیوەندیمان لەگەڵ خوادا پراکتیک ناکرێت، چونکە ئـەم بـوونـەوەرە تاکە بـوونـەوەرە بیرۆکەی جێبەێکردنی فرمانی بەسەردا ناسەپێت. لەبارەی مافی یەکسانیش لەنێوان هاوڵاتیاندا وەکو ڕەعییەت، وەڵامی ئەم پرسیارەی کە دەڵێت: ئایا دەشێت قبوڵی ئەوە بکرێت چینێکی ئەریستۆکراتی نەبیلی بۆماوەو پشتاوپشت بوونیان هەبێت؟ وەڵامـەکـە بەمشێوەیەیە: پێویستە کاتێک ئەم پرسیارە دێتە پێشەوە، تەماشای ئەم پۆست و پلەو پایانە بکەین کە بەم کەسانە دەدرێـت، پێش هەموو شتێک پێویستە ئەم کەسە توانای هەبێت، واتا توانا دەکەوێتە پێش ئینتیمای چینایەتی. ئایا ئەم پۆستە لەتوانای کەسەکە گـەورەتـرە؟ یا پۆستەکە لەپێگەی چینایەتی ئەم کەسە مەزنترە؟ خۆ ئەگەر هاوسەنگی نەبێت لەنێوان پێگەی چینایەتی و پۆستی پێدراو، ئەوە دیارە ویستی گشتی گەل هەرگیز بەمە ڕازی نابێت ـ ویستی گەل لەسەر بنەمای یەکسانی لەهەموو مافێکدا.

ئەو کەسەی لەبنەماڵەیەکی سەر بەچینی ئەریستۆکراتی نەبیل لەدایکدەبێت، خۆی ئەمە نییە کە هەیە، مەرج نییە نەبیل بێت وەکو کەس تاوەکو پۆستێک وەربگرێت، چونکە ئەوە بەرپرسیارێتییەو دەبێت لەڕێگای توانای کەسییەوە ئەم پۆستە بەدەستبێت. لێرەدا پێگەو پۆست وەکو موڵکداری تایبەت تەماشاناکرێت و پەیوەست نییە بەتاکەکەس، بەڵکو پەیوەستە بەو شوێن و پێگەیەی وەریدەگرێت، بەهیچ شێوەیەک ناکۆک نییە لەگەڵ بنەمای یەکسانی، چونکە ئەم کەسە دوای ئەوەی کارەکەی تەواودەبێت و دەستبەرداری پۆستەکەی دەبێت، دەگەڕێتەوە ڕێزی خەڵک و دەبێتەوە کەسێکی ئاسایی.

6) زۆرجار خەڵک پێیان وایە ئەم جۆرە نازناوانەی بەپاشاکان دەدرێت و دەبەخشرێت وەکو (نمایندەی خوا لەسەر زەوی، جێبەجێکاری ویستی خواوەند لەسەر زەوی) زۆرتر لەلای خەڵک بۆ خۆ نزیککردنەوە و دووڕوویی خەڵک بەکارهاتوە تاوەکو خۆیان لەپاشاکان ببەنە پێش و جێگەی خۆیان لەکۆشک و دەرباری پاشاکاندا بکەنەوە. بەڵام من پێم وایە ئەم بۆچوونە لاوازە، چونکە لەبری ئەوەی ئەم نازناوە گەورانە پاشاکان سەرمەست و بێهۆشبکەن، پێویستە ببنە هۆی ئەوەی زیاتر پاشاکان بەرەو سادەیی و خاکیبوونی

ویژدانی ببات، ئەوە ئەگەر پاشاکە خۆی خاوەنی دڵێکی زیرەک بوو، کە گریمان دەکرێت هەر واش بێت، ئەگەر بیری لەوە کردەوە کە بەرپرسیارێتییەکی گەورەی لەسەر شانە، بەرپرسیارێتییەک لەوزەی مرۆڤەکان گەورەتر و باڵاترە لەوەی مرۆڤ بتوانێت بەرگەی بگرێت. مەبەستم بەرپرسیارێتی ئیدارەدانی پیرۆزترین شتە کە خوا لەنێو جیهاندا دەیبینێت و بەخشیویەتی، واتا مافی خەڵک و شەونخونی لەپێناو پاراستنی ئەو مافانەی کە خوا بەمرۆڤی بەخشیوە و پیرۆزە لەلای خواو چاوی خوای لێ وننابێت.

7) مالێ دووپان بەو زمانە لوس و پوچ و بەتاڵەی خۆی، شانازی بەوە دەکرد گوایە لەکۆتاییدا، دوای چەندین ساڵ لەتاقیکردنەوەو ئەزمون، گەیشتۆتە ئەو باوەڕەی بڕوا بەقسەکەی بۆب بکات، کە دەڵێت:" لێگەڕێن با شێتەکان وتووێژبکەن و دژکاری یەکتری بکەن لەبارەی باشترین جۆرەکانی حوکمڕانی، باشترین حوکمڕانی بریتییە لەباشترین ئیدارەدان". ئەگەر ئەم قسەیە بەو مانایە بێت کە باشترین حکومەت لەکار ئەو حکومەتەیە، کە باشترین ئیدارەی هەیە، ئەم کارەش وەکو ئەوەی سویفت ئاماژەی پێدەکات وەکو ئەوە وایە کەسێک بێت گوێزێک بشکێنێت ببینێت کرماوی بووەو لەجیاتی کاکڵەگوێز، کرمی بۆ دەربچێت. بەڵام ئەگەر بەو

مانایە بێت کە باشترین حکومەت لەڕووی ئیدارییەوە، باشترین شێواز و جۆری حکومەتدارییە، واتا باشترین جۆری دەستوری سیاسییە، ئەوە هەر بەڕەهایی هەڵەیە. هەرگیز مەرج نییە حکومەتێک کە لەڕووی ئیدارییەوە باش بێت، مانای وایە باشترین حکومەتە لەڕووی سیستمی سیاسیشەوە، هەرگیز باشیی ئیدارە مانای باشی حوکم نییە. باشە کێ لەتیتۆس، یا مارک ئۆرۆیلیۆس باشتربوو لەڕووی ئیدارەدانی وڵاتەوە؟ لەگەڵ ئەوەشدا، دۆمیسیانۆش هات جێگەی تیتۆسی گرتەوە، کۆمۆدۆسیش جێگەی مارک ئۆریلیۆسی گرتەوە. خۆ ئەم کارە هەرگیز لەنێو حکومەتێکدا ڕوو نادات کە سیستمێکی باشی هەبێت، ئەگەر ئەوان توانای دەسەڵات و حکوکمدارییان نەبووایە، ئەوە هەر زوو خەڵک ئەمەی بۆ دەردەکەوت و پاشاش زوو لەسەر کار لای دەبردن.

8) دەوڵەتی نەتەوەکان، لێرەدا کانت ئەم چەمکە بۆ ئەوە بەکاردێنێت کە پێچەوانەی دەوڵەتی نەتەوەییە، واتا دەوڵەتێک بۆ یەک نەتەوە وەکو ئەوەی لەو سەردەمانەدا خەریکبوو بڵاودەبۆوە. ئەم تێڕوانینەی کانت لەوەوە سەرچاوەدەگرێت، کە دەوڵەتی نەتەوەکان لەسەر بنەمای یەکسانی لەئەرک و ماف و دابینکردنی ئازادیدا سەرهەڵدەدات لەگەڵ بنەمای ملکەچی لەبەرامبەر

یاسادا. کانت بڕوای وابووە ئەگەر دەوڵەتێکی لەم شێوەیە بەپێی ئەم بنەمایانە بێتە دامەزراندن، هەر زوو هەموو گەلان داخوازی ئەوە دەکەن بێنە ناوییەوە و بەشێوەیەکی خێرا بڵاودەبێتەوەو مۆرکێکی هەرێمایەتی و نیمچە جیهانییانە وەردەگرێت. ڕەنگە لەئێستادا بتوانین ئەم بۆچوونەی کانت بەراوردبکەین بەیەکێتی ئەوروپا، کە بریتییە لەدەوڵەتی نەتەوەکان و بەپێی هەمان ئەم پرنسیپانەش دامەزراوە کە ئاماژەیان بۆ دەکات. (وەرگێڕی کوردی)

9) وا بەباش دەزانرێت ڕاستەوخۆ گەل ـ میللەت بێت مۆرکردنی ڕێککەوتننامەی ئاشتی بەسەر خۆیدا بسەپێنێت. دوای کۆتاییهاتنی جەنگ، لەپاش ڕۆژی سوپاسگوزاری، ڕۆژێک دابنێن بۆ پاڕانەوە لەئاسمان بەناوی دەوڵەت، لەبری ئەم تاوانانەی کە مرۆڤایەتی ئەنجامیان دەدات لەکاتی پێشێلکردن و گوێنەدان بەدەستوری شەرعی، کە پەیوەندی نێوان گەلان ڕێکدەخات. ڕەگەزی مرۆڤایەتی کە لەژێر پاڵنەری هەستکردن بەسەربەخۆیی، دێت پەیڕەوی شێوازێکی درندانە دەکات کە خۆی لەجەنگدا دەبینێتەوە ـ ئەگەرچی جەنگ هەرگیز ئەو شتانە یەکلایی ناکاتەوە کە بڕوا وایە کۆتاییان پێدێنێت، مەبەستم مافی هەر وڵاتێکە لەم جەنگەدا ـ نوێژ و دوعا و پاڕانەوە، کە

بۆ خوا بەرزدەکرێنەوە لەکاتی هەر سەرکەوتنێکدا کە بەدەستدەهێنرێت. تەنانەت ئەو سودانەش کە ئاڕاستەی خوای سەربازان دەکرێت ـ لەسەر شێوەی ئیسرائیلی ـ هەرگیز ناکۆک و دژکار نییە لەگەڵ بیرۆکەی ئەخلاقی کە ئێمە لەمیانەیدا وا وێنای خوا دەکەین کە باوکی مرۆڤایەتییە، چونکە ئەم نوێژ و سرودە ئاینییانە گوزارشت لەکوشتنی خەڵکانی تر و وێرانکردنی ماڵ و هیوا و ئاواتیان دەکات، جگە لەوەی کە گوزارشتە لەم شێوازانەی گەلان دەیگرنە بەر بۆ بەدەستهێنانی مافەکانیان کە بەهیچ شێوەیەک گوێ بەخەڵکانی تر نادەن.

10) هەر زوو لەنێو پێشینەیی و بەرایی سروشتدا دەردەکەوێت، ئەو پێشینەییەی کە مرۆڤ وەکو بوونەوەرێکی هەستی بەشێکبووە لێی و بنچینەیی بوونی بووە. ئێمە ناتوانین جۆری ئەم شێوە دیاریکراوە بزانین، مەگەر ئەو کاتە نەبێت کە گریمان بکەین وا داڕێژراوە بەپێی ئامانجێکی پێشوتر دیاریکراو لەلایەن ئافرێدەکەری جیهانەوە. زۆر بەوردی ئەم دەستنیشانکردنە پێشینەییەیە، کە بەگشتی ناوی دەنێین ویستی خوایی. ئەگەر وا تەماشای ویستی خوایی بکەین، کە هەر لەسەرەتای دامەزراندنی جیهانەوە بوونی هەیە، ئەوە ناوی دەنێین ویستی ئافرێدەکار. (ئۆگستین) ـ

لێرەدا دیارە کانت مەبەستی ئەوەیە وەکو ئەوەی قەشە ئۆگستین بەکاریدێنێت ـ وەرگێڕی کوردی.

بەڵام لەنێو سەمتی سروشتدا کە دێت پارێزگاری لەم سروشتە دەکات و بەرەو ئامانجی تایبەت ئاڕاستەیدەکات، کە مرۆڤ ناتوانێت بیریان لێبکاتەوە، یا بیانزانێت، بەڵکو هەر تەنیا لەمیانەی ئەنجامەکانەوە تەماشایاندەکات، ناودەنرێت ویستی ئاڕاستەکار. لەبارەی ڕووداوی تایبەتیش وەکو ئامانجەکانی خواوەند، چیتر ناوی نانێین ویستی خوایی، بەڵکو ئاڕاستەکار. بەڵام هەوڵدان بۆ ناساندنی بەو سیفەتەی کە وایە، ئەوە ئارەزوێکی شێتانەی مرۆڤە ـ چونکە لەواقیعدا دەچێتە خانەی موعجیزە، ئەگەرچی ڕووداوەکان ئەم ناوە هەڵناگرن ـ لەبەرئەوەی کارێکی بێهودە و بانگەشەیەکی پوچ و بەتاڵە ئێمە لەیەک ڕووداوەوە، ئینجا هەر چۆن بڕوا و متمانەیەکمان هەبێت، بیگرینەبەر تاوەکو بتوانین گوزارشت لەم بوارە بکەین، بەرەو بنەمایەکی تایبەت لەبنەما کاریگەرەکانی هۆکارێتی و بڵێین ئەم ڕووداوە ئامانجە، نەوەکو ئەنجامێکی سروشتی و میکانیزمێک بێت بۆ ئامانجێکی تر، کە ئێمە هەرگیز نایزانین.

هەروەها، دابەشکردنی ویستی خوایی، کە جێگای ڕێزە بەو شتانەی بوونیان هەیە لەنێو جیهاندا، بۆ ویستی گشتی خوایی و ویستی تایبەتی خوایی، کارێکی هەڵە

و ناشایستەیە ـ وەکو ئەوەی پێشتر، بۆ نمونە گوتمان ویستی خوایی بایەخ بەهەموو جۆرە ئافرێدەکراوەکان دەدات، بەڵام مرۆڤەکان جێدەهێڵێت بۆ ڕێکەوت ـ بۆیە ناونراوە گشتی، تاوەکو گوزارشت لەهەموو شتێک بکات و هیچ شتێکی تاک و تایبەتیش پەراوێز نەکات.

ڕەنگە خاوەنی ئەم بیرۆکەیە مەبەستیان کارە شایستەکانی ویستی خوایی بووبێت کە بەپێی ئامانج و مەبەستی ئەم بەڕێوەدەچێت و جێبەجێدەبێت، مەبەستم دابەشبوونیەتی بۆ ویستی خوایی ئاسایی ـ بۆ نمونە مەرگی سروشت و ژیانەوەی ساڵانەی لەگەڵ گۆڕانی وەرزەکانی ساڵدا. لەگەڵ ویستێکی زێدە وریا ـ بۆ نمونە پاڵنان و هێنانی دارو درەخت لەڕێگای ئاوی ڕووبار و دەریاکانەوە بەرەو کەناراوی سەهۆڵبەندانی بەستو، کە هیچ ڕوەکێکی تێدا ناڕوێت، ئەوەش لەبەرژەوەندی دانیشتوانی ئەم ناوچانە دایە، کە ئەگەر دیاردەی هاتنی ئەم دارو درەختانە نەبێت، ناتوانن بژین. لەم حاڵەتەی دواییدا، ئەگەرچی ئێمە دەتوانین لەهۆکارە فیزیاییە ـ میکانیکییەکەی ئەم دیاردانە تێبگەین، ـ بۆ نمونە، وەکو ئەوەی بڵێین دار و درەختەکان لەسەر لێواری ڕوبار و ناوچەی لەبارو گونجاو دەڕوێن، دەکەونە نێو ئاوی ڕوبارەکان، تێکەڵاوی دەریاکان دەبن، شەپۆڵەکانیش بەرەو ئەم شوێنە دورانە پاڵیان پێوەدەنێن. بەڵام خۆ

نابێت ئەم هۆکارە فیزیاییانە ئەوەمان لەبیر ببەنەوە کە ئامانجێکی لاهوتی هەیە سەرنجمان بۆ ویست و حیکمەتی خوایی ڕادەکێشێت لەنێو سروشتدا.

کەچی لەبارەی بیرۆکەی قبوڵکراو لەلایەن مەزهەب و ڕێبازە هزرییەکاندا، کە بانگەشەی هەبوونی یارمەتی و چاودێری وردی خوایی دەکەن، بۆ بەدیهاتنی ڕووداوەکان لەسەر ئاستی جیهانی هەستیدا، پێویستە ئێمە دەستبەرداری ئەم بیرۆکەیە بین. لەبەرئەوەی یەکەم، بانگەشەکردن بۆ گونجان و تەبایی لەنێوان ئەم کارانەی کە هەرگیز گونجاو و تەبا نین، خۆی لەخۆیدا دژکاری و ناکۆکییە. واتا داننان بەوەی کە هۆکاری ڕەهای گۆڕانی هەموو شتەکانی نێو جیهان لەنێو سیاقی سەیرورەتی جیهاندا، کاری ویستی خۆی و چاودێری خۆی تەواو دەکات، کە پێشتر ڕووگەی ڕووداوەکانی دیاریکردوە - وەکو ئەوەی ئەم ویستە لەسەرەتاوە ناتەواو بوو بێت. یا کاتێک بۆ نمونە، دەگوترێت پزیشک توانی نەخۆشەکە چارەسەربکات پاش ئەوەی خوا شیفای بۆ نارد، وەکو ئەوەی خوا یاریدەدەری پزیشک بێت. خوا خۆی ئافرێدەکاری پزیشک و هەموو دەرمانەکانیشە. خۆ ئەگەر بمانەوێت بەرەو باڵاتر بڕۆین تا دەگەینە بنەمای بەرز و باڵا، کە ئەستەمە لەڕووی تیۆرییە تێگەیشتراو بێت، ئەوە پێویست دەکات کۆی

گشتی ڕووداوەکــە بۆ ئـەم بگێڕینەوە. یا دەتوانین هەر هەمووی بۆ پزیشکەکە بگێڕینەوە بەو سیفەتەی ئەم ڕووداوە شایانی ڕاڤەکردنە لەمیانەی سیستمی سروشت وەکو ئەوەی لەمیانەی بەیەکەوە گرێدان و بەستنەوەی ڕووداوەکانی نێو سروشتدا هەیە لەبارەی هۆکارە گەردونییەکان.

لـەلایـەکـی تـریـشــەوە، پێویسـتـە واز لـەبـیـرۆکـەی دەسـتـێـوەردانـی خـوایـی لەنێو ڕووداوەکـانـدا بێنین ، چونکە ئـەم جـۆرە بـیـرکـردنـەوەیـە هـەمـوو بنەما دەستنیشانکراوەکان ڕەتدەکاتـەوە، کە لەمیانەیاندا ئێمە بـڕیـار لـەسـەر ڕووداوەکــان دەدەیــن. بـەڵام تێڕوانینی کردەیی ئەخلاقی ـ کە بەتەواوی لەسەروی هـەسـتـەکـانـەوەیـە ــ وەکـو بـڕوای ئــەوەی، کـە خوا قەرەبووی ئەم کەموکوڕییانە دەکاتەوە، کە ئەنجامی دادپــەروەری مرۆڤانەیە، ئەگەر بەشێوەی نادیار و ناڕوون و نا ئاشکراش بێت، بەمەرجێک نیازمان پاک بێت لەم کارانەی ئەنجامیان دەدەین. کەواتە، نابێت هیچ شتێک فەرامۆشبکەین لەو کارانەی بەئاڕاستەی خێر ئەنجامیاندەدەین. بیرۆکەی هاوکاری و پاڵپشتی خوایی، بیرۆکەیەکە دەشێت وێنابکرێت، بەڵکو بگرە پێویستیشە، بەڵام ئاساییە گەر بڵێین نابێت کەس بێت کارە باشەکان بەم شێوەیە شرۆڤەبکات ـ وەکو ئەوەی ڕووداوێکن

لەنێو جیهاندا. ئەم جۆرە شرۆڤەکردنە خۆی بریتییە لەبانگەشەکردن بۆ هەبوونی مەعریفەیەکی تیۆری، گوایە ئیدراکی ئەم شتانە دەکات، کە دەکەونە پشت هەستەکان و هەستیان پێناکرێت، بۆیە هەڵوێستێکی هزری ناماقوڵە.

11) یەکێکە لەکەسایەتییەکانی نێو ئەفسانە یۆنانییەکان، لەنێو یەکێک لەدورگەکانی گریکدا، بیری لەفڕین کردۆتەوە بەرەو بەرزاییەکانی ئاسمان. کاتێک زۆر بیریکردۆتەوە بیری بەرەو ئەوە چووە ماددەی مۆم بەکاربێنێت بۆ ئەوەی دوو باڵ بۆ خۆی دروستبکات و بتوانێت لەسایەیانەوە بفڕێت. بۆیە دێت دوو باڵ دروستدەکات، بەو دوو باڵەی کە لەمۆم دروستکراون، دەفڕێت و بەرزدەبێتەوە، تاوەکو نزیک دەکەوێتەوە لەخۆر و گەرمی تیشکی خۆری پێدەگات، لەوێدا مۆمەکە دەتوێتەوە، باڵەکانی لەدەستدەدات، دەکەوێتە خوارەوە بۆ نێو دەریا. لەئێستادا، وەکو نمونەیەک بۆ ئەم کەسانە بەکاردەهێنرێت کە خەونی گەورەیان هەیە. (وەرگێڕی کوردی)

12) بێگومان شێوازی ژیانی ڕاووشکار، یەکێکە لەم شێوازانەی کە زۆر ناکۆکە لەگەڵ شێوازی ژیانی شارستانییانە، چونکە خێزان و بنەماڵەکان لەنێو ڕەوشێکی ئاوادا، بەردەوام ناچار بوون لەناو ژیانی

تەنیایی و دابڕان لەخەڵکانی تر بژین، لەناوچەی چۆڵ و پەرتوبڵاوی ناو دارستان و دەشتەکان بژین، بەوەش زۆرتر هەستیان بەنامۆیی و غەریبی دەکرد بەرامبەر بەخەڵکانیتر، وەکو دوژمن و هەڕەشە بۆ سەر ماڵ و ژیانیان تەماشایان بکەن، چونکە هەر یەکێک لەم بنەماڵانە، پێویستیان بەناوچەیەکی جوگرافی فراوان و تایبەت هەبووە، تاوەکو بتوانن پێداویستی ژیانی ڕۆژانەی خۆیانی پێ دابینبکەن لەخۆراک و پۆشاک. پێدەچێت قەدغەکردن و حەڕامکردنی خواردنی خوێنیش کە لەلایەن نوحەوە، بەپێی دوو ئایەت لەنێو کتێبی چاخی کۆندا سەپێنراوە، دواتریش لەچەند سەردەمێکی تریشدا هەر دووبارە بۆتەوە، کە بێگومان بۆ مەبەستی تر بووە، ئینجا مەسیحییەکانیش دەیانسەپاندە سەر ئەو بتپەرستانەی کە تازە دەهاتنە نێو ئاینی مەسیحی. پێدەچێت لەسەرەتادا ئەم حەرامکردنە بۆ پاراستنی ئەو جۆرە لەژیانی ڕاووشکار بوو بێت، چونکە زۆرجار لەنێو ئەم جۆرە ژیانەدا، مرۆڤەکان گۆشتیان بەخاوی دەخوارد، ئینجا لەبەر خراپی خواردنی گۆشتی خاو، خواردنی خوێنیش حەرامکراوە.

13) بەڵام ئایا دەشێت پرسیار لەبارەی ئەوە بکەین، کە ئایا سروشت ویستویەتی ئەم لێوار دەریایە سەهۆڵبەندانە هەر ئاوا بەبێ مرۆڤ و بەچۆڵی بمێنێتەوە؟ یا ئایا ئەم

خەڵکە چییان بەسەردەهات ئەگەر ڕۆژێک چیتر ئاو درەخت و داری لەگەڵ خۆیدا ڕانەماڵی بووایە ـ وەکو ئەوەی ئەوان چاوەڕوان بوون؟ بۆیە ئێمە دەتوانین گریمانی ئەوە بکەین، کە دانیشتوانی ناوچە ئاساییەکان لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانییەتدا، ئەو دارو درەختانەیان باشتر بەکاردەهێنا کە لەسەر لێواری ڕوبار و دەریای ناوچەکانی خۆیاندا دەڕوان و هەبوون و ڕێگایان نەدەدا بشکێن و لاربببنەوە و بکەونە نێو ڕوبار و دەریاکان تاوەکو ئاو بیانبات و بگاتە دەستی ئەمان. وا وەڵامی ئەم پرسیارە دەدەمەوە کە گەلانی نیشتەجێی سەر لێواری دەریاکانی ئەوروپا بەهۆی کاری بازرگانییەوە ئامادەدەبوون درەخت و داریان پێبدەن، لەبەرامبەریشدا بەروبومی ئاژەڵییان لێوەردەگرتن کە زۆر زۆرە لەناوچەی دەریایی و سەهۆڵبەندان، بەجۆرێک سروشت ناچاریدەکردن ئاشتی دابمەزرێنن.

14) مەجەڕییەکان، دانیشتوانی مەجەڕن، واتا وڵاتی مەجەڕ ـ مەجەڕستان کە ئێستا ناسراوە بەهەنگاریا. (وەرگێڕی کوردی).

15) دورگەی ئاگر یا وەکو ئەوەی بەئینگلیزی ناسراوە بە Ushuaia، بریتییە لەدورگەیەک کە دەکەوێتە ئەوپەڕی باشوری ئۆقیانوسی ئەتڵەسی و باشوری گۆی زەوی، بەخاکی ئەرجەنتین دادەنرێت.

16) فرەیی ئاینەکان: ئای لەم گوزارشتە سەیرە! وەکو ئەوەی ئێمە باسی فرەیی و جیاوازی گەورە بکەین. ڕەنگە جیاوازی و فرەیی هەبێت لەجۆری بیر و بۆچوون، نەوەکو جۆری ئاینەکان. ئەم جیاوازییە لەشێوازی بڵاوکردنەوەی ئاینەکاندایە، نەوەکو ئاینەکان خۆیان. ئەوەش پەیوەندی بەو لێکۆڵینەوە مێژووییە قوڵانەوە هەیە کە ئەنجامدراون. دەکرێت ئێمە قسە لەبارەی جۆرەها کتێبی ئاینی بکەین وەکو (زەندئاڤێستا، ڤیدا، قورئان، ... تاد)، بەڵام لەڕاستیدا تەنیا یەک ئاین هەیە کە بۆ هەموو مرۆڤەکان، هەموو سەردەمەکان دەشێت. بەکورتی، ئەوەی کە بەئاینی فرەو جیاواز ناودەبرێن، تەنیا و تەنیا بریتین لەشێواز و فۆڕم، ڕێگای جیاواز بەپێی شوێن و کات، بۆ گوزارشتکردن لەئاین و بڵاوکردنەوەی لەنێو مرۆڤەکاندا.

17) ئەم حاڵەتەی ئاشتی کە لێرەدا کانت باسی لێوە دەکات، کە لەسەر بنەمای هاوسەنگی هێز دامەزرابێت، لەدوای جەنگی جیهانی دووەمدا لەنێوان بلۆکی خۆرهەڵات و بلۆکی خۆرئاوادا دامەزراو، نزیکەی (50) ساڵێکیش درێژەیکێشا، ئەو کاتە کۆتاییهات کە هاوسەنگی هێز نەما، جیهان بەرەو تاک جەمسەری ڕۆیشت، بلۆکی سۆسیالیستی خۆرهەڵاتی بەڕابەرایەتی یەکێتی شورەوی دارِما و هەڵوەشایەوە. لێرەدا دەشێت

بیر لەوە بکەینەوە کە ئەم تیۆرەی کانت خستویەتییەڕوو، چەندە وردو نزیکە لەسەر ئەرزی واقیعدا، چەندە پێش زەمانی خۆیشی کەتوە. (وەرگێڕی کوردی)

18) یەکێک لە ئەنجامەکانی یاسای عەقڵی ڕێگاپێدەر، ئاڕاستەی ئەوەمان دەکات کە بۆمان هەیە بڵێین دەتوانین شێوەو فۆڕمێک لەفۆڕمەکانی مافی گشتی بپارێزین، ئەگەرچی هەندێک زوڵم و زۆرداریش لەخۆبگرێت، تا ئەو کاتەی هەموو شتێک ئامادەدەبێت بۆ پێشڤەچوونی زیاتر، دەرفەتی لەبارتر دێتە پێش. یا بەلایەنی کەم، تا ئەو کاتەی شێوازە ئاشتیخوازەکانی باشتر پێدەگەن، ئامادە دەبن. لەبەرئەوەی هەر سیستمێکی مافپەروەرانە، ئەگەر کەمتریش گونجاو و تەبا بێت لەگەڵ مافدا، هەر چۆنێک بێت بەڵام باشترە لە لەدەستدانی دەستور بەشێوەیەکی تەواو و لەناوچوونی، باشترە لەحاڵەتی ئاژاوەگەری کە بێگەمان هاوشانی هەوڵە چاکسازییەکانە ئەگەر بەشێوەی خێرا ئەنجامبدرێت.

بۆیە پێویستە لەسەر حیکمەتی سیاسی لەنێو ئەم ڕەوشەی ئێستادا، خۆی ناچاربکات پڕۆژەی چاکسازی ئامادەبکات، بەجۆرێک لەگەڵ نمونەی مافی گشتیدا بگونجێت، بەڵام نابێت هەڵگەڕانەوە و شۆڕشەکان بکاتە پاساو بۆ دواخستنی چاکسازی، پەیڕەوکردن و گرتنەبەری ڕێوشوێنی سەرکوتکەرانە. ئەم

هەڵگەڕانەوەو شۆڕشانەی، کە بەشێوەیەکی سروشتی، وەکو ئەنجامێکی ڕەوشی سەختی ژیان سەریانهەڵداوە. بەپێچەوانەوە، دەبێت دەسەڵات ئەم ڕەوشە بقۆزێتەوە، وەکو ئاگادارییەک تەماشایبکات کە لەلایەن سروشتەوە پێیدراوە. سروشت هانی دەسەڵاتداران دەدات لەمیانەی چاکسازی ڕیشەییدا، سیستمێکی شەرعی بێتەئارا، کە لەسەر بنەمای ئازادی دامەزرابێت، چونکە تەنیا ئازادی دەتوانێت بەردەوامبێت.

19) لەبەرئەوەی ڕێگاپێدراوە بیر لەوە بکرێتەوە، کە خولیایەکی شەڕخوازانە هەیە لەنێو سروشتی مرۆڤ خۆیدا، ئەوەش لەسەرئاستی هەموو تاکەکانی کۆمەڵگەیە لەنێو دەوڵەتدا. مادام ئیمەش بۆمان هەیە تاڕادەیەکی زۆر نزیک لەڕاستی، بەشێک لەو هەستە دژکار و ناکۆکانەی مرۆڤ بەرامبەر بەبیرۆکەی ماف، بگێڕینەوە بۆ کولتور و پەروەردەکردنی مرۆڤەکان ـ بۆ پاشماوەی بەربەرییانە. بەڵام خولیای شەڕانگێزی و شەڕخوازانە، بەئاشکرا و بێپێچ و پەنا لەنێو پەیوەندی دەرەکی نێوان وڵاتاندا دەردەکەوێت.

لەواقیعدا ئەم خولیا شەڕانگێزە، ئەگەر لەنێوە خۆی یەک وڵاتدا بەدوایدا بچین، دەبینین تاڕادەیەکی زۆر بەهۆی فشاری یاسا مەدەنییەکانەوە کۆت و بەندکراو و شاراوەیە، چونکە مەیلی هاوڵاتیان بۆ پشتبەستن

بەتوندوتیژی لەپەیوەندی هاوبەشی نێوان خۆیاندا، ڕووبەڕووی هێزێکی باڵا دەبێتەوە کە خۆی لەدەسەڵاتی حکومەتدا دەبینێتەوە. بۆیە دەبینین گروپەکان بەهۆی هەبوونی بەربەست لەبەردەم بەیەکدا پڕژانیان، بەپێچەوانەی مەیلی یاساوە، ئامادەگی ئەخلاقیان کە هانیان دەدات بۆ ڕێزگرتن لەیاساکان، ڕاستەوخۆ و ئاسانتردەکات.

لەڕاستیدا، هەموو مرۆڤێک وا تەماشای بیرۆکەی ماف دەکات وەکو ئەوەی شتێکی پیرۆزە و ملکەچی بۆ دەنوێنێت و بەئەمانەتەوە پەیڕەویدەکات، بۆیە پێشبینیدەکات کەسانی تریش، بەهەمان شێوە ملکەچیبن و پەیڕەوییبکەن. ئەوەی گرێنتی هەبوونی ئەم حاڵەتەش دەکات، دەسەڵاتەکە گرێنتی پەیڕەوکردنی دەگرێتە ئەستۆ، بەم شێوەیە هەنگاوێکی گەورە دەهاوێژرێت ـ ئەگەرچی ئەم هەنگاوە هێشتا مۆرکێکی ئەخلاقی پێوە نییە ـ بەئاراستەی ئەخلاق کە لەسەر بنەمای ملکەچی تەواو بۆ بیرۆکەی ئەرک خۆی دامەزراوە، بەبێ ئەوەی مرۆڤ بەهیوا بێت لە ئەنجامی ئەم کارەیدا هیچ پاداشتێکی دەستکەوێت.

بەڵام، مادام هەموو مرۆڤێک سەرەڕای ڕێزگرتنی خۆی، هەرگیز دەستبەرداری ئەوەش نابێت بیرۆکە و هەستی خراپ دروستبکات لەبارەی کەسانی ترەوە. هەموو

مرۆڤەکان، لەهەر ئاستێکدابن، بۆچوونی وا لەبارەی یەکتری دروستدەکەن کە ئەوانی تر هیچ بەهایەکیان نییە لەواقیعدا، مرۆڤی هیچ و پوچن. بەڵام، پرسیاری ئەوەی کە ئایا ئەم واقیعە لەکوێوە دێت و سەرچاوە دەگرێت، مادام ئێمە ناتوانین سروشتی مرۆڤ خۆی پێ تۆمەتبار بکەین، بەپێی ئەو بنەمایەی کە دەڵێت: مرۆڤ بوونەوەرێکی ئازادە، ئەوە کارێکە ئێمە لێرەدا بۆمان نییە قسەی لەسەر بکەین. بەڵام، بەهۆی ئەوەی ڕێزگرتن لەبیرۆکەی ماف کارێکە، هەرگیز هیچ مرۆڤێک ناتوانێت خۆی لێبدزێتەوە، ئەوەیە بەشێوەیەکی جدییانە بڕیار لەبارەی ڕاستی و دروستی ئەم تیۆرە دەدات کە ئێمە لەمیانەیدا دەگونجێین لەگەڵ بیرۆکەی دیاریکراو، ئەوە هەموو مرۆڤێک پێی وایە لەلایەنی خۆیەوە، دەبێت خۆی لەگەڵیدا بگونجێنێت، ئینجا ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤەکانی تر بەهەر جۆر و شێوەیەک بێت.

20) ئێمە کۆمەڵێک نمونەمان لەبەردەستدایە لەبارەی پەیڕەوکردنی ئەم بنەمایانە کە لەنێو ئەو لێکۆڵینەوەیەکی ڕاوێژکاری بەڕێز (گارف)دا هاتوە و نوسیویەتی لەبارەی بابەتی (یەکێتی مەناقیبی لەگەڵ سیاسەتدا، ساڵی 1788). ئەم زانا بەڕێزە هەر لەسەرەتاوە دان بەوە دادەنێت، کە ناتوانێت وەڵامی پێویست لەبارەی ئەم پرسە ئاڵۆزە بداتەوە. بەڵام دیارە بانگەشەکردنی

ڕاستی و دروستی ئەم یەکێتییە، لەهەمانکاتیشدا دانپێدانان بەنەبوونی توانای ڕەتکردنەوە، نارەزاییەکانی کە دووچاری ئەم یەکێتییە دێتەوە بەشێوەیەکی تەواو و جوان، وەکو ئەوە دێتە بەرچاو کە تەنازول بێت لەبەرژەوەندی ئەو کەسانەی حەز بەزێدەڕۆیی دەکەن لەبارەی ئەم پرسە و زۆریش پشتی پێدەبەستن، کەچی وا باشترە بیرۆکەکە دەستنیشانبکرێت و بەڕوونی بخرێتەڕوو.

لەکتێبە بڵاوکراوەکانی وەرگێڕ

1) فەلسەفەی دەوڵـەت، لێکۆڵینەوەیەکی فەلسەفی سیاسی مێژووییە، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 1997، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین.

2) قوتابخانەی فرانکفۆرت، نوسینی: فیل سلیتەر، وەرگێڕانی: نوری بێخاڵی و ڕێبین ڕسوڵ و ئیسماعیل کوردە، 2002، سەنتەری نما.

3) سیستمی سیاسی، هـزرو فەلسەفەی سیاسی، نوسینی: ڕێبین ڕەسـوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2003، وەزارەتی ڕۆشنبیری ـ سلێمانی.

4) هیگڵ..فەلسەفەو مۆدێرن، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یـەکـەم، 2003، دەزگـای چـاپ و پەخشی ڕێبین.

5) هەڵوەشاندنەوەگەرایی، لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی، نوسینی: پییر. ڤی. زیما، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، پێداچوونەوەی: ئازاد سوبحی، چاپی یەکەم، 2004، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین.

6) بیرمەندان لەهەزارەی سێیەم ڕادەمێنن، کۆمەڵێک نوسەر، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2004، سەنتەری نما.

7) ئەپستمۆلۆژیاو فەلسەفە، لێکۆڵینەوە لەفەلسەفەی

زانست، بەرگی یەکەم، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2004، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین.

8) ئەنترۆپۆلۆژیا، لێکۆڵینەوەی تیۆری، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل ـ دیار عەزیز شەریف، چاپی یەکەم، 2004، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین.

9) تێڕامانی میتافیزیکانە لەفەلسەفەی یەکەم، نوسینی: ڕینێ دیکارت، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، پێداچوونەوەی: عەبدولموتەڵب عەبدوڵڵا ، چاپی یەکەم، 2007، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین.

10) فەلسەفەی هێگل، کۆمەڵێک نوسەر، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2008، خانەی وەرگێڕان.

11) تیۆری کۆمەڵایەتی لەپارسۆنزەوە تا هابرماس، نوسینی: ئیان کریب، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، خانەی وەرگێڕان، 2008.

12) ژیانی یەسووع، نوسینی: هێگل، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2008، خانەی وەرگێڕان.

13) لەمۆدێرنەوە بۆ پۆست مۆدێرنە، کۆمەڵێک نوسەر، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2009، خانەی وەرگێڕان.

14) نیچە، نوسینی: جیل دولۆز، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسـوڵ ئیسماعیل، چاپی یـەکـەم، 2009، خانەی وەرگێڕان.

15) لەتەلارسازی مۆدێرنەوە بۆ تەلارسازی پۆست مۆدێرن، نوسینی: ڕێبین ڕەسـوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، سەنتەری نما، هەولێر، 2009.

16) ئەوەیە مرۆڤ، نوسینی: فردریک نیچە، وەرگێڕانی لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، 2009، خانەی وەرگێڕان. چاپی دووەم، کتێبخانەی فێربوون، هەولێر، 2016.

17) جاک دریـداو هەڵوەشاندنەوە، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، خانەی چاپ، سلێمانی 2010.

18) باهیرە، کورتە چیرۆک، نوسینی: ڕەجا بەکرییە، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، سەنتەری نما، چاپی یەکەم، 2010.

19) ئافرەتی نامەکە، ڕۆمان، نوسینی: ڕەجا بەکرییە، وەرگێڕانی: ڕێبین ڕەسـوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، خانەی وەرگێڕان، 2010.

20) زانستە سیاسییەکان، نوسینی: ڕایمۆند کارفیل گیتیل، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسـوڵ ئیسماعیل ـ موحسین ئـەدیب، چاپی یـەکـەم، خانەی وەرگـێڕان،

.2010

21) جاک دریدا ـ وتوویژ، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، دەزگای موکریانی، .2010

22) ڕامایانا، ئەفسانەی خۆشەویستی و خواوەندەکانی هیند، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، چاپی یەکەم، .2011

23) کیرکیگارد: فەلسەفەو ژیان، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، سەنتەری نما، چاپی یەکەم، 2013.

24) نوسین و جیاوازی، جاک دریدا، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی هەولێر، چاپی یەکەم، 2013.

25) دەسەڵاتەکانی سەرۆک لەنێو پەرلەماندا، توێژینەوەی بەراوردکاری (ئەمریکا، بەریتانیا، فەڕەنسا، هەرێمی کوردستان، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، سەنتەری توێژنەوەی پەرلەمانی کوردستان، چاپی یەکەم، 2014.

26) ڕۆڵی ژنان لەدروستکردنی بڕیارو بەدیهێنانی ئاشتیدا، توێژینەوە لەبارەی بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایش ژمارە (1325)، نوسینی: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، لەبڵاوکراوەکانی ڕێکخراوی PAO،

هەولێر، چاپی یەکەم، 2015.

27) ئاوابوونی بتەکان، نوسینی: فردریک نیچە، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، کتێبخانەی فێربوون، هەولێر، چاپی یەکەم، 2015.

28) دەرمانخانەی ئەفلاتون، نوسینی: جاک دریدا، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، کتێبخانەی فێربوون، هەولێر، چاپی یەکەم، 2015.

29) دژە مەسیح، نوسینی: فردریک نیچە، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، کتێبخانەی فێربوون، هەولێر، چاپی یەکەم، 2016.

30) ڕۆشنگەری چییە؟ نوسینی: ئیمانوێل کانت، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، دەزگای ئایدیا، چاپی یەکەم، 2016.

31) بەرەو ئاشتی هەمیشەیی، نوسینی: ئیمانوێل کانت، لەعەرەبییەوە: ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل، دەزگای ئایدیا، چاپی یەکەم، 2016.

Immanuel Kant

Zum ewigen Frieden

Ein philosophischer Entwurf

Ubersetzer: Rebin Rasul Esmail

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ز	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
2	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
3	ئاشنابوون بە کیرکەگارد	[illegible] مستەفا		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
6	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2014
7	ئاشنابوون بە سوکرات	[illegible]		2014
8	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
9	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
10	ئاشنابوون بە ژان ژاک ڕۆسۆ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
11	ئاشنابوون بە [illegible]	مستەفا زاهیدی		2014
12	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
13	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک	حەمە [illegible]		2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
16	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
17	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
19	[illegible] و [illegible]	[illegible]		2014
20	ئاشنابوون بە کریشنامورتی	کۆمەڵێک نووسەر		2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار	کۆمەڵێک نووسەر		2014

23	ئاشنابوون بە ئۆرجینا پرۆگرام	ئیلهامات ڕووناک		2014
24	ئاشنابوون بە پزیشکی ددان	کۆمەڵێک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە عێراق	کۆمەڵێک نووسەر		2014
26	مێژووی ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2015
27	گرنگی سەوز	عومەر ئیسی تۆفیق	ئاڵاڵ حسێن عەلا وەسیم	2014
28	سەفەران بۆ سەرزەمینی	سروان عەبدوڵا		2014
29	کەشکۆڵ	سابیر عەبدوڵا کەریم		2014
30	بیانۆیا	کۆمەڵێک نووسەر	یەحیا فەتاح	2015
31	لە فەلسەفەوە بۆ ئاین	تەیفور حسێن، تەیوان ئیسماعیل		2015
32	پرسیارەکانی یاسایی حقوقی	تەیفور حسێن (بەرگ)		2015
33	گەشتێک بۆ ئاشتەوایی سەوزی جیهان	ئیدریس ئیبراهیم	زانکۆی ئیسماعیل	2015
34	ئاشتی و ئاشتەوایی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
35	گرنگی ئیسلام بۆ ئاسایش و پێشکەوتنی کۆمەڵگا لە ئەمریکا و ئەوروپا	ماجید خەلیل		2015
36	گرنگی بازاڕ و کێشەکانی لەسەر پێشکەوتنی سیستەمی ئابووری کوردستان	سەرچاوەی عەبدوڵا غەفاری	سابیر عەبدوڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە پزیشکی	شیروان حسێن		2015
38	ئاشنابوون بە فەلەک	کۆمەڵێک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە ئینتەرنێت	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە ئەندازیار	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە جیهانی کۆمپیوتەر 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
43	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نووسەر	2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نووسەر	2015
46	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
48	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نووسەر	2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نووسەر	2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نووسەر	2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نووسەر	2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نووسەر	2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نووسەر	2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	[illegible]	2015
57	[illegible] مارکس لە [illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
58	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]	2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]	2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نووسەر	2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015

67	[illegible] 1	[illegible]		2015
68	[illegible] 3	[illegible]		2015
69	[illegible]	[illegible]		2015
70	[illegible]	[illegible]		2015
71	[illegible]	[illegible]		2015
72	[illegible]	[illegible]		2015
73	[illegible] 1	[illegible]		2015
74	[illegible] 2	[illegible]		2015
75	[illegible] 3	[illegible]		2015
76	[illegible]	[illegible]		2015
77	[illegible]	[illegible]		2015
78	[illegible]	[illegible]		2015
79	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
80	[illegible]	[illegible]		2013
81	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
82	[illegible]	[illegible]		2014
83	[illegible]	[illegible]		2014

[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە سپینۆزا	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible] - [illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
90	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵە نووسەر	2014
91	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵە نووسەر	2014
92	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
93	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	ب. [illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	ب. [illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	2014
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
100	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	2014
101	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	2014
[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
[illegible]	[illegible]	سابیر عەبدوڵا کەریم	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014

305	[illegible]	[illegible]	2014
306	[illegible]	[illegible]	2014
307	[illegible]	[illegible]	2014
308	[illegible]	[illegible]	2014
309	[illegible]	[illegible]	2014
310	[illegible]	[illegible]	2014
311	[illegible]	[illegible]	2014
312	[illegible]	[illegible]	2014
313	[illegible]	[illegible]	2014
314	[illegible]	[illegible]	[illegible]
315	[illegible]	[illegible]	2014
316	[illegible]	[illegible]	2014
317	[illegible]	[illegible]	2014

118	[illegible]	[illegible]	[illegible]
119	[illegible]	[illegible]	[illegible]
120	[illegible]	[illegible]	[illegible]
121	[illegible]	[illegible]	[illegible]
122	[illegible]	[illegible]	[illegible]
123	[illegible]	[illegible]	[illegible]
124	[illegible]	[illegible]	[illegible]
125	[illegible]	[illegible]	[illegible]
126	[illegible]	[illegible]	[illegible]
127	[illegible]	[illegible]	[illegible]
128	[illegible]	[illegible]	[illegible]
129	[illegible]	[illegible]	[illegible]
130	[illegible]	[illegible]	[illegible]
131	[illegible]	[illegible]	[illegible]
132	[illegible]	[illegible]	[illegible]
133	[illegible]	[illegible]	[illegible]
134	[illegible]	[illegible]	[illegible]
135	[illegible]	[illegible]	[illegible]

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاکاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	مارکس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دکتۆر حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریا غەفوری	2016
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیار مەحمود	2016
152	جیهانگیری لە ڕوانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	پاکستان، گۆڕانکارییەکان	بابان ئەنوەر	2017
154	پەیوەندییەکانی ئێران و هندستان	ماجد خەلیل	2017
155	چین و ئێران	محەمەد چیا	2017
156	ژنان لەبەهاری عەرەبیدا	ئەرسەلان حەسەن	2017

157	سیستەمی نێودەوڵەتی	ئارام مەحمود	2017
158	رکابەری ئەمریکاو ئێران	کۆشان عەلی زەمانی	2017
159	کاریگەرییەکانی دابەزینی نرخی نەوت	سابیر عەبدوڵڵا	2017
160	پێگەی ئێران لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا	بەختیار ئەحمەد ساڵح	2017
161	مۆریتانیا	شاناز هیرانی	2017
162	هەرێمی کوردستان و ململانێ ناوچەییەکان	ئەنوەر حسێن (بازگر)	2017
163	فەلسەفەی هانا ئارێنت	ئارام مەحمود	2017
164	نەوت بەرامبەر زەوی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2017
165	پوختەی سەرمایەی مارکس	بابان ئەنوەر	2017
166	چوارینەی دیموکراسی	خالید کەریم محەمەد	2017
167	النفوذ الهلال الشيعي	علی محمد صالح	2017
168	دەسەڵاتی نەرمی قەتەر	ئەرسەلان حەسەن	2017
169	سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا	عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد ئاوایی	2017
170	لەئیسلامی قورئانەوە بۆ ئیسلامی فەرموودە	سۆران سێوکانی	2017
171	مێژووی درۆ	هاوار محەمەد	2017
172	پرسی کورد	ماجد خەلیل	2017
173	پۆست کۆمۆنیزم	ئەرسەلان حەسەن	2017
174	پرۆگرامە ئەتۆمیەکان	جەواد حەیدەری	2017
175	پەیوەندی رووسیاو ئەمریاک	ئەرسەلان حەسەن	2017
176	میواندۆستی	هاوار محەمەد	2017